

**T.C.
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI TİCARETİ
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: ÇEKİM MODELİ ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Özkan SUNGUR

Uluslararası Ekonomi Politikaları Anabilim Dalı

Uluslararası Ekonomi Politikası Tezli Yüksek Lisans Programı

OCAK 2023

**T.C.
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI TİCARETİ
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: ÇEKİM MODELİ ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Özkan SUNGUR
(20297531078)
ORCID:**

Uluslararası Ekonomi Politikaları Anabilim Dalı

Uluslararası Ekonomi Politikası Tezli Yüksek Lisans Programı

**Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ayberk ŞEKER
ORCID:**

OCAK 2023

BTÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün 20297531078 numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi Özkan SUNGUR, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “TÜRKİYE’NİN ULUSLARARASI TİCARETİNDE GÜMRÜK BİRLİĞİ’NİN ETKİLERİ: ÇEKİM MODELİ ANALİZİ” başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı : **Doç Dr. Ayberk ŞEKER**
Bursa Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Doç. Dr. Müslüm BASILGAN**
Uludağ Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Cevat BİLGİN
Bursa Teknik Üniversitesi

Teslim Tarihi : 2023
Savunma Tarihi : 19 Ocak 2023

20.04.2016 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 9/2 ve 22/2 maddeleri gereğince; Bu Lisansüstü teze, Bursa Teknik Üniversitesi’nin abonesi olduğu intihal yazılım programı kullanılarak Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlemiş olduğu ölçütlere uygun rapor alınmıştır.

İNTİHAL BEYANI

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belgelediğimi, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim.

Öğrencinin Adı Soyadı: Özkan SUNGUR

İmzası :

X

Eşime ve çocuklarıma,

ÖNSÖZ

Gümrük Birliği anlaşmasının Türkiye'nin uluslararası ticaretine etkisini incelediğim bu çalışma 1997 yılında üniversiteden mezun olduktan yıllar sonra tekrar bana öğrenci olma şansını verdi.

Yüksek lisans eğitimim boyunca yanımda olan ve beni her zaman destekleyen sevgili eşime ve canımdan çok sevdiğim kızlarıma çok teşekkür ederim.

Yüksek lisansım süresince bana yol göstererek akademik çalışmalarımın bir yere gelmesine destek olan saygıdeğer hocam Doç Dr Ayberk Şeker'e ve tekrar öğrenci olma heyecanımı benimle paylaşan ve aldığım derslerde sorduğum sorulara bıkmadan, usanmadan cevap veren Bursa Teknik Üniversitesi'nin tüm değerli hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Ocak 2023

Özkan SUNGUR

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
ÇİZELGE LİSTESİ.....	xi
ÖZET.....	xii
SUMMARY	xiii
1. GİRİŞ	1
1.1 Çalışmanın Konusu	1
1.2 Çalışmanın Önemi.....	3
1.3 Çalışmanın Amacı	3
1.4 Çalışmada Kullanılan Yöntem	4
1.5 Çalışmanın Bölümleri	6
2.EKONOMİK ENTEGRASYON TEORİLERİ.....	7
2.1 Ekonomik Entegrasyon Aşamaları.....	11
2.1.1 Tercihli ticaret anlaşmaları.....	11
2.1.2 Serbest ticaret bölgesi	12
2.1.3 Gümrük birliği.....	14
2.1.4 Ortak pazar	15
2.1.5 Ekonomik ve parasal birlik	16
2.2 Gümrük Birliği ve Ekonomik Etkileri	18
2.2.1 Statik etkiler	18
2.2.1.1 Ticaret yaratıcı etkiler	19
2.2.1.2 Ticaret saptırıcı etkiler	20
2.2.2 Dinamik etkiler.....	21
2.2.2.1 Rekabet etkisi	22
2.2.2.2 Ölçek ekonomileri etkisi	23
2.2.2.3 Yatırım yaratıcı etkiler	24
2.2.2.4 Kutuplaşma etkisi.....	25
2.2.2.5 Dışsal ekonomiler etkisi	26
2.2.2.6 Döviz rezervlerini arttırma etkisi	27
2.2.2.7 Kaynak hareketliliği etkisi	28
2.2.2.8 Kalkınma, büyüme ve sanayileşme etkisi	28
2.2.2.9 Teknoloji transferi etkisi	29
2.2.3 Ticaret hadleri etkisi.....	30
3. AVRUPA BİRLİĞİ – TÜRKİYE GÜMRÜK BİRLİĞİ	32
3.1 Avrupa Birliği Entegrasyonunun Tarihsel Aşamaları.....	35
3.1.1 Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (Paris Antlaşması).....	37
3.1.2 Roma Antlaşması	39

3.1.3 Avrupa Ekonomik Topluluğu.....	39
3.1.4 EURATOM ve Füzyon Antlaşması	40
3.1.5 Avrupa Tek Senedi ile Avrupa Ortak Pazarı'nın Oluşumu	41
3.1.6 Maastricht Anlaşması ve Avrupa Birliği Süreci	42
3.1.6.1 Maastricht Kriterleri	44
3.1.6.2 Kopenhag kriterleri	46
3.1.6.2.1 Piyasa ekonomisinin işletilmesi	47
3.1.6.2.2 Rekabet kapasitesine sahip olmak.....	48
3.1.6.3 Ekonomik ve parasal birlik ve Avrupa Merkez Bankası.....	50
3.1.6.4 Avrupa Anayasası ve Lizbon Anlaşması.....	52
4. LİTERATÜR TARAMASI	54
5. EKONOMETRİK ANALİZ.....	63
5.1 Ampirik Literatür	63
5.2 Araştırma Modeli ve Veri seti.....	66
5.3 Ampirik Bulgular	69
5.3.1 Panel Çekim Modeli varsayım testleri	71
5.3.2 Panel Çekim Modeli tahmini	72
6.SONUÇ.....	75
KAYNAKLAR	79
EK-A.....	87
ÖZGEÇMİŞ	88

KISALTMALAR

AAET	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEC	: Africa Economic Community
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKÇT	: Avrupa Kömür Çelik Topluluğu
AMB	: Avrupa Merkez Bankası
APEC	: Asia Pacific Economic Cooperation
Ar-ge	: Araştırma - geliştirme
ASEAN	: Association of Southeast Asian Nations
CCE	: Common Correlated Effects
EFTA	: European Free Trade Association
EPB	: Ekonomik ve Parasal Birlik
EURATOM	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade
GB	: Gümrük Birliği
GCC	: Gulf Cooperation Council
GSMH	: Gayrisafi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
IBRD	: International Bank for Reconstruction and Development
IMF	: International Monetary Fund
MEİT	: Marjinal Endüstri-içi Ticaret
MERCOSUR	: Mercado Común del Sur , Güney Amerika Ortak Pazarı
NAFTA	: North America Free Trade Agreement
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
PPML	: Poisson Pseudo Maksimum Olabilirlik
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STA	: Serbest Ticaret Anlaşması
TL	: Türk Lirası
Vd	: ve diğerleri

WTO : World Trade Organization

ÇİZELGE LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Çizelge 5.1 : Tanımlayıcı İstatistikler.....	77
Çizelge 5.2 : Panel Birim Kök test Sonuçları	78
Çizelge 5.3 : Panel Veri Analizi Varsayım Testleri Sonuçları.	79
Çizelge 5.4 : Parks-Kmenta Dirençli Tahminci Sonuçları.....	81

GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI TİCARETİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: ÇEKİM MODELİ ANALİZİ

ÖZET

2. Dünya Savaşı sonrası oluşan siyasi ve ekonomik konjonktüre göre ülkeler hem küreselleşme hem de bölgeselleşme olgularını birarada yaşamışlardır. Uluslararası ticaretin artmasını savunan küreselleşme taraftarları uluslararası ticaretteki tarifelerin kaldırılması amacı ile GATT ve IMF gibi küresel örgütlerin kurulmasına öncülük etmişlerdir. Bu küresel örgütlerle eşzamanlı olarak ülkeler kendi aralarında ekonomik entegrasyonlar oluşturarak bölgeselleşme alanında atılımlar yapmışlardır. Oluşturulan entegrasyonların en önemlilerinden biri 1951'de kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'dur. Avrupa ülkeleri arasında kalıcı barışın sağlanması amacı ile kurulan bu topluluk zamanla gelişmiş ve yeni üyelerle büyümüştür. Yaşanan gelişme ve büyüme sürecinde ekonomik entegrasyon aşamalarını sırası ile yaşamış, önce kendi içinde bir gümrük birliği oluşturmuştur. Sonrasında ortak pazar kurulmuş ve son olarak ekonomik ve parasal birlik aşamasına gelmiştir.

Günümüzde Avrupa Birliği adı ile hayatına devam eden birlik dünyada hali hazırda ekonomik entegrasyonlar konusunda en sağlam yapılardan birini teşkil etmektedir. Türkiye bu topluluğa 1959 yılında başvurmuş, 1963'de imzalanan Ankara Anlaşması ile üyelik süreci başlamıştır. 1963 Ankara Anlaşması – 1971 Katma Protokol dönemi arasındaki hazırlık dönemini, 1971 - 1996 arasındaki geçiş dönemi takip etmiş, 1996'da başlayan Gümrük Birliği anlaşmasından günümüze kadar ise son dönem devam etmektedir. 1999'da Helsinki'deki zirvede kabul edilen Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusu, siyasi sebeplerle halen tam üyelik statüsü ile sonuçlandırılmamıştır. Tam üyelik konusunda net bir süreç de öngörülememektedir.

Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin uluslararası ticaretine etkileri gerek ulusal gerekse uluslararası literatürde birçok çalışmaya ilham kaynağı olmuştur. Ekonomik entegrasyonların statik etkileri olan ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler bakımından birçok çalışmanın yapılmasına karşılık, daha uzun sürede sonuçları ortaya çıkan dinamik etkiler bakımından literatürde bazı boşluklar bulunmaktadır. Bu çalışmada dinamik etkilerden teknoloji transferi etkisi özelinde bir inceleme yapılmıştır.

Panel veri analizi ile yapılan ve çekim modelinin kullanıldığı bu çalışmada Türkiye'ye AB ülkelerinden yapılan doğrudan yabancı yatırımlar ve ithalat yolu ile gerçekleştirilen teknoloji transferi analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda Türkiye'ye gerek doğrudan yabancı yatırımlar yolu ile gerekse ithalat yolu ile gerçekleştirilen teknoloji transferinin Türkiye'nin AB ülkelerine ihracatını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Çalışmada Türkiye'nin AB ülkelerine ihracatı üzerinde kontrol değişkeni olarak ele alınan GSYH ve nüfus değişkenlerinin pozitif yönde, mesafe değişkeninin ise negatif yönde etkisi olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Gümrük Birliği, Avrupa Birliği, Türkiye, Panel Çekim Modeli, Teknoloji Transferi.

THE EFFECTS OF CUSTOMS UNION ON INTERNATIONAL TRADE OF TURKIYE: A GRAVITY MODEL ANALYSIS

SUMMARY

According to the political and economic conjuncture that emerged after the Second World War, countries experienced both globalization and regionalization phenomena together. The supporters of globalization, who advocated the increase of international trade, pioneered the establishment of global organizations such as GATT with the aim of removing tariffs in international trade and IMF. Simultaneously with these global organizations, countries have made breakthroughs in the field of regionalization by establishing economic integrations among themselves. One of the most important integrations created is the European Coal and Steel Community, which was established in 1951. This community, which was established with the aim of ensuring lasting peace among European countries, developed over time and grew with new members. In the development and growth process, it has experienced the stages of economic integration sequentially, and first it has formed a customs union within itself. Afterwards, the common market was established and finally it came to the stage of economic and monetary union.

Today, the union, which continues its life under the name of the European Union, constitutes one of the strongest structures in the world in terms of economic integrations. Turkey applied to this community in 1959, and the membership process started with the Ankara Agreement signed in 1963. The preparatory period between the 1963 Ankara Agreement and the 1971 Additional Protocol period was followed by the transition period between 1971 and 1996, and the last period continues from the Customs Union agreement that started in 1996 to the present day. Turkey's application for full membership to the European Union, which was accepted at the Helsinki summit in 1999, has still not been finalized with full membership status due to political reasons. Unfortunately a clear process for full membership cannot be foreseen.

The effects of the Customs Union between Turkey and the EU on Turkey's international trade have inspired many studies in both national and international literature. Although many studies have been carried out in terms of trade creation and trade diversion effects, which are the static effects of economic integrations, there are some gaps in the literature in terms of dynamic effects that emerge over a longer period of time. In this study, a special examination of the technology transfer effect, which is one of the dynamic effects, has been made.

In this study, which was made with panel data analysis and the gravity model was used, technology transfer to Turkey through foreign direct investments from EU countries and technology transfer data to Turkey through imports from EU countries were analyzed. As a result of the analysis, it has been determined that the technology transfer to Turkey, both through foreign direct investments and through imports, has a positive effect on Turkey's exports to EU countries and is statistically significant. GDP, population and distances between countries, which were considered as the control variables in the study, were found to be statistically significant, while GDP and

population had a positive effect, and distances had a negative effect, in accordance with the theory of the gravity model.

Keywords: Customs Union, European Union, Turkiye, Panel Gravity Model, Technology Transfer.

1. GİRİŞ

İlkçağlardan beri bir arada yaşama güdüsü içinde olan insanoğlu, topluluk halinde yaşama sürecini çekirdek aileden, küçük kabilelere, ulus devletlerden global örgütlere kadar birçok farklı alanda tecrübe etmiştir. Bu yaklaşım, insanların bir arada yaşamanın avantajlarını görmeleri sonucu gelişerek günümüze ulaşmıştır.

Birlikte yaşamanın insanlara kazandırdıkları sadece birkaç nokta ile sınırlı kalmamıştır. Ortak savunma anlayışından, ekonomik işbirliğine, toplu üretimden, kültürel birlikteliklere kadar birçok alanda insanlar toplu yaşamanın avantajlarını görmüşlerdir. Bu toplu yaşama anlayışı bireylerden devletlere de yansımış ve gerek savunma paktları, gerekse ekonomik topluluklar olarak devletler düzeyinde birleşmeler ve ortaklıklar yapılmıştır.

Birleşme süreçleri 1900'lü yılların başından sonra yaşanan büyük olaylardan, Büyük Ekonomik Buhran, 1. ve 2. Dünya Savaşları'ndan sonra daha fazla gündeme gelmiştir. Milletler Cemiyeti, NATO, Varşova Paktı, Dünya Bankası, IMF, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu bu sürecin sonunda dünya üzerinde devletler arasında kurulan birleşmelerin başlıcalarıdır.

Çalışma kapsamında genel olarak ekonomik birleşmeler, özel olarak ise Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu olarak başlayan ve günümüzde Avrupa Birliği olarak devam eden entegrasyon üzerine yoğunlaşmıştır. Ekonomik entegrasyonların üye olan ve olmayan ülkelere göre yarattıkları etkiler ve daha özelde Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan Gümrük Birliği anlaşmasının Türkiye'nin ekonomisine etkileri üzerinde durulacaktır.

1.1 Çalışmanın Konusu

Ekonomik entegrasyonlar hakkında literatürde genel olarak kabul görmüş tek bir tanım bulunmamaktadır. Yapılan tanımlamaların ortak noktalarını dikkate aldığımızda; coğrafi olarak birbirine yakın, hatta sınırdaş ülkelerin biraraya gelerek kurduğu, üyeler arasında gerçekleşen uluslararası ticarete engel olan kısıtlamaların kaldırıldığı, daha

büyük pazarlara üretim yapma imkanı ile ölçek ekonomilerinden faydalanılan, teknolojik gelişme, dışsallık ve rekabet sayesinde üretim maliyetlerinin azaltıldığı, bu doğrultuda üyeler arası ticaretin arttığı ve ekonomik refahın geliştiği ekonomik bütünleşmelerdir.

Ekonomik entegrasyonlar üye ülkelerin aralarındaki ticaret ve işbirliğinin kapsadığı alanlar bakımından bazı aşamalara sahiptirler. Tercihli ticaret anlaşmaları, serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar ve ekonomik ve parasal birlik olarak sayabileceğimiz bu aşamaların hepsinde üye ülkelerin farklı seviyelerde kendi egemenlik haklarından yaptıkları fedakarlıklar karşılığında elde ettikleri ekonomik çıkarlar bulunmaktadır.

Ekonomik entegrasyonlar her aşamada üye olan ve olmayan ülkelerin ekonomilerine farklı etkiler yaratırlar. Literatürde bu etkiler statik etkiler ve dinamik etkiler olarak ikiye ayrılmıştır. Statik etkiler bir kereye mahsus ortaya çıkarken, dinamik etkiler ise entegrasyona üye olduktan sonra ortaya çıkan ve yıllara göre farklı oranlarda sonuçları olan etkilerdir. Statik etkiler literatürde ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı olarak iki ana alt başlıkta incelenmiştir. Dinamik etkiler ise statik etkilerden farklı olarak daha fazla alt başlık altında incelenmişlerdir. Bunlar; rekabet etkisi, ölçek ekonomileri etkisi, yatırım yaratıcı etkiler, kutuplaşma etkisi, dışsal ekonomiler etkisi, döviz rezervlerini arttırma etkisi, kaynak hareketliliği etkisi, kalkınma, büyüme ve sanayileşme etkisi, ticaret hadleri etkisi ve teknoloji transferi etkisi olarak sayılabilmektedir.

Statik etkiler bir kereye mahsus ortaya çıkan etkiler olmaları bakımından daha kolay tespit edilebilirken, dinamik etkiler bir sürecin sonucunda ortaya çıkmaları bakımından nispeten daha zor analiz edilebilmektedirler. Ancak ölçülebilen dinamik etkiler vasıtası ile entegrasyonun yarattığı sonuçlar daha net görülebilmektedir.

Entegrasyonların ülkelerin ekonomilerinde yarattıkları etkilerin sonuçlarını görebilmek gerek entegrasyonun sağlıklı bir şekilde işleyip işlemediğini anlamak açısından gerekse varsa aksaklıkları tespit etmek açısından oldukça önemlidir. Bu yüzden dinamik etkileri ölçebilmenin entegrasyonun yarattığı sonuçları görebilmek adına daha etkili sonuçlar ortaya çıkardığı literatürde üzerinde hemfikir olunan bir olgudur.

Dinamik etkilerin hepsini birden ölçebilen bir çalışma henüz literatürde bulunmamaktadır. Ancak belirli etkiler üzerinden yapılan analizler o konuda çıkan sonuçları görmek açısından önemlidir. Bu çalışmada Gümrük Birliği anlaşması

kapsamında Avrupa Birliği ülkelerinden doğrudan yabancı yatırımlar ve ithalat yoluyla sağlanan teknoloji transferinin Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelere ihracatı üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

1.2 Çalışmanın Önemi

Belirtildiği üzere, literatürde ekonomik entegrasyonların statik etkileri üzerine yapılmış çokça çalışma bulunmaktadır. Oysa bir süreç olarak alınması gereken dinamik etkilerin sonuçları hakkında az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışma ile bu alandaki eksikliklerden biri kapatılmaya çalışılmıştır. Teknoloji transferi gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerin ekonomilerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Bu etki doğrudan yabancı yatırımlar veya uluslararası ticaret yolu ile ortaya çıkmakta ve gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelere bir bilgi akışı olmaktadır. Bilgi akışı sayesinde gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler üretim tekniklerini geliştirebilmekte ve üretim için kapasite ile katma değer artışı sağlayabilmektedirler. Türkiye de gelişmekte olan bir ülke olarak gelişmiş ülkeler olan Avrupa Birliği ülkeleri ile yaptığı Gümrük Birliği anlaşması kapsamında teknoloji transferi konusunda bilgiyi alan bir ülke konumundadır. Transfer edilen yeni teknolojilerin Türkiye'nin ekonomisinde yarattığı etkileri ortaya koymak, Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin refahına yaptığı katkıyı değerlendirmek açısından önem arz etmektedir.

1.3 Çalışmanın Amacı

Türkiye ile Avrupa Birliği arasında yapılan Gümrük Birliği anlaşması birçok eksikliğe ve belirsizliğe rağmen devam etmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği konusunda net bir süreç olmaması ve yaşanan bazı aksaklıklar Gümrük Birliği anlaşmasının sorgulanmasına ve tartışılmasına sebep olmaktadır. Bu aşamada Gümrük Birliği'nin Türkiye için nasıl bir sonuç yarattığının doğru tespit edilmesi ve bu konudaki politikaların bilimsel olarak desteklenmesi için dinamik etkilerden teknoloji transferinin Türkiye'nin AB ülkelere ihracatı üzerindeki etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır.

Literatürde ekonomik entegrasyonların statik etkileri üzerine daha fazla çalışma bulunması dolayısı ile dinamik etkiler üzerine yapılan çalışmaların artması gerektiği

birçok akademisyen tarafından dile getirilmiştir. Bu çalışmada dinamik etkilerden teknoloji transferinin etkileri üzerine bir araştırma yapılması ile literatüre bu anlamda katkı sağlanması hedeflenmektedir.

1.4 Çalışmada Kullanılan Yöntem

Çalışmada Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatı Trade Map veritabanından temin edilirken; Türkiye'nin GSYİH'sı, Avrupa Birliği ülkelerinin GSYİH'ları, Türkiye'nin nüfusu, Avrupa Birliği ülkelerinin nüfusu Dünya Bankası istatistik veri tabanından elde edilmiştir. Türkiye ile Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki mesafeye ilişkin veriler ise CEPII (Centre d'Etudes Prospectives et d'Informations Internationales) istatistik veri tabanından elde edilmiştir. Bununla birlikte, teknoloji transferine ilişkin oluşturulan değişkenlerin hesaplamaları için kullanılan Avrupa Birliği ülkelerinin Türkiye'ye gerçekleştirdiği doğrudan yabancı yatırım verileri TCMB elektronik veri dağıtım sisteminden, Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerinden ithalatı TÜİK'ten temin edilmiştir.

Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin detaylar aşağıda yer almaktadır:

$\ln(ihracat)_{tr}$: Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatı

$\ln(gsyih)_{tr}$: Türkiye'nin gayri safi yurtiçi hasılası

$\ln(gsyih)_{ab}$: Avrupa Birliği ülkelerinin gayri safi yurtiçi hasılası

$\ln(nüfus)_{tr}$: Türkiye'nin nüfusu

$\ln(nüfus)_{ab}$: Avrupa Birliği ülkelerinin nüfusu

$\ln(mesafe)$: Türkiye ile Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki mesafe

$\ln(dyytrans)$: Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerinden doğrudan yabancı yatırımlar vasıtasıyla teknoloji transferi

$\ln(ithtrans)$: Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerinden ithalat vasıtasıyla teknoloji transferi

Çalışma kapsamında Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatı bağımlı değişken olarak analizlere dahil edilirken, diğer değişkenler bağımsız değişken olarak modele dahil edilmiştir.

Teknoloji transferine konu olan bilgi kaynağı ülkelerin sahip olduğu ar-ge yatırımlarıdır. Bu yatırımlar sonucu oluşan ar-ge stokunun teknoloji transferine konu olması doğrudan yabancı yatırımlar ve ithalat vasıtası ile gerçekleşmektedir. Bu kapsamda ithalat ağırlıklı ve doğrudan yabancı yatırım olarak yabancı ar-ge stokunun belirlenmesine ilişkin denklemler aşağıdaki gibi olacaktır.

$$dyy_{it} = \sum_{j \neq i} dyy_{ijt} * rd_{jt} \quad (4.3)$$

$$ith_{it} = \sum_{j \neq i} ith_{ijt} * rd_{jt} \quad (4.4)$$

Bu bilgiler çerçevesinde Gümrük Birliği anlaşması kapsamında Avrupa Birliği ülkelerinden doğrudan yabancı yatırımlar ve ithalat yoluyla sağlanan teknoloji transferinin Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatı üzerindeki etkilerini test etmek amacıyla oluşturulan panel veri modeli aşağıda yer almaktadır

$$\begin{aligned} \ln(ihracat)_{ijt} = & \beta_0 + \beta_1 \ln(gsyih)_{tr_{it}} + \beta_2 \ln(gsyih)_{ab_{jt}} + \beta_3 \ln(nüfus)_{tr_{it}} \\ & + \beta_4 \ln(nüfus)_{ab_{jt}} + \beta_5 \ln(mesafe)_{ij} + \beta_6 \ln(dyytrans)_{ijt} + \beta_7 \ln(ithtrans)_{ijt} \\ & + \varepsilon \end{aligned}$$

Çalışma doğrultusunda oluşturulan hipotezler aşağıda yer almaktadır:

h1: Türkiye'nin GSYİH'sı, Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatını istatistiki anlamda anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir.

h2: Avrupa Birliği ülkelerinin GSYİH'sı, Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatını istatistiki anlamda anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir.

h3: Türkiye'nin nüfus artışı, Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatını istatistiki anlamda anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir.

h4: Avrupa Birliği ülkelerinin nüfus artışı, Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatını istatistiki anlamda anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir.

h5: Türkiye ile Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki mesafe artışı, Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatını istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir şekilde etkilemektedir.

h6: Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerinden doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla teknoloji transferi, Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatını istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir.

h7: Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerinden ithalat yoluyla teknoloji transferi, Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatını istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir.

1.5 Çalışmanın bölümleri

Çalışmamızda giriş kısmının ardından ikinci bölümde ekonomik entegrasyonların genel tanımları, aşamalarının ve etkilerinin anlatıldığı bölüm yer almaktadır. Üçüncü bölümde Avrupa Birliği'nin oluşum süreci ve işleyişı hakkında bilgi verilmiş. Bununla beraber Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan ilişkilerinin tarihsel süreci anlatılmıştır. Dördüncü bölümde ekonomik entegrasyonların teori ve etkilerinin incelendiği çalışmaların anlatıldığı literatür taraması bölümü yer almaktadır. Beşinci bölümde yapılan ekonometrik çalışmada kullanılan çekim modeli hakkında bir literatür incelemesi ve analizler hakkında bilgi verilmiştir. Son bölümde yapılan analizlerin sonuçları değerlendirilmiştir.

2. EKONOMİK ENTEGRASYON TEORİLERİ

19. yüzyıl sonlarında İngiltere’de ortaya çıkan ve dünyaya yayılan Sanayi devrimi ve akabinde yaşanan evrensel olaylar toplumların hayatında büyük değişikliklere sebep olmuştur. Akabinde yaşanan I. Dünya savaşı, Büyük Buhran ve ondan sonra yaşanan II. Dünya Savaşı, dünya çapında ekonomik ve siyasi hayatta büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Bunların en dikkat çekenleri; SSCB’nin gücünün anlaşılması ve dolayısı ile komünizm tehdidinin global anlamda hissedilmeye başlanması ve Avrupa devletlerinin savaş sebebiyle yaşadıkları sosyal ve ekonomik yıkımdır. Bu iki önemli olayın sonuçlarına doğrultusunda küreselleşme ve bölgeselleşme altında iki ana akımın karşımıza çıktığını görmekteyiz.

Küreselleşme, tarihsel açıdan 3 ana bölümde incelenebilir. Bunlar; 19. Yüzyılın son yıllarından başlayıp 1914 yılına kadar olan dönem, 1914 ile başlayıp II. Dünya Savaşı’ndan sonraki yıllara kadar olan dönem, 1945 ile 1950 yılları sonrasındaki dönem olarak ele alınabilir (Bayar, 2008, s.26). Küreselleşmenin ilk dönemi olarak belirlenen dönemde sanayi devriminin ve kapitalizmin etkisi yüksek olmuştur. Serbest ticaret anlayışı her ne kadar Avrupa’da doğmuş olsa da, Asya’da ve Latin Amerika’da kısıtlamalar altında yayılmıştır. O bölgelerdeki ülkeler Avrupalı ülkeler tarafından serbest ticaret anlaşmaları imzalamaya zorlanmışlardır (Chang, 2014, s.68). Bu dönemde uluslararası ticaret hacim olarak artmış ve serbestleşmiştir. İkinci dönem; I. Dünya Savaşı ile başlamış, Büyük Buhran ile devam etmiş ve II. Dünya Savaşı ile bitmiştir. Bu dönemde iktisadi olarak “korumacılık” sihirli bir değnek gibi devlet yöneticileri tarafından ele alınmıştır. Bu dönemde küreselleşme sekteye uğramış ve uluslararası ticaret hacmi oldukça düşmüştür.

II. Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde savaş yıllarında yaşanan gelişmelerin sonuçlarını da gözlemleyebiliyoruz. Savaşın yıktığı şehirleri ve ekonomileri tekrar inşa etmek ve canlandırmak için gereken finansmanı temin etmek üzere Bretton Woods ikizleri olarak da adlandırılan uluslararası kuruluşlar küreselleşmenin ekonomik boyutunu canlandırmak üzere faaliyetlerine başlamışlardır. IMF (International Monetary Fund, Uluslararası Para Fonu) uluslararası finansman sorunlarını çözmek için, daha sonra Dünya Bankası (World Bank) adını alacak olan IBRD (International Bank for Reconstruction and Development, Uluslararası Yeniden yapılanma ve Kalkınma Bankası) ise yıkılan Avrupa’nın yeniden inşası için çalışmak

üzere kurulmuştur. Bu iki uluslararası kuruluş ABD'nin Bretton Woods kasabasında yapılan konferans ile kuruldukları için Bretton Woods Kurumları (İkizleri) adı da verilmektedir (Chang, 2014, s.82). Savaş sonrası küreselleşme çalışmaları sadece bu iki uluslararası kuruluş ile sınırlı kalmamış, uluslararası ticaretin serbestleşmesi için de ülkeler 1947 yılında GATT (General Agreement on Tariffs and Trade, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) anlaşmasını imzalamışlar ve ülkeler arasındaki ticarete tarifelerin kaldırılmasını amaçlamışlardır.

01 Ocak 1948'de yürürlüğe giren GATT anlaşması, dünya ticaretinin önündeki engel ve kısıtlamaların kaldırılması veya azaltılması esasına göre hareket eden küresel bir yaklaşımın eseridir ve küreselleşmenin ekonomik boyutunun kaynağını da oluşturmaktadır. Küreselleşme; dünya üzerindeki uluslararası ticaretin evrensel boyutlarda serbestleştirilmesi gayretleri için kullanılan genel bir ifadedir. Küreselleşmenin ekonomik olarak üç boyutu bulunmaktadır. Bu boyutlar, üretimin küreselleşmesi, ticari küreselleşme ve sonunda mali küreselleşmedir (Seyidoğlu, 2020, s.231-232).

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde GATT'ın amacı, tüm ülkeleri kapsayacak şekilde uluslararası ticaretteki tüm tarife ve engellerin kaldırılması olarak belirlenmiştir. Bununla paralel bir şekilde ülkeler, ekonomik refahlarını yükseltmek adına uluslararası ticaretlerini daha hızlı ve etkin bir şekilde arttırmak için bölgesel ekonomik entegrasyon kurma yolunu da tercih etmişlerdir. İkili veya çoklu olarak ülkeler arasında daha çok bölgesel olarak kurulan ekonomik entegrasyonların uluslararası ticaretin serbestleştirilmesine olumlu bir katkı yaptığı konusunda yaygın bir görüş bulunmaktadır. Bölgesel ekonomik entegrasyonlar GATT'ın en çok kayırılan ülke ilkesine aykırı olsa da GATT anlaşmasının 24. maddesi bu tür ekonomik entegrasyonlara yönelik olarak hazırlanmıştır. Mevcut ekonomik entegrasyon anlaşmaları GATT'ın 24. maddesi kapsamında düzenlenmektedir (Hosny, 2013, s.134).

Bölgeselleşme, küreselleşme ile eş güdümlü olarak ilerlemiştir. Batmaz ve diğ. (2011), küreselleşmenin tanımında olduğu gibi bölgeselleşmenin tanımında da küresel ortak bir tanım olmadığını ifade etmektedir. Genel kabul gören tanıma göre bölgeselleşme, bölgesel iktisadi birleşmeler yoluyla bölgedeki ticaretin, yabancılar tarafından yapılan doğrudan yabancı yatırımların ve karşılıklı ticari düzenlemelerin arttırılarak belli bir bölgede, özellikle iktisadi birleşmeye üye devletler arasında, ekonomik bağımlılığın

artması ve derinleştirilmesi olarak ifade edilmektedir. Bu tanıma ek olarak, ekonomik entegrasyonların ortak sınıra sahip ülkeler tarafından oluşturulduğu ve bu olgunun altında da sınırdaş ülkeler arasındaki coğrafi yakınlık sayesinde taşıma maliyetlerinin düşük olmasının yattığı görülmektedir. Hepaktan ve Çınar (2011)'ın Küçükahmetoğlu'ndan (2006) aktardığına göre ekonomik entegrasyonların başarılı olma sebeplerinden birinin coğrafi yakınlık olduğu ifade edilmekte ve bu konuda literatürde birçok çalışma bulunmaktadır. Bu konuda Kalaycı ve Artan (2010)'ın gerçekleştirdiği çalışmada çekim modeli kullanılmış ve coğrafi uzaklık değişkeninin mesafeyi arttırdığı ve taşıma maliyetlerini yükselttiği için ticareti olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda, coğrafi yakınlığın ticareti olumlu etkileyeceği beklenmektedir.

Bölgeselleşme uluslararası ekonomik alanda kendisine en çok ekonomik entegrasyonlar vasıtası ile hayat bulmuştur. Ekonomik entegrasyonlar sadece modern dünyanın bir olgusu değildir. Eski imparatorluklar dönemine kadar giden bir tarihi olan ekonomik entegrasyon hareketleri, modern zamanın önemli olgularından biri olsa da tarih boyunca ülkelerin ekonomik refahını yükseltme amacına hizmet etmektedirler. Ekonomik anlamda bilinen ilk entegrasyon Alman İmparatorluğu kurulmadan önce 1834 yılında bölgede hüküm süren Alman prenslikler arasında kurulan Zollverein'dir (İncekara ve Savrul, 2011, s.12; Ploeckl, 2010, s.2).

Ekonomik entegrasyonun literatürde üzerinde tek bir tanımı olmamakla beraber, genel kabul görmüş şartlar üzerinden yapılacak bir tanımlama ile coğrafi olarak birbirine yakın, hatta sınırdaş ülkelerin bir araya gelerek kurduğu, üyeler arasında yapılan uluslararası ticarete engel olan kısıtlamaların kaldırıldığı, daha büyük pazarlara üretim yapma imkanı ile ölçek ekonomilerinden faydalanılan, teknolojik gelişme, dışsallık ve rekabet sayesinde üretim maliyetlerinin azaltıldığı ve bu sayede üyeler arası ticaretin arttığı, ekonomik refahın geliştiği bir ekonomik bütünleşmedir.

Ekonomik entegrasyonları literatürde ele alan ilk önemli isim Jacob Viner'dir. 1950 yılında yayınladığı kitabında entegrasyonların statik etkilerinden ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri anlatmış ancak bunu yaparken talep unsurunu dikkate almamıştır (Yıldırım ve Dura, 2007, s.143). Viner'den sonra 1955'de Meade yaptığı çalışmaya tüketim etkisini de eklemiştir. Yapılan çalışmalar entegrasyonların üye ülkeler ve/veya üye olmayan ülkeler için etkilerinin nasıl olacağı üzerine varsayımlar ve ampirik çalışmalardan oluşmaktadır. 1962'de Bela Balassa çalışmasında ekonomik

entegrasyonların tanımını yapmış ve entegrasyonların evrelerini anlatmıştır. Takip eden birçok kişi tarafından referans alınan bu derecelendirme serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik birlik ve tam ekonomik entegrasyon şeklinde yapılmıştır (Balassa, 1962, s.2). Balassa'nın entegrasyonları derecelendirmesinde yer vermediği siyasal birlik ise Seyidoğlu tarafından iktisadi birleşmelerin son aşaması olarak ele alınmıştır (Seyidoğlu, 2020, s.253). Günümüzdeki en etkin çalışan ve en ileri aşamadaki ekonomik entegrasyon olan Avrupa Birliği'nde iktisadi ve parasal birlik kurulmuş olmakla birlikte, henüz siyasi birlik aşaması gerçekleştirilememiştir. Dünya üzerinde siyasi birlik seviyesine ilerleyebilmiş bir ekonomik entegrasyon örneği bugün için bulunmamaktadır.

Ülkeleri ekonomik entegrasyonlar kurmaya, kurulu olan entegrasyonlara dahil olmaya iten sebepleri incelediğimizde, daha geniş bir piyasaya sahip olmak, içsel ekonomik etkiler ve dışsal ekonomik etkiler, üretim faktörlerinin daha etkin dağılımı, daha rekabetçi bir pazarda yer almak, politik sebepler gibi gerekçelerin olduğu görülmektedir.

Ekonomik entegrasyon süreci her ne kadar ekonomik etkiler yaratmak ve nihai hedef olarak ülkelerin refahını arttırmak için kurulacak olsa da; üye ülkeler arasında coğrafi yakınlık başta olmak üzere, siyasi ve askeri konularda işbirliği içinde olmak da önemlidir. Ekonomik entegrasyonun ileriki safhalarında ortak kurullar ve uluslar üstü kuruluşların da yer alacağı göz önüne alındığında, entegrasyonu oluşturacak ülkeler arasında sosyal, kültürel ve yakın tarihi bağların bulunması da iktisadi bütünleşme için katkı sağlayacaktır. Ayrıca din, ortak geçmiş, dil, ortak kültürel değerler ve yakın ekonomik gelişmişlik seviyelerine sahip olma hususları da entegrasyonların kurulması ve başarılı olması için etkili olan faktörler arasında yer almaktadır (Seyidoğlu, 2020, s.246).

Balassa'nın derecelendirmesi ekonomik entegrasyonların aşamalarına göre gerçekleştirilmiştir. Bu aşamalar entegrasyonun kapsamı ve kaldırılan kısıtlamaların cinsi ve miktarına göre bir sıraya konmuş ve en az kapsamlı olandan en kapsamlı olana doğru bir sıralama ile açıklanmıştır. Aynı sıralamaya göre ekonomik entegrasyonun aşamaları ve türleri açıklanmaya çalışılacaktır.

2.1 Ekonomik Entegrasyon Aşamaları

Ekonomik entegrasyonun aşamaları sırasıyla, tercihli ticaret anlaşmaları, serbest ticaret bölgeleri, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik ve parasal birlik olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.1 Tercihli ticaret anlaşmaları

Tercihli ticaret; iki veya daha fazla ülke arasında ticaret anlaşması imzalanması ve bu anlaşmanın içindeki ülkelerden birinin menşeli olan ürünlerinin diğer ülkeler tarafından ithalatı esnasında indirimli gümrük vergisi uygulanması ya da gümrük vergisi uygulanmamasıdır. Burada menşei kuralı önemlidir. Eşyanın menşei, o eşyanın hangi ülkede üretildiğini gösteren önemli bir bilgidir. Menşei, eşyanın ekonomik milliyeti şeklinde tanımlanabilir (Tekin, 2019, s.16).

Eşyanın üretim sürecinin tamamı bir ülkede gerçekleşiyorsa eşyanın menşeiini belirlemek daha kolay olmaktadır. Ancak eşyanın üretim süreci tek bir ülke yerine birden fazla ülkede gerçekleşiyorsa eşyanın menşeiinin belirlenmesi için menşei kurallarına gerek duyulmaktadır (Tekin, 2019, s.12). Eşyanın menşei günümüz uluslararası ticaret ortamında çok kritik bir öneme sahiptir. Çünkü o eşyanın ithal edilmesi durumunda alınacak gümrük vergisinin belirlenmesinde, o ülkenin ticaret politikası kapsamında uygulanacak önlemlerin belirlenmesinde ve ülkenin uluslararası ticaret istatistiklerinin tutulmasında menşei kilit rol oynamaktadır (*Url-12*).

İki ülke arasında bir tercihli ticaret anlaşması var ise ve o malın ticaretini kapsıyorsa, eşyanın menşei söz konusu anlaşmada bulunan menşei kuralları kapsamında belirlenir ve buna “ eşyanın tercihli menşei” denilmektedir. Tercihli ticaret anlaşması kapsamında ticarete konu olan bir mal yapılan anlaşmada mutabık kalınan vergi indirimlerinden yararlanarak ithal edilmektedir.

Tercihli ticaret anlaşmalarında menşei kuralı ile hareket edildiği için üretim süreci karmaşık olan ürünlerin menşeiinin belirlenmesi amacı ile Dünya Ticaret Örgütü kuruluş anlaşması içinde bir Menşei Kuralları Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın 1. Maddesine göre menşei kuralları “ üyeler tarafından malların menşei ülkesinin tespit edilmesi için uygulanan yasa, yönetmelik ve genel uygulamaya ilişkin idari tespitler olarak tanımlanacaktır “ şeklinde belirlenmiştir (*Url-8*).

Tercihli ticaret anlaşmalarında taraf olan ülkeler, yapılan anlaşma kapsamında birbirlerinden mal tedarik ederken özel indirimlerden yararlanırlar ve bu durum taraflar arasındaki ticaretin artmasını sağlar. Taraf olan ülkelerin aralarında yaptıkları ticarete, tek taraflı yada çok taraflı olarak, “ tercihli rejim”, “ tercihli tarife” veya “taviz” şeklinde isimlendirilen vergi indirimleri ve vergi muafiyeti uygulamasını sağlayan; bu sebeple de anlaşma haricindeki ülkelerle değil, tercihli ticaret anlaşması tarafları arasında ticaret yapılmasına sebep olan bu anlaşmalara “ tercihli ticaret anlaşmaları”; bu anlaşmaları imzalayan ülkeler arasında yapılan ticarete ise “tercihli ticaret” adı verilmektedir (*Url-12*).

2.1.2 Serbest ticaret bölgesi

Serbest ticaret anlaşmaları imzalayan ülkelerin oluşturduğu Serbest Ticaret Bölgesi’nde üye ülkeler arasında gümrük tarifeleri ve miktar kısıtlamaları kaldırılırken, üyeler bölge dışındaki ülkelerle yaptıkları ticarete birbirlerinden bağımsız olarak tarife uygulaması gerçekleştirirler (Balassa, 1962, s.2).

Tercihli Ticaret Anlaşmaları’ndan farkı, bölgenin kuruluşuna sebep olan anlaşmaya üye ülkeler arasında serbest mal ticaretinin söz konusu olmasıdır. Tercihli ticaret anlaşmalarında bir menşei kuralı söz konusu iken, serbest ticaret bölgelerinde menşei kuralı aranmaksızın bir ticaret söz konusu olabilmektedir. Bu durum ise serbest ticaret bölgesine dışarıdan yapılan ticaretin düşük gümrük vergisi uygulayan ülkeden giriş yapıp, yüksek gümrük vergisi uygulayan ülkeye malın geçişini sağlayabilmektedir. Buna ticaret sapması denir. Sapma sadece ticaret sapması şeklinde değil, aynı zamanda yatırımların ve üretimin sapması şeklinde de kendini gösterebilmektedir (Balassa, 1962, s.70).

Serbest Ticaret Bölgeleri, gümrük birlikleri ile birlikte en yaygın görülen iktisadi birleşme türlerindendir (Güllü , 2015(a), s.160). İktisadi birleşme hareketleri GATT anlaşmasının “En Fazla Kayırılan Ülke” kuralına aykırı olsa da, küresel kuruluşlar olan GATT ve WTO organizasyonlarında tüm üyelerin onayı ile karar almak zor iken, birbirine daha yakın iki ya da daha fazla ülkenin bir araya gelip ortak çıkarları uğruna bir iktisadi birleşme hareketi oluşturmaları çok daha kolay olmaktadır (Candaş, 2010, s.71). GATT, üye ülkelerin kendi aralarında iktisadi birleşme hareketlerinde bulunmalarına izin vermişse de, bu hareketlerin bir düzen içinde kurulmasını sağlamak maksadı ile 24. maddede bu birleşmelerin nasıl olması gerektiğini açıklamıştır. Bu

imkanın tanınmasındaki amaç ekonomik entegrasyonların ticaret yaratıcı etkileri vasıtası ile uluslararası ticaretin gelişimine katkı sağlamalarıdır (Candaş, 2010, s.63).

Dünya üzerinde oldukça kuvvetli serbest ticaret bölgeleri bulunmaktadır. Bunlara en iyi örnekler; ABD, Kanada ve Meksika arasında kurulmuş bulunan NAFTA (North America Free Trade Agreement, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması), Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'na karşı Avusturya, Danimarka, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre ve Birleşik Krallık tarafından 1960'da kurulan ancak sonradan birçok üyesi şimdiki adı ile Avrupa Birliği'ne üye olan ve günümüzde sadece İzlanda, Lihtenştayn, Norveç ve İsviçre'nin üye olduğu EFTA'dır (European Free Trade Association, Avrupa Serbest Ticaret Birliği) (Hepaktan ve Çınar, 2011, s.70).

Türkiye 01 Ocak 1996'da yürürlüğe giren Türkiye-AB Gümrük Birliği anlaşması ile, AB'nin Ortak Ticaret Politikasını üstlenme konusunda bir yükümlülük altına girmiştir. Bu yükümlülük ile Türkiye, AB dışındaki ülkelere yönelik olarak AB'nin uyguladığı tercihli ticaret sistemini uygulamayı üstlenmiştir. Bu kapsamda Türkiye AB'nin birlik dışındaki ülkelerle imzaladığı serbest ticaret anlaşmaları kapsamında kendi yararı için o ülkelerle serbest ticaret anlaşması imzalayabilmektedir. Türkiye'nin AB'nin serbest ticaret anlaşması imzaladığı ülkelere karşı, Gümrük Birliği kapsamında uygulamak durumunda olduğu ortak gümrük tarifesi sebebi ile gümrük tarifelerini indirmesi gerekmektedir. Oysa aynı ülkelere AB tarafından Türkiye ile serbest ticaret anlaşması imzalama zorunluluğu getirilmemektedir (Güllü, 2015 (a), s.173). Bu durum Türkiye aleyhine bir durum yaratmaktadır. Bu yüzden Türkiye özellikle 01 Ocak 1996 sonrası AB'nin serbest ticaret anlaşması imzaladığı ülkelerle serbest ticaret anlaşması imzalamak için müzakerelerde bulunmuş ve bir kısmı ile serbest ticaret anlaşması imzalamıştır. Türkiye bugüne kadar 38 serbest ticaret anlaşması imzalamıştır. Bunlardan 11 tanesi Merkez ve Doğu Avrupa'daki ülkelerle imzalanmış ancak sonradan bu ülkeler AB üyesi oldukları için feshedilmiştir. Hali hazırda 22 serbest ticaret anlaşması yürürlüktedir. Yürürlükteki serbest ticaret anlaşmaları EFTA, İsrail, Bosna ve Hersek, Makedonya, Fas, Tunus, Filistin, Makedonya, Arnavutluk, Mısır, Karadağ, Gürcistan, Birleşik Krallık, Venezuela, Kosova, Singapur, Faroe Adaları, Moldova, Malezya, Güney Kore, Morityus, Şili ve Sırbistan ile gerçekleştirilmiştir. Bunlara ilaveten Katar, Sudan ve Lübnan ile serbest ticaret anlaşmaları imzalanmıştır. İç onay sürecinin tamamlanmasına müteakip bu anlaşmalar da yürürlüğe girecektir.

Ayrıca 17 ülke ve birlik ile de serbest ticaret anlaşması için müzakereler devam etmektedir (*Url-11*).

2.1.3 Gümrük birliği

Gümrük birliği ekonomik entegrasyonlar arasında serbest ticaret bölgesi ile birlikte en çok kullanılan entegrasyon türüdür. Gümrük birliğinde, serbest ticaret bölgesinden farklı olarak üye ülkeler kendi aralarındaki uluslararası ticaretlerinde tarifeleri kaldırırken, üye olmayan ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulamaktadırlar. GATT 24. madde ile resmîyet kazanmış bu durum ekonomik entegrasyonun gümrük birliği aşaması için ayırt edici koşuldur (Balassa, 1962, s.21). Bu sayede üye ülkeler arasındaki ticaret sapmasının da önüne geçilmiş olunmaktadır. Ancak gümrük birliği aşamasının da uluslararası ticarete ve dolayısı ile ekonomiye etkileri açısından farklı durumlara sebep olması söz konusudur. Gümrük birliklerinin ekonomiye olan etkileri temel olarak kaynak dağılımı alanında görülür. Bu etkiler, statik etkiler ile dinamik etkiler olarak ikiye ayrılmaktadır. Statik etkiler gümrük birliği kurulduktan sonra ortaya çıkan ülkelerin milli geliri üzerinde ortaya çıkan bir defalık etkiler iken, dinamik etkiler ise ülkelerin süreç entegrasyon süreci boyunca milli gelirlerinin büyüme hızına etki eden faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır (Yıldırım ve Dura, 2007, s.142). Bu iki etkiye ilave olarak ticaret hadleri etkisi de literatürde kabul görmüş sonuçlardan bir diğeridir (Hobikoğlu, 2007, s.72).

Gümrük Birliği oluşumlarında görülen bir uygulama da ortak tarife gelirleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Viner, 2014, s.4). Birlik üyesi ülkeler arasında mal serbestisi bulunması sayesinde, uluslararası ticarete taşıma maliyetlerini minimize etmek amacı ile en yakın üye ülkeden birliğe yapılan ithalatlar, ürünün gideceği nihai ülkede bir ithalat gümrük vergisi geliri kaybına sebep olmaktadır. Üye ülkelerin gümrük vergisi gelir kaybını minimize etmeyi amaçlayan bu uygulamada, birlik üyesi ülkeler ithalatçılardan aldıkları ithalat gümrük vergilerini bir fonda toplanmakta ve birliğin kuruluş anlaşmasında varılan karara istinaden fonda toplanan bu paralar ya üyeler arasında bölüştürülür yada birliğin ortak giderleri için kullanılmaktadır (Seyidoğlu, 2020, s.245).

Türkiye 01 Ocak 1996 tarihi itibarı ile AB ile gümrük birliğine dahil olmuştur. 1963 yılında Ankara anlaşmasının imzalanması ile başlayan süreç, 2004 yılında Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği için müzakerelerin başlaması kararına rağmen hala netlik

kazanmamış olarak devam etmektedir. 1996'da başlayan gümrük birliği bu sürecin önemli dönemeçlerinden biridir. Tam üyelik öncesi Türkiye'nin AB normlarına uyumunda önemli bir katkı yapacak olan bir süreç olmasına karşın, başlangıçta bir geçiş dönemi olarak öngörülen gümrük birliği süreci, nihai hedef olan tam üyelik müzakereleri siyasi olarak ilerlemediği için artık revize edilmesi gereken bir anlaşma halini almıştır. Türkiye-AB Gümrük Birliği anlaşmasında bazı işlenmiş tarım ürünleri haricinde tarım ürünleri kapsam dışı bırakılmıştır (Şakı ve Eruygur, 2021, s.178). Tarım ürünleri ile ilgili olarak 1963 Ankara Anlaşmasından beri süregelen bir mekanizma olmasına karşılık, AB Türkiye'yi AB Ortak Tarım Politikası kapsamına almamıştır. Türkiye'nin ulaşması gereken hedefler sürekli değişiklik göstermiş ve tarım ürünleri ticareti tavizli rejim uygulaması kapsamında devam etmektedir (Aytüre, 2018, s.49).

2.1.4 Ortak pazar

Ekonomik entegrasyon aşamalarında gümrük birliğinden bir sonraki aşama olan ortak pazarda sadece uluslararası ticaretin serbestisi söz konusu değildir. Uluslararası ticaret serbestisine ek olarak, emek ve sermaye gibi faktörlerin üye ülkeler arasında dolaşımı üzerine getirilen kısıtlamalar da kaldırılmaktadır (Balassa, 1962, s.2). Ortak pazar üyesi ülkelerde emek ve sermaye faktörlerinin hareket serbestisi olduğu için, üye ülkelerde endüstriler arasında yığılma ve yoğunlaşma şeklinde, endüstrilerin veya firmaların coğrafi konumlarında birlikte hareket etme güdüsü ortaya çıkmaktadır. Firmalar coğrafi olarak nerede bulunacaklarına karar verirken iki ana unsura göre karar vermektedirler. Bu unsurlardan ilki “birinci doğa unsurları”dır. Bu unsurlar üretime göre uygun iklim şartlarında bulunma, lojistik merkezlere, limanlara yakın olma gibi unsurlardır. “İkinci doğa unsurları” ise üretici firmalar ve tüketici müşteriler tarafından oluşan ekonomik karar verme mekanizmasının arasındaki uzaklık olarak dikkate alınabilmektedir. Firmalar üretimi nerede yapacaklarına karar verme aşamasında hammaddeye ya da pazara yakın olmak gibi kriterlere göre karar verirler. Bu konuda Porter'in 1998'deki çalışmasından aktaran Karahan ve Kırval (2018)'a göre, hammaddeye yakın olmayı tercih eden firmalar ilk zamanlarda kazançlı olsalar da ilerleyen dönemlerde pazara yakın olmanın avantajlarından yararlanamadıkları görülmektedir (Karahan ve Kırval, 2018, s.67). Bu tip yakınsamalar sonucu firmaların bir bölgede yığılması veya yoğunlaşması ekonomik olarak bazı etkiler yaratmaktadır. Yoğunlaşma ve yığılma birbirine benzetmekle birlikte; yoğunlaşma, birkaç sektörün

yerleşiminin analizi sonucu ortaya çıkmaktadır. Yığılma ise, imalat sanayinin neredeyse tamamının bölgesel olarak yerleşimi ile ortaya çıkan bir sonuçtur.

Firmaların birbirlerine yakın olmaları, birbirlerine uzak olmalarına göre çok daha büyük avantajlar sağlamaktadır. Bu faydalardan ilki, teknolojik dışsallıklardır. Bilginin yayılması daha küçük bir alanda, büyük bir alana göre daha kolaydır. İkinci fayda, emek piyasasındaki uzmanlaşmadır. Uzman işgücü ihtiyacı bir arada bulunan endüstriler için daha kolay çözülecek bir sorundur, çünkü coğrafi olarak yakın olma durumunda işgücü de benzer şekilde bir coğrafi bölgede toplanmış olacaktır. Üçüncü fayda, uzmanlaşma ve piyasanın büyük olmasıdır. Firmalar ürünlerini daha hızlı ve kolay satmak için nispeten büyük pazarlara yakın olmak ve büyük miktarlarda üretim yapıp ölçek ekonomilerinden faydalanmak istemektedirler.

Birlik içinde sermaye ve emek faktörlerinin hareketliliğindeki artış, ortak pazar içindeki kaynakların daha verimli kullanımını sağlamaktadır. Emek ve sermaye düşük pay sahibi oldukları ekonomilerden yüksek pay sahibi oldukları ekonomilere doğru bir hareketlenme içine girmektedir. Bu hareket serbestisi bir anlamda Heckscher-Ohlin'in faktör donatımı modelinde bahsettiği emek yoğun ülkelerde emek yoğun üretim yapılması tezine aykırı bir durumun oluşmasına sebep olmaktadır. Emek yoğun üretim yapılan ülkelerde emek ücreti daha düşüktür. Hareket serbestisi olması durumunda emek daha yüksek ücret için sermaye yoğun ülkelere doğru bir hareketlenme içinde girebilmektedir. Kaynakların hareketliliğinde bu artış birlik içindeki kaynakların daha etkin kullanılmalarına ve ekonomik refahın artmasına da sebep olabilmektedir (Hobikoğlu, 2007, s.70).

2.1.5 Ekonomik ve parasal birlik

Ekonomik ve parasal birlik ekonomik entegrasyonların en üst aşamasıdır. Bu aşamada sadece uluslararası ticaret ya da faktör hareketlerinin serbestisi değil aynı zamanda ortak politikaların belirlenmesi ve uluslar üstü kurumların oluşturulması söz konusudur (Balassa, 1962, s.2). Ortak ekonomik ve mali politikaların oluşturulması, birlikte hareket edilmesi gibi önemli adımların atılması ekonomik ve parasal birlikte önem arz etmektedir. Ortak politikaların oluşturulması ve takip edilmesi amacı ile kurulacak olan uluslar üstü kurul ve kuruluşlar; üye ülkelerin tamamen olmasa da ekonomik ve mali konularda bağımsızlıklarından feragat etmeleri anlamına gelmektedir. Bu bağlamda ekonomik birlikler oluşturulması, sağlıklı ve başarılı bir

şekilde sürdürülmesi zor oluşumlardır. Bunun altında yatan en önemli sebep, üyelerin mikro ve makro ekonomik konular da dahil olmak üzere birçok konuda oybirliği ile karar almaları ve hareket etmelerinin gerekmesidir (Seyidoğlu, 2020, s.253).

Parasal birlik aşamasında ise üye ülkeler tarafından tek bir para birimi kabul edilmekte ve ortak para politikası uluslar üstü (supranasyonel) bir merkez bankası tarafından yönetilmektedir. Bunun günümüzdeki örneği Avrupa Birliği'nin ortak para birimi olan Euro'nun Avrupa Merkez Bankası tarafından yönetilmesidir. Avrupa Merkez Bankası'nın (AMB) bağımsızlığı Maastricht Anlaşmasının 107. maddesi ile garanti altına alınmıştır. Bu maddeye göre AMB, ulusal merkez bankaları görevlerini yaparken topluluğa ait ya da üye ülkelerin hükümetlerine ait kurumlardan talimat almayacaktır. Ulusal merkez bankaları kendi ülkelerindeki para politikalarını AMB ile koordineli olarak yürütmek ve AMB'nin koyduğu kurallara göre hareket etmek durumundadırlar (*Url-9*).

Pehlivan ve Utkulu (2015)'nin Robson'dan aktardıklarına göre parasal birliğin temel olan iki özelliği bulunmaktadır. (Robson, 1987, s.37'den aktaran Güreşçi Pehlivan ve Utkulu, 2015, s.5) Bunlardan ilki, parasal birlikte döviz kurları düzenli olarak birbirlerine sabitlenirler ve dış ülkelerin döviz kurlarına karşı dalgalanırlar. İkinci özellik ise, parasal birlik içinde sermaye hareketleri üstündeki bütün döviz denetimleri kaldırılmakta ve tam konvertibilite sağlanmaktadır.

Ekonomik ve parasal birlik olması durumunda üye ülkelerin ortak standartlara sahip olmaları da gerekmektedir. Bu standartlar; mal standartları, hizmet sektörü, kamuya ait satın almalar, işletme hukuku kuralları, ortak rekabet kuralları, insanların serbest dolaşımı, yasal ve yönetsel engellerdir (Seyidoğlu, 2020, s.254)

Tam ekonomik entegrasyon, ekonomik ve parasal birlikten bir sonraki aşamadır. Bu entegrasyonda üye ülkelerin ekonomik bağımsızlıklarının büyük ölçüde kaldırılmış ve birçok konuda uluslar üstü bir otoritenin varlığının tanınmış olması gerekmektedir.

Siyasi birlik ise her ne kadar ekonomik entegrasyon teorileri içinde ayrı bir yerde dursa da, ekonomik entegrasyonların nihai hedefi olması sebebi ile entegrasyonların son aşamasını oluşturduğu hakkında literatürde oldukça yaygın bir görüş bulunmaktadır. Günümüzde henüz ekonomik entegrasyonlar vasıtasıyla siyasi birlik olarak bir oluşum gerçekleşmemiştir. Bu hedefe en yakın entegrasyon olan Avrupa Birliği'nde dahi siyasi birliğin ilk aşaması olması gereken ortak anayasa çalışması olan Avrupa Birliği

Anayasası Avrupa Birliği'nin kurucuları olan Hollanda ve Fransa tarafından kabul edilmemiştir. Bağımsız devletlerin bütün siyasi erklerini uluslar üstü bir kuruluşa devretmek konusunda gönülsüz olmaları bu durumun temel sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır (Seyidoğlu, 2020, s.254) .

2.2 Gümrük Birliği'nin Ekonomik Etkileri

Günümüzde en yaygın ekonomik entegrasyon türlerinden biri olan gümrük birliğinin ekonomik etkileri üzerine çalışmalar Jacob Viner (1950) ile başlamış, Meade (1953), Lipsey (1960), Balassa (1962) gibi teorisyenlerin çalışmaları ile devam ederek günümüzde ekonomik entegrasyon çalışmalarına ışık tutmaya çalışmaktadır.

Bu çalışmalarda yer alan ortak görüşlere göre gümrük birliklerinin ekonomik etkilerini iki ana başlık altında toplamamız mümkündür. Statik etkiler ve dinamik etkiler olarak iki ana gruba ayrılan etkilere ticaret hadleri etkisi de üçüncü grup etki olarak eklenebilmektedir.

2.2.1 Statik etkiler

Statik etkiler, teknoloji ve iktisadi yapının sabit kalması koşulu altında, sadece üretim faktörlerinin tekrardan dağıtımı dolayısıyla ortaya çıkabilecek etkileri ifade etmektedir (Seyidoğlu. 2020, s.246). Statik etkiler olan ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri 1950 yılında ilk olarak Jacob Viner ele almıştır. Viner (1950) statik etkiler üzerine yaptığı analizlerde kaynak dağılımında yaşanan değişim ve üretim sürecinde yaşanan etkinlikleri yoğun bir şekilde işlerken tüketim faktörünü dikkate almamıştır. Viner (1950)'den sonra bu konuda çalışan Meade (1955) tüketim faktörünü analizine ekleyerek Viner (1950)'in çalışmasındaki eksikliği tamamlamıştır.

Gümrük birliği geleneksel teorisi kapsamında, gümrük birliğinin statik etkileri olan ticaret saptırıcı ve ticaret yaratıcı etkileri incelenmektedir. Ticaret yaratıcı etki, birlik üyesi ülkelerde refah artışına, ticaret saptırıcı etki ise üye ülkelerde refah kaybına sebep olmaktadır. Gümrük birliği oluşumu aşamasında birliğin ilerleyen dönemlerde ortaya çıkabilecek ekonomik sonuçlar belli olmamaktadır. Buna rağmen tüketimde ticarete konu olan ürünler arasında bir ikame durumu söz konusu ise ticaret saptırıcı etki ülkenin ekonomik refahında artışa da sebep olabilmektedir (Hobikoğlu, 2007, s.77).

Viner (1950)'in çalışmasında bahsettiği üzere ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler üzerine yapılan analizler sadece belli kısıtlar çerçevesinde elde edilebilecek sonuçları öngörmekten ibarettir. Gümrük birlikleri aynı anda hem ticaret yaratıcı etki hem de ticaret saptırıcı etkiye sebep olabilmektedirler. Bu durumda ekonomik refahın artmasına sebep olan ticaret yaratıcı etkinin ticaret saptırıcı etkiden daha büyük olması gümrük birliğinin ekonomiye olumlu etki sağladığını söylemek için yeterli olacaktır.

2.2.1.1 Ticaret yaratıcı etkiler

Ticaret yaratıcı etki, gümrük birliğine üye ülkede yapılan pahalı üretimin yerini aynı ürünü nispeten daha ucuza üretme imkanı olan başka bir birlik üyesi ülkeden ithalat yaparak ikame edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Nart, 2010, s.2875). Bir başka ifade ile malın birlik üyesi ülkeden ithal edilirken ödenen fiyatının aynı malın o ülkede üretimi için kullanılan arz fiyatından daha düşük olması sebebiyle, o ülkede mevcut arz kaynağının yerini birlik üyesi bir ülkenin arz kaynağı almaktadır. Bu arz kaynağının maliyeti daha düşüktür. Ticaret yaratıcı etki bu sayede toplumsal refahın artmasına yardımcı olmaktadır. Gümrük birliklerinin ticaret yaratıcı etkisi iki farklı yönde ortaya çıkmaktadır. İlk olarak A malı için birlik üyesi olan X ülkesindeki pahalı üretim yine birlik üyesi olan Y ülkesindeki üretime yerini bırakarak, üretim faktörlerinin daha etkin kullanılmasını sağlamaktadır. Bu üretim etkisidir. İkinci olarak ise yine A malının X ülkesindeki üretimi pahalı olduğu için fiyatı da daha yüksek olmakta iken, Y ülkesinden daha ucuza temin edilmesi ve gümrük vergisi olmaması sebebi ile fiyata bir ilave yapılmaması X ülkesindeki halkın A malını daha ucuza temin edilmesine olanak sağlamaktadır. Bu da tüketim etkisidir (Güllü, 2015 (a), s.171).

Ticaret yaratıcı etkiye bir örnek verecek olursak; X ve Y'yi gümrük birliğine üye iki ülke olarak kabul edelim. İki ülkede de aynı olan A malı, aynı üretim prosesi ile üretilecek ve aynı şekilde üretilse de maliyetleri farklı olacaktır. X ülkesi A malını 50 liraya, Y ülkesi ise 40 liraya üretsinsin. Gümrük Birliği öncesinde X ülkesi A malının gümrük tarifesi % 50 oranında uyguladığında A malının Y ülkesinden ithalat maliyeti 60 lira olduğu için A malı, X ülkesinde üretilmesi ile Y ülkesinden ithal edilmesine göre daha ucuza temin edilebilmektedir. Oysa X ve Y ülkeleri gümrük birliği oluşturduklarında aralarındaki gümrük vergileri sıfırlanmaktadır. Aynı şekilde X ve Y birlik dışı ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulamak durumundadırlar. Gümrük

birliği kurulup Y ülkesinde üretilen A malına gümrük vergisi uygulanmayacağı için bu malı ithal etmenin maliyeti X ülkesi için 40 liraya düşmektedir. Bu durumda X ülkesi aynı malı Y ülkesinden ithal etmeyi tercih edecektir. X ülkesindeki üretim faktörleri ile Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük teorisi kapsamında daha etkin bir başka malın üretimine kaynak olacaklardır (Seyidoğlu, 2020, s.246).

Bu durumun sonuçlarını değerlendirdiğimizde, X ülkesindeki tüketiciler A malını daha ucuza temin etme şansını yakalayacaklardır. Y ülkesindeki üreticiler sadece kendi pazarları için değil, birliğe üye X ülkesi için de üretim yapacakları için ölçek ekonomileri etkisi sayesinde üretim maliyetlerini düşürme şansı elde edeceklerdir. X ülkesindeki üreticiler daha etkin bir başka üretim sürecine dahil olup kaynakların daha etkin kullanılmasını sağlayacaklardır. Bu kapsamda ticaret yaratıcı etki refahı olumlu yönde etkilemektedir. Ancak bir gümrük birliğinin üye ülkelerin refahını ne kadar etkilediğini doğru anlamak ve hesaplayabilmek için net refah etkisini görmek, bunun için de ticaret saptırıcı etkileri de gözönünde bulundurmak gerekmektedir.

2.2.1.2 Ticaret saptırıcı etkiler

Ticaret saptırıcı etki, gümrük birliği kurulduktan sonra bir malın en verimli üreticisi konumunda bulunan ülkenin birlik üyesi olmaması durumunda ve birlik üyesi ülkelerin bu ülkeden yaptıkları ithalatın sonlanması sebebiyle ortaya çıkmaktadır. İthalat, küresel olarak ilgili malın en verimli üreticisinden birlik üyesi olan ancak daha az verimli olarak o malı üreten ülkeye geçmektedir. Kaynak dağılımı bakımından verimliliğin görece azalması durumu söz konusu olduğu için refah etkisinde olumsuz bir değişim meydana gelmektedir (Seyidoğlu, 2020, s.247).

Bir başka ifade ile ticaret saptırıcı etki, gümrük birliği üyesi olmayan bir ülkeden yapılan ucuz ithalatın birlik içindeki üye ülkeden yapılan nispeten pahalı ithalat lehine gerçekleşmesi sonucunda ticaretin birlik içine kaymasına ve nispeten daha pahalı hale gelmesine sebep olan etkidir. Kaynakların en verimli ülke yerine, daha az verimli ülkeye kaymasına sebep olması dolayısıyla da küresel anlamda refaha olumsuz etki yapmaktadır.

Ticaret saptırıcı etkiye ilişkin örneğimizde üç ülke bulunmaktadır. Bunlardan ikisi gümrük birliği üyesi X ve Y ülkeleri, diğeri birlik dışı Z ülkesidir. Üç ülkede de aynı A malı, aynı üretim süreci ile üretilmekte ve aynı şekilde üretilse de maliyetleri farklı gerçekleşmektedir. X ülkesi A malını 60 liraya, Y ülkesi 50 liraya ve Z ülkesi de 30

liraya üretiyor olsun. Gümrük Birliği öncesinde X ülkesi A malının gümrük tarifesi % 50 oranında uyguladığında, A malının Z ülkesinden ithalat maliyeti 45 lira olduğu için A malı X ülkesinde üretilmektense Z ülkesinden ithal edilerek pazara daha ucuz bir şekilde sunulmaktadır. Oysa X ve Y ülkeleri gümrük birliği oluşturmuş olsunlar ve Z ülkesi de dışarıda kalmış olsun. Gümrük birliği sonrasında X ve Y ülkeleri arasındaki gümrük vergileri sıfırlanmaktadır. Aynı şekilde X ve Y ülkeleri birlik dışı ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulamak durumundadırlar. Bu durumda A malı için karar verilen ortak gümrük tarifesi de %100 olarak belirlenmiştir. Gümrük birliği kurulup Z ülkesinde üretilen A malına konan gümrük vergisi %100 olunca, Z ülkesinden bu malı ithal etmenin maliyeti X ülkesi için 60 liraya çıkmaktadır. Bu durumda X ülkesi aynı malı Y ülkesinden ithal etmeyi tercih edecektir. Çünkü ürünün fiyatı 50 lira olacaktır. A malının en düşük maliyetle üretildiği Z ülkesi yerine birlik içindeki Y ülkesinden ithal edilmesi, kaynak dağılımının optimum seviyede gerçekleşmesine engel olmaktadır. Bu durumun sonucunda X ülkesindeki tüketiciler aynı malı gümrük birliği sebebiyle daha pahalıya tüketmek durumunda kalmaktadırlar. Z ülkesinde üretim hacmi düşmektedir. Kaynaklar en verimli üretici olan Z ülkesinden Y ülkesine kaymaktadır. X ülkesinde o malın üretimi yapılmaz, X ülkesi üreticileri daha etkin ve verimli oldukları başka bir mal cinsinde üretimlerini yaparlar. Y ülkesindeki üreticiler gümrük birliği sayesinde X ülkesine de aynı ürünü sattıkları için ölçek ekonomileri etkisi ile aynı malı daha verimli üretebilmektedir.

Ticaret yaratıcı etki ile ticaret saptırıcı etkilerin gümrük birliklerinde ortaya çıkması olağan durumlardır. Bu iki etkinin gümrük birliklerinin ekonomiye nihai etkisinin yüksek olması için birlik üyelerinin güçlü, birbirine yakın seviyelerde ekonomik gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler olmaları ve birliğe katılımın fazla olması önemlidir. Bununla birlikte gümrük birliği üyesi ülkeler tarafından birlik dışından yapılan ithalatlara uygulanacak gümrük vergisi ne kadar düşük olursa ticaret yaratıcı etkinin aynı seviyede daha yüksek olacağı beklenmektedir (Dissou, 2002'den aktaran Güllü, 2015 (a), s.172).

2.2.2 Dinamik etkiler

Dinamik etkiler, statik etkilere göre uzun dönemde gümrük birliğine üye ülkelerin gayrisafi yurtiçi hasıllarının büyüme hızları üzerinde meydana gelen etkilere dir.

Üyelerin milli gelirinin büyüme hızını etkiledikleri için kısa sürede değil uzun dönemde etkilerin sonuçları görülebilmektedir (Yıldırım ve Dura, 2007, s.146).

Statik etkiler gümrük birliği oluştuktan sonra üye ülkelerin ekonomilerinde yapısal bir değişim olmadan sadece gümrük tarifelerinin karşılıklı kaldırılması ve birlik dışı ülkelere ortak gümrük tarifesi uygulanması sebebi ile uluslararası ticaret hacmi ve birliğin oluşumundan etkilenen ülkelerin refah seviyelerinde meydana gelen değişimleri ifade etmektedir. Ancak gümrük birliği gibi oluşumlar gerek üye ülkelerin gerekse bu ülkelerle bir şekilde ekonomik ilişki içinde bulunan birlik dışı ülkelerin ekonomik yapılarında, kaynakların verimli kullanılmasında ve üretim kapasitelerinde ciddi yapısal değişikliklere sebep olmaktadır. Bu etkilere dinamik etkiler adı verilmektedir.

Dinamik etkiler konusunda literatürde farklı yaklaşımlar mevcuttur. Birkaç etki konusunda mutabakat olsa da farklı araştırmalarda dinamik etki olarak farklı noktaların ele alındığı çalışmalar literatürde yer almaktadır. Literatürde gümrük birliğinin dinamik etkilerine daha fazla önem veren çalışmalar olmasına rağmen, dinamik etkilerin sonuçları statik etkilere göre daha az sayıda çalışmada ele alınmıştır. Bunun muhtemel nedeni dinamik etkilerin sonuçlarının statik etkilere göre çok daha uzun dönemde ortaya çıkmasıdır (Yıldırım ve Dura, 2007, s.168).

Dinamik etkiler, statik etkilerin aksine çok daha fazla alanda etkili olabilen ve uzun dönemde sonuç verseler de ülkelerin sadece ticaret ortamlarında değil, üretim, tüketim, kaynak dağılımı, yatırımlar vb. alanları etkilemektedir.

Bu konuda yapılan çalışmalarda çoğunluk tarafından kabul görmüş etkiler bulunmaktadır. Bu etkilere daha fazla üzerinde çalışma yapılanlar ve daha yüksek bir mutabakat seviyesine sahip olanlar bu çalışmada sıralanmıştır.

2.2.2.1. Rekabet etkisi

Gümrük birliği kurulmadan önce gümrük tarifeleri ile korunan üreticiler, gümrük birliğinin kurulması ile uluslararası rekabet ile karşı karşıya kalacaklardır. Rekabetin artması sonucu üretimi verimli olmayan firmalar piyasadan çekilmek durumunda kalmaktadırlar. Rekabetin artması etkinliğin artmasına, bu da kaynakların daha verimli kullanılmasına yol açmaktadır. Kaynakların verimli kullanılması ise refah artışı ile sonuçlanmaktadır (Hobikoğlu, 2007, s.68).

Rekabetin artması firmaların daha verimli ve kaliteli üretim yapmaları sonucunu getireceği için, verimli ve kaliteli üretim yapamayan firmalar piyasadan çekilmek durumunda kalmaktadırlar. Ancak artan rekabet koşullarına dayanabilen ve gümrük birliğinin oluşması sonucu gerek iç pazarda gerekse uluslararası pazarda rekabet edebilen firmalar faaliyetlerine devam etmektedirler. Rekabet sayesinde tüketiciler daha kaliteli ürünleri daha ucuza temin etme imkanına kavuşmaktadırlar.

Gümrük Birliğinin rekabet etkisi üç başlık altında incelenebilmektedir. Gümrük birliği kurulduktan sonra birlik içinde endüstriye giriş konusunda bir serbesti oluşacaktır. Bu sayede piyasadaki firma sayısı artacak ve rekabet ortamı gelişecektir. İkincisi rekabetin artması ve gelişmesiyle ülkedeki ekonomik yapı değişecek ve daha etkin üretim yöntemleri kullanılmaya başlayacaktır. Üçüncü ve sonuncusu ise birlik üyesi ülkelerin bu değişimlerden sonra ulusal alandaki rekabet güçlerinin artması onların uluslararası piyasalarda da rekabet edebilir hale getirecektir.

Gümrük birliği kurulduktan sonra rekabet konusunda gerekli yasal düzenlemelerin yapılması ve üye ülkelerin bu durumu kontrol altında tutabiliyor olmaları gerekmektedir. AB bu konuda çok ciddi yol almış bir oluşumdur. AB rekabet politikası sadece birlik içinde değil, birlik ile iş yapan tüm ülke ve firmaların AB Rekabet Hukuku kurallarına uymasını sağlamak esasına göre hareket etmektedir. Bu bağlamda ülkemizde de Türkiye – AB Gümrük Birliği çalışmaları aşamasında 4054 sayılı Rekabet Kanunu yürürlüğe girmiş ve Rekabet Kurumu kurulmuştur.

2.2.2.2. Ölçek ekonomileri etkisi

Ölçek ekonomileri etkisi, firmanın üretim miktarının artması neticesinde üretim maliyetlerinde yaşanan düşüştür. Artan üretim hacmi maliyetleri düşürerek kaynakların verimli kullanılmasına yardımcı olmaktadır. Gümrük birliği üyesi ülkeler aralarındaki gümrük tarifelerini kaldırdıkları için üyeler arasında uluslararası ticaret hacmi artacağından bir ülkedeki firma sadece kendi ülkesi için değil, birliğe üye diğer ülkeler için de üretim yapacak ve artan üretim miktarı maliyetlerin düşmesine sebep olacaktır.

Ölçek ekonomileri olayında iki faydadan söz edilebilir. İlki, endüstri ve firma ölçeğinin büyümesi sonucunda üretim kapasitesi artarak maliyetlerde düşüşler ortaya çıkmaktadır. İkincisi, ürün çeşitliliği gerçekleşmektedir. Gümrük birliği öncesi yurtiçi piyasalar, birlik ile oluşan piyasaya göre nispeten daha dar olduklarından ürün

çeşitliliği az olabilmektedir. Gümrük birliği ile piyasanın hacmi genişlediğinde firmalar üretim kapasitelerini, ölçeklerini ve ürün çeşitliliklerini arttırmaktadırlar. Bu sayede üretimde verimlilik artışı oluşmaktadır (Yıldırım ve Dura, 2007, s.147).

Ölçek ekonomileri, esasında üretimdeki hacimsel artışın maliyetlere düşüş olarak yansımadır. Buradan hareketle yurtiçi piyasası büyük olan ülkelerdeki firmaların ölçek ekonomilerinden bir ekonomik entegrasyon üyesi olmadan da faydalanabilmeleri söz konusu olabilmektedir. Buna en güzel örnek Amerika Birleşik Devletleri'dir. Bununla beraber büyük ölçekli bir üretim hacmine sahip olmak, birliğe katılan küçük ülkeler için çok daha önemlidir. (Seyidoğlu, 2020, s.247). Çünkü ekonomik entegrasyonlar, özellikle gümrük birlikleri, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik anlamda sahip oldukları dezavantajlı durumları ortadan kaldırarak üye ülkeler için arzu edilen sosyal ve ekonomik gelişmişlik seviyesine ulaşmalarını sağlayabilmektedirler.

Bu konuda yapılan çalışmaların ortaya koyduğu sonuçlara göre; ekonomik entegrasyonlar, ölçek ekonomilerine sebep olarak maliyetlerde bir düşüş yaşanmasına ve kaynak verimliliği olmasına sebep olmaktadır. Ülkede dışa açık bir ekonomik altyapı tesis edilerek üye ülkenin uluslararası ekonomik rekabet gücünün artmasına sebep olmakta, milli gelirin ve toplumsal refahın yükselmesini sağlamaktadırlar.

Ölçek ekonomileri teorik olarak üretim hacminin artması ile maliyetlerin düşmesini öngörse de ölçek ekonomilerinin sonuçları bölgenin büyüklüğüne, ulaşım maliyetlerine, zevk ve tercihlerdeki farklılıklara göre değiştiği için her üretim hacmi artışının maliyet düşüşüne sebep olacağını net olarak söylemek zordur (Balassa, 1962, s.123).

2.2.2.3. Yatırım yaratıcı etkiler

Ekonomik entegrasyonlar sayesinde büyüyen piyasalarda yatırımcılar yatırımlarını birlik içinde daha verimli bölgelere yönlendirmektedirler. Yatırımların teşvik edilmesinde ekonomik entegrasyonlar iki farklı yol ile etkili olabilmektedirler (Hobikoğlu, 2007, s.67). İlk durumda, ekonomik entegrasyon sayesinde üretim hacminin büyümesi ve rekabet etkisiyle üretimde yaşanan sıkıntıların giderilmesi sağlanmaktadır. Böylece yatırımlar daha karlı duruma gelmektedir. Bu durum, yatırımcıların birlik ülkelerine yatırımlarını arttırmaları için olumlu bir etki yaratmaktadır. İkinci durumda ise, gümrük birliği sayesinde üye ülkeler tarafından

uygulanan ortak gümrük tarifesi sebebiyle birlik içindeki ülkelere ürün satabilmek için koruma duvarlarını aşmanın yollarından birisi, birlik üyesi ülkede yatırım yapmaktır. Ortak gümrük tarifesinin korumasını aşabilmek için, ekonomik entegrasyon üyesi ülkeler içinde yatırımcıların yatırım arttırıcı etkisi ortaya çıkmaktadır.

Gümrük birliğinde yatırımların artması iki farklı yolla ortaya çıkmaktadır. İlki, ekonomik refahın ve dolayısıyla milli gelirin artması sayesinde tasarrufların ve yatırımların artmasıdır. İkinci yöntem ise yabancı yatırımcıların gümrük birliği sayesinde yatırımların yerine ve büyüklüğüne karar verirken bu durumu dikkate almaları ve entegrasyon üyesi ülkelere daha fazla yatırım yapmalarındır. Yabancı yatırımcıların birlik üyesi ülkelere yatırım yapmasının sebepleri;

- a) Gümrük birliğini oluşturan ülkelerin birlik içinde tarifelerin tekrardan değiştirilmeyeceği konusunda dünyaya güvence vermiş olması,
- b) Gümrük birliklerinin oluşumu ile ortaya çıkan ticaret sapmasının birlik üyelerinin birlik dışından yaptıkları ithalatın miktarını azaltması,
- c) Gümrük birliğine üye olan ülkeler arasındaki uluslararası ticaret hacminin artması birliğe üye olmayan ülkelerdeki yatırımcıları cezbetmesi,
- d) Gümrük birliği üyesi ülkelerdeki verimliliğin ve ekonomik istikrarın artması, gelirin, istihdamın ve sermayenin etkinliğinin artması ile birlik üyesi ülkelerdeki üretim faktörlerinden yararlanma isteğinin birlik dışındaki ülkelerdeki yatırımcıları yeni yatırımlar için teşvik etmesidir (Yıldırım ve Dura, 2007, s.147).

Yatırımların geri dönüşü ne kadar güçlü olursa birlik içinde büyüme de o derece büyük olacaktır. Entegrasyon kurulması beşeri, bilgi veya fiziksel sermayeye yapılan yatırımın getirisini değiştirebilirse ve aynı zamanda birikimi destekleyip teşvik ederse ilerleyen dönemde büyümeyi etkileyebilmektedir (Baldwin ve Venables, 1995, s.1614).

2.2.2.4. Kutuplaşma etkisi

Kutuplaşma etkisi, literatürde yoğunlaşma etkisi olarak da isimlendirilmektedir. Birlik üyesi bir ülkede ya da birlik üyesi bir ülkenin içinde bulunduğu bir bölgede, görece veya mutlak olarak, ticari faaliyetlerde bir yoğunluk yaratılması ya da üretim için gerekli faktörlerin o bölgede veya ülkede toplanma eğilimi içinde olması demektir (El-Agraa'dan aktaran Yıldırım ve Dura, 2007, s.148).

Gümrük birliği ile yoğunlaşma arasında bir ilişki olup olmadığı yönünde literatürde bir mutabakat yoktur. Yoğunlaşma ve kutuplaşmanın ekonomik entegrasyondan bağımsız olabileceğini iddia eden çalışmalar olduğu gibi, gümrük birliği sebebiyle birliğin merkezinde yer alan ülkelerin ekonomik entegrasyonun statik ve dinamik etkilerinden daha fazla yararlanabileceği ve bu bağlamda çevre ülkelerde yaşayan insanlar için bir cazibe merkezi olacakları, bu sayede çevre ülkelerin zarar göreceğini ileri süren çalışmalar da bulunmaktadır (Yıldırım ve Dura, 2007, s.148).

Kutuplaşma etkisi özellikle gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasında bir entegrasyon kurulması sonrasında görülmekte ve az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkenin bu entegrasyondan zarar göreceğini ileri sürmektedir (Hobikoğlu, 2007, s.69).

2.2.2.5. Dışsal ekonomiler etkisi

Gümrük birliği önemli dinamik etkilerinden birisi de dışsal ekonomiler etkisidir. Dışsal ekonomiler, bir firmanın kendi faaliyet alanı dışında bir maliyete katlanmak zorunda kalmadan, diğer ekonomik faaliyetlerin sonucunda bazı yararlar sağlamasıdır. Bir firma ürettiği ürünü sevk etmek için mevcut lojistik ağlardan faydalanıp yeniden bir maliyete katlanmak durumunda kalmıyorsa, elindeki kaynakları ve tüm kaynaklarını ürününü daha iyi üretmeye yönlendirip kaynaklarını daha verimli kullanacaktır (Özdemir ve Aytekin, 2016, s.49).

Dinler (2001) dışsal ekonomileri, firmanın herhangi bir bedel ödemediği kullanabildiği üretim faktörleri olarak adlandırmıştır. Dışsal ekonomilerin ortaya çıkışları farklı şekillerde olmaktadır.

- Devletlerin finansman sağladığı araştırma faaliyetleri sonucunda ortaya çıkabilir.
- Ürünlerin gümrük tarifeleri olmadan ülkeler arası ticarete konu olmaları ve bu sayede ürünler tüketiciler tarafından daha ucuz temin edilebilirler.
- Ekonomik entegrasyon ile gelişmiş büyük piyasaların yaşadığı belirsizlikler ve riskler minimize edilerek yapılan yatırımlar daha karlı hale getirilebilirler.
- Entegrasyona üye ülkeler arasında teknoloji transferi daha kolay olur. Bu sayede sektöre yeni girmiş firmalar için deneme yanılma yöntemi ile harcanan kaynaklar azalır.

- Entegrasyon yabancı yatırımcıları çekeceği için az gelişmiş ülkeler için organizasyon bilgisi, piyasa tecrübesi konularında dışsal ekonomiler sağlanabilecektir.
- Bilgi ve teknoloji transfer sayesinde geri kalmış ülkelerin gelişmesine yardımcı olunur.
- Talep genişleyecek, genişleyen talep faktör fiyatlarını yükseltecek, bu yükseliş mal talebi olarak piyasaya geri dönecek ve karlılık artacaktır (Hobikoğlu, 2007, s.69).

Dışsallıklar ve ölçek ekonomileri, gümrük birliği sayesinde üye ülkelerde ekonomik refah seviyesinin artacağı varsayımı üzerine bu etkilere sahip olabileceklerdir. Literatürde ekonomik entegrasyonların ekonomik refaha etkisi üzerine yapılan çalışmaların genelinin sonuçları entegrasyonların ekonomik refaha olumlu etki ettiği şeklindedir.

Dışsallıkların sonuçlarından biri de yığılmalardır. Firmalar dışsal ekonomilerin pozitif etkilerinden yararlanmak adına bir bölgede yığılma ve yoğunlaşma gerçekleştirebilirler. Burada amaç o bölgede toplanmanın sonucunda oluşacak pozitif dışsallıklardan yararlanabilmektir. Buna en güzel örneği Bursa'da bulunan iki otomotiv firmasının faaliyetleri ile o firmalara tedarikçi olarak çalışacak firmaların lokasyon olarak Bursa'yı tercih etmelerini gösterilebilmektedir. Tedarikçi olarak faaliyet gösterecek bir firma için Bursa'da bulunmanın avantajları, müşteriye yakın olmak, ara mamül üreticilerine yakın olmak ve yetişmiş eleman bulmakta kolaylık yaşamak gibi sıralanabilmektedir. Ekonomik entegrasyonlarda ise bu durum ölçek ekonomilerinde olduğu gibi büyüyen pazar koşullarının yarattığı üretim artışı ile paralel olarak ortaya çıkmaktadır.

2.2.2.6. Döviz rezervlerini arttırma etkisi

Gümrük birliği kuralları ile çalışan bir ekonomik entegrasyonda, birlik üyesi ülkelerden oluşan bölge için üretim artacağından ihracat artacaktır ve ithalat azalacaktır. Böylece ticaret hadleri birlik lehine artacak ve döviz rezervleri bu sayede çoğalmaktadır. Aynı şekilde birlik üyesi ülkeler arasında ticaret artacağı için ülkeler arası ya da bölgeler arası ihtiyaç olan sermaye malları ikame yolu ile temin edilebilecek ve bu sayede döviz daha verimli alanlarda kullanılabilecektir (Hobikoğlu, 2007, s.70).

Gümrük birliğı sayesinde gelişen uluslararası ticaret ve üretim verimliliğı üye ülkelerin ticaret hadlerinin gelişmesine ve bu sayede kıt döviz kaynaklarının daha önemli ve zorunlu kaynaklar için kullanımına olanak sağlamaktadır.

Yüksek döviz rezervi iki noktada önem kazanmaktadır. İlki, olası bir kriz anında ihtiyaçların finansmanı için gereken dövizde sahip olmak krizden daha az etkilenecek çıkmayı sağlamaktadır. İkincisi yüksek döviz rezervine sahip olan ülkelerin risk düzeyi, düşük döviz rezervine sahip ülkelere göre daha az olduğundan yabancı yatırımcılar için daha cazip hale gelmektedir.

2.2.2.7. Kaynak hareketliliğı etkisi

Gümrük birliğı aşaması, ortak pazar gibi emek ve sermaye faktörlerinin birlik içinde serbest hareketine olanak vermese de piyasaların birleştirilmesi sayesinde bir uzmanlaşma gerçekleşmektedir (Cooper ve Massel, 1965, s.465). Bu uzmanlaşma ile kaynaklar daha az seviyede pay aldıkları ülkeden, daha fazla pay alacaklarını düşündükleri ya da planladıkları ülkeye yönelmektedirler. Gümrük birliğı ekonomik olarak küçük bir yapıda ise faktörlerin hareketleri fiyatlara etki yapmayacaktır, ancak gümrük birliğı ekonomik olarak büyükse faktör hareketleri ürünlerin uluslararası fiyatlarını değiştirecektir. Birlik içinde emek ve sermayenin hareketli olması kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlamaktadır (Hobikoğlu, 2007, s.70). Kaynakların daha verimli kullanılması hem ülkelerin, hem birliğin ekonomik refahına olumlu katkıda bulunmaktadır.

2.2.2.8. Kalkınma, büyüme ve sanayileşme etkisi

Birlik öncesinde daha küçük ve korunan bir pazara yapılan üretim sebebi ile daha az etkin olması beklenen üretim ve kaynak dağılımı, ülkenin kalkınma ve büyümesinde daha az rol oynamaktadır. Gümrük birliğı oluşturulduktan sonra etkin ve verimli üretim ve kaynak dağılımı ile ülkenin kalkınması ve büyümesi hızlanmaktadır. Üye ülkeler gümrük birliğıne üye olmanın kazandırdığı istikrar ile daha uzun süre bu büyüme ve kalkınmanın etkilerinden faydalanılabilmektedirler.

Gümrük birliğı sayesinde artan uluslararası ticaret ve ticaret hadlerinin olumlu etkisi ile döviz rezervlerinin artması söz konusu olabileceğı gibi, artık daha büyük pazarlara üretim yapılması sebebi ile sanayileşmenin de önü açılabilir. Gümrük birliğı sonrası oluşan rekabetçi pazarda ayakta kalmak için daha etkin ve yenilikçi üretim yapılması ülkede sanayileşmenin sadece miktar olarak büyümesine değil aynı

zamanda modernleşmesine ve yenilikçi üretim modelleri yaratmasına da sebep olmaktadır. Kaynakların etkin bir şekilde dağıtılması ücretlerin, üretim maliyetlerinin serbest hareketini sağlamakta ve bu sayede refahın artması sağlanacaktır (Hobikoğlu, 2007, s.70)

2.2.2.9 Teknoloji transferi etkisi

Ülkelerin ekonomik olarak büyüme hedeflerine ulaşmak adına ekonomik entegrasyonlara katıldıkları ve bu sürecin özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yoğunlaştığı tarihsel olarak bilinen bir gerçektir. Ekonomik büyümenin teorisyenleri büyüme kavramını birçok faktör ile ilişkilendirmişlerdir. Ekonomik büyüme ile teknolojik gelişme arasındaki ilişkiyi ilk defa 1956'daki çalışmasında Solow ele almıştır. Solow (1956) bu çalışmasında teknolojik gelişmişliği ekonomik büyümenin dışsal bir faktörü olarak ele almıştır. Teknolojinin içselleştirilmesi ise 1980 sonrasında Lucas ve Romer'in yaptığı çalışmalar ile ele alınmaya başlanmıştır (İnançlı ve Çabaş, 2017, s.38).

Teknolojik gelişmeyi ekonomik büyümenin ana faktörlerinden biri sayan bir başka önemli isim J. Schumpeter'dir. Schumpeter, kapitalist büyümenin en önemli faktörü olarak teknolojik yenilikleri ileri sürmüştür (Malatyah, 2016, s.65).

Teknolojik gelişmişlik ülkelere ve şirketlere, ortaya konulan yeni ürünler ve hizmetler için belli bir süre monopol olma ve kar maksimizasyonu hakkı vermektedir. Bu dönemin devamında teknoloji transferi vasıtasıyla diğer ülkeler ve şirketler bu yeni teknolojiyi üretim süreçlerine dahil etmekte ve piyasada bir denge meydana gelmektedir. Gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru bir yol izleyen teknoloji transferi, doğru ürünün doğru şekilde transfer edilmesi ve üretim sürecine dahil edilmesi ile faydalı bir sonuç alınmasını sağlamaktadır. Aksi takdirde teknolojik olarak geri kalmışlık durumu var olmaya devam etmektedir (Tiryakioğlu, 2011, s. 170).

Teknoloji transferi, farklı şekillerde meydana gelmektedir. Arıkan (2019) teknoloji transferini; teknoloji transfer sözleşmeleri, doğrudan yabancı sermaye yatırımı, makine-teçhizat ithalatı yoluyla teknoloji transferi, yabancı uzman istihdam ederek teknoloji transferi şeklinde sınıflandırmıştır. Bu yollardan en yaygın olanı ve kabul göreni doğrudan yabancı yatırım yolu ile gerçekleştirilen teknoloji transferidir. Ar-ge harcamaları ile teknolojik gelişmişlik düzeyini yüksek seviyelere çıkarabilen çok

uluslu şirketlerin gelişmiş ülkelerden geliştirmekte olan ülkelere doğru yaptıkları yatırımları sonucunda teknolojik yenilikler geliştirmekte olan ülkelerin üretim süreçlerine dahil olabilmektedir.

Teknoloji transferinin gerçekleşmesindeki önemli yollardan biri diğeri de ithalattır (Şeker, 2018, s.585). Uluslararası ticaret ekonomik entegrasyona dahil ülkeler arasında tarifelerden ve tarife dışı engellerden arınmış bir şekilde gerçekleşirken, teknolojik olarak gelişmiş ülkelerdeki yeniliklerin geliştirmekte olan ülkelere iletilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu sayede geliştirmekte olan ülkenin ekonomik olarak büyümesine de katkı sağlanmaktadır.

Teknoloji transferinin, teknolojik olarak gelişmiş ülkelerden geliştirmekte olan ülkelere doğru bir seyir izlemesi, ekonomik entegrasyonlarda merkez ülkeden çevre ülkelere olan etkinin bir parçasıdır. Ekonomik entegrasyonlarda merkezde gelişmiş ve güçlü bir ya da birkaç ülkenin olduğu, çevre ülkeler durumunda ise daha çok geliştirmekte olan ülkelerin bulunduğu gözlemlenmektedir.

2.2.3 Ticaret hadleri etkisi

Dış ticaret hadleri en genel haliyle ihracat fiyatlarının, ithalat fiyatlarına oranı olarak ifade edilmektedir (Seyidoğlu, 2020, s.181). Ülkenin ihraç ettiği ürünlerin fiyatları artarsa bu o ülkenin ticaret hadleri lehine bir gelişme olmakta, aynı şekilde ithal ettiği ürünlerin fiyatları artarsa o zaman ülkenin ticaret hadleri aleyhine bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Mundell (1964) ticaret hadlerini gümrük birliği teorisine dahil etmiştir. Üç ülkeli ve üç mallı modelinde iki ülke gümrük birliği oluşturduğunda birlik dışında kalan ülkeye göre ticaret hadlerinin geliştiği sonucuna ulaşmıştır (Yıldırım ve Dura, 2007, s.145).

Gümrük birliğinin kurulması ülkelerin uluslararası ticaretinde değişikliklere sebep olmaktadır. Birlik içinde olan ve birlik dışında kalan ülkelerin ticaret hadlerinde ortaya çıkan değişimler ülkelerin gelirleri arasında yeniden bir dağılıma neden olmakta ve ülkelerin ekonomik refah seviyeleri üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır (Hobikoğlu, 2007, s.72).

Krauss (1972) ve Hosny (2013), entegrasyonların dünya refahı üzerinde yapılan çalışmalara konu olan ülkelerin her zaman küçük olmayabileceğini iddia etmektedirler. Büyük bir ülkenin dünya fiyatlarını değiştirebileceğini, bunu da ticaret hadlerini değiştirerek yapacağını sürmektedirler. Büyük ülke gümrük tarifesi ile kendi

ihracatını destekleyip, ithalatını gerçekleştirdiği ürünün fiyatının düşmesine sebep olursa ticaret hadlerini kendi lehine geliştirebilecektir. Bu durum ticaret hadleri etkisi ile açıklanmaktadır (Hosny, 2013, s.137).

3. AVRUPA BİRLİĞİ – TÜRKİYE GÜMRÜK BİRLİĞİ

Cumhuriyetin kuruluşundan önceki dönemlerden beri yüzünü batıya dönmüş olan Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan macerası 1959'da başlamıştır. Tam üyelik öncesinde AB-Türkiye ilişkilerinin en önemli dönüm noktalarından biri kurulan Gümrük Birliği'dir. Yoğun uğraşlar ve çalışmalar sonucunda Türkiye - Avrupa Birliği arasındaki Gümrük Birliği 01 Ocak 1996'da resmen başlamıştır.

2. Dünya savaşı sonrası barışı pekiştirmek amacı ile 1951'de AKÇT'nin kurulmasını takiben Schuman planı çerçevesinde 1957'de imzalanan Roma anlaşması ile kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğuna, Türkiye 1959'da ortaklık için başvurmuştur. 1963'de Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında ortaklık kuran Ankara Anlaşmasında bir ortaklık kurulması konusunda imzalar atılmış ve bu ortaklık süreci Hazırlık, Geçiş ve Son dönemler olarak 3 döneme bölünmüştür (*Url-6*).

Sözkonusu dönemler; 1963 Ankara Anlaşması'nın 1964'de yürürlüğe girmesi ile başlayan ve 1973'de yürürlüğe giren Katma Protokol ile sona eren Hazırlık dönemi, 1973 Katma Protokol ile başlayan ve 1996 Gümrük Birliği ile sona eren Geçiş dönemi ve 1996 Gümrük Birliği ile başlayan ve fiili olarak hala devam eden Son dönem olarak ayrılmaktadır (Dilbaz Alacahan ve Akarsu, 2017, s.34).

1973'de yürürlüğe giren Katma Protokol ile gümrük birliğine giden yolda çok önemli adımlar atılmış ve Avrupa tarafındaki gümrük vergileri Türkiye'den ihraç edilen işlenmiş tarım ürünü ve sanayi ürünleri için sıfırlanmıştır. Oysa Türkiye'nin o yıllarda çok önemli ihracat kalemleri olan diğer tarım ürünleri gümrük birliği anlaşmasının dışında tutulmuştur (*Url-3*).

Gümrük birliği literatürde ekonomik entegrasyon sürecinde ekonomik birlik ya da siyasi birlik ile sonuçlanması beklenen sürecin aşamalarından birisidir (Balassa, 1962, s.2). Gümrük birliği bir sonraki sürece hazırlık aşaması olarak üye ülkelerin geçmeleri gereken bir süreç iken, 1963 Ankara Anlaşması ile başlayan Türkiye - Avrupa Birliği ilişkilerinde de bu şekilde planlanmış ve Türkiye – AB Gümrük Birliği 1996'da başlamıştır. Ancak Türkiye-AB Gümrük Birliği bir sonraki aşamaya geçiş konusunda hala netlik kazanmamış bir ekonomik entegrasyon oluşumudur. Tabi bunda siyasi faktörlerin etkin olduğu gerçeğini gözardı etmemek gerekir.

Bununla birlikte Türkiye – AB Gümrük Birliği, gümrük birliğinin literatürde kabul görmüş genel tanımından farklı olarak bazı mal ve hizmetlerde geçerli değildir. Aynı

zamanda Türkiye, gümrük birliği kapsamında AB'nin birçok karar alma süreci dışında tutulmuştur. AB'nin 3. ülkelerle imzaladığı serbest ticaret anlaşmaları konusunda Türkiye lehine bir düzenleme olmaması, Türkiye'nin aleyhine sonuçlar doğurmaktadır. Bütün bu olumsuzluklara ve güncellenmesi yolunda atılan bazı adımlara rağmen Türkiye – AB gümrük birliği, 1996'da resmen başladığı halini korumaktadır (*Url-10*) (Göçmen, 2016, s.87).

Türkiye – AB arasındaki süreçte 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması akabinde Türkiye ile AET arasında önce 23 Kasım 1970'de Katma Protokol imzalanmış ve 01 Ocak 1973'de Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesi ile AET üyesi ülkelerde Türkiye'den gelen sanayi ürünleri için ithalat vergileri kaldırılmıştır. Türkiye'deki ithalat vergilerinin kaldırılması içinse 22 yıllık bir süreç öngörülmüştür (*Url-4*).

09 Ekim 1978'de Türkiye 70'li yılların ikinci yarısında yaşanan ekonomik sıkıntıları sebep olarak gösterip Katma Protokol'den kaynaklanan yükümlülüklerini askıya almak istediğini AET tarafına bildirmiştir. Avrupa Türkiye'den gelen bu talebi kabul etse de kendi yükümlülüklerini uygulamaya devam etmiştir. 1979'da Türkiye'de yaşanan hükümet değişikliği sonrasında yeni hükümet, yükümlülükleri askıya alma talebini geri çekmiştir. Ancak kısa bir süre sonra bu sefer Avrupa tarafı 12 Eylül 1980'de gerçekleşen askeri darbe sebebi ile mali yardımları ve diğer yükümlülüklerini askıya aldığını bildirmiştir. 16 Eylül 1986 tarihine kadar devam eden bu inişli çıkışlı ilerleme sonunda bakanlar düzeyinde toplantıların yeniden başlaması ile bir anlaşma sürecine tekrar girilmiştir.

14 Nisan 1987'de Türkiye, Avrupa Topluluğu'na tam üye olmak için başvurmuştur. Avrupa Topluluğu 01 Ocak 1996 tarihinde resmen başlayan Gümrük Birliği'ne rağmen 12-13 Aralık 1997'de toplanan Lüksemburg zirvesinde Türkiye'nin adaylığa ehil bir ülke olduğunu beyan etmiş ancak Türkiye'nin üyelik başvurusunun kabul edildiği açıklanmamıştır. Türkiye'nin buna tepkisi 1998 Avrupa Konferansına katılmayacağını açıklamak şeklinde olmuştur (Doğan, 2015, s.316). 10-11 Aralık 1999'de Helsinki'de gerçekleşen zirvede Türkiye'nin üyelik başvurusunun kabul edildiği ve Türkiye'ye adaylık statüsü tanındığı ilan edilmiştir.

1999'daki bu zirveden sonra Türkiye'nin AB'ye katılım müzakerelerine başlaması 03 Ekim 2005 tarihinde gerçekleşmiştir. Aynı tarihte müzakerelerin nasıl ilerleyeceği ve usulleri konusunda bir “Müzakere Çerçeve Belgesi” kabul edilmiştir. Buna göre

müzakere sürecinde fasıllar müzakereye açılacak ve yeterli gelişme sağlanmış ise fasıllar kapatılacaktır. Bugüne kadar 16 başlıktaki fasıllar açılmış ancak bir tanesi geçiçi olarak kapatılmıştır. Kıbrıs Rum Yönetiminin siyasi nitelikli engellemeleri sayesinde 14 fasıl bloke edilmiş durumdadır (*Url-2*). Güney Kıbrıs Rum Yönetimi tarafından tek taraflı olarak bloke edilen 6 fasıl aşağıdaki gibidir:

- 2. Fasıl: İşçilerin Serbest Dolaşımı
- 15. Fasıl: Enerji
- 23. Fasıl: Yargı ve Temel Haklar
- 24. Fasıl: Adalet, Özgürlük ve Güvenlik
- 26. Fasıl: Eğitim ve Kültür
- 31. Fasıl: Dış, Güvenlik ve Savunma Politikası

Bu 6 fasıla ilave olarak 2006 yılının Aralık ayında AB Genel İşler Konseyi'nde biraraya gelen AB üyesi devletlerin dış işleri bakanları Türkiye'nin Ek Protokol'e ilişkin taahhütlerini, ki bu taahhütler Türkiye'nin limanlarını ve havaalanlarını Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne açmasıdır, yerine getirene kadar 8 faslın müzakerelere açılmayacağını ve hiçbir faslın kapatılmayacağını ilan etmişlerdir (*Url-5*).

Türkiye'nin AB mevzuatına uyum sağlamak adına gösterdiği çabalar maalesef siyasi nitelikli engellemeler yüzünden Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği için yeterli olmamıştır. 1963 yılında Ankara Anlaşması ile başlayan ilişkiler, maalesef gerek Türkiye'de yaşanan ekonomik ve siyasi olaylar ileri sürülerek, gerekse uluslararası alanda Türkiye'nin kabul edemeyeceği şartlar öne sürülerek iniş çıkışlı bir grafik sergilemiştir. Türkiye'den çok daha sonra AB ile ilişkiye giren birçok doğu Avrupa ülkesi AB'ye tam üye olarak kabul edilmiş olsa da Türkiye'nin durumu hala sıkıntılı bir Gümrük Birliği anlaşması ile devam etmektedir.

Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkiyi anlamak ve doğru yorumlamak için önce Avrupa Birliği'nin ya da ilk kurduğu dönemdeki adı ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulmasından önce yaşananlar ve o dönemden günümüze geçen tarihsel süreci incelemenin fayda olduğu düşünülmektedir.

3.1 Avrupa Birliği Entegrasyonunun Tarihsel Aşamaları

Avrupa devletleri arasında bir birlik kurulması fikri 13. yy'a kadar dayanmaktadır (Akman, 2020, s.39). Ancak birçok faktör sebebi ile bu fikir 2. Dünya Savaşı sonrasına kadar hayata geçmemiştir. 2. Dünya Savaşında yaşanan büyük yıkım ve akabinde barışı sağlamak adına devletlerin birbirlerini kontrol etme istekleri, özellikle Fransa'nın Almanya'nın 1. Dünya savaşı sonrasında yaptığı gibi tekrar güçlenip bir tehdit oluşturmasını engelleme isteği, 1950'lerin başında yayınlanan Schuman deklarasyonu ile hayat bulmuştur. Schuman deklarasyonu ile hem devletler arasında bir kontrol mekanizası kurulabilecek, hem de Fransa ve Almanya arasındaki Ruhr sorunu için çözüm sürecine katkıda bulunulabilecekti (Aslantürk ve Firidin, 2011, s.73).

1950'li yılların başlarında savaş için en önemli hammaddeler olan kömür ve çelik için Schuman Planı vasıtası ile kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu sayesinde bir Ortak Pazar kurulmuştur. Bu sayede devletler bu iki ürünün üretim ve ticaretini açık bir şekilde yapmak konusunda bazı yetkilerini uluslarüstü bir kurum olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'na gönüllü olarak bırakmışlardır. Bu topluluğu'nun kurulmasında Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg yer almaktaydı. İngiltere bu altı ülkeye biraz mesafeli durmaktaydı. İngiltere, Schuman Planı açıklanmadan önce kendisine bilgi verilmediği için ve Fransa ile Almanya arasındaki yakınlaşmadan rahatsızlık duyduğundan bu oluşuma temkinli yaklaşmaktaydı (Aras ve Günar, 2018, s.93).

AKÇT'nin başarılı bir şekilde işlemesi devletler arasında başka birlikteliklerin de olabileceği ve yapılması gerektiği fikrini doğurmuştur. 1950'li yılların hemen başında ortaya atılan ortak Avrupa ordusu fikri, Fransız politikacı Pleven tarafından ortaya atılmıştır. Plana uygun olarak AKÇT'yi kuran altı devlet arasında Avrupa Savunma Topluluğu'nu kuran anlaşma Mayıs 1952'de Paris'te imzalanmıştır. Ancak kuruluşundan sadece birkaç yıl sonra yine Fransız parlamenterler tarafından kendi ulusal meclislerinde anlaşma kabul edilmemiş ve Avrupa Savunma Topluluğu tarihteki yerini maalesef başarısız bir girişim olarak almıştır. Avrupa Savunma Topluluğu'nun başarılı olamamasının altındaki nedenlerden bazılarını sıralamamız gerekirse, Avrupa Savunma Topluluğu 2. Dünya Savaşından çıkmış devletler için çok derin siyasi bir birliktelik gerektiriyordu. Benzer bir görevi üstlenmek üzere NATO

kurulmuştur. Avrupa Savunma Topluluğu bünyesinde kurulacak Avrupa Ordusuna Almanya'nın da asker göndermesi gerekiyordu, bu ise 2. Dünya Savaşı'nda müttefiklerin yanında olan ve Almanya tarafından ağır yenilgiye uğratılan Fransızlar için çok kolay kabul edilebilecek bir durum değildi (Gözkaman, 2014, s.14)

Avrupa Savunma Topluluğu'nun başarısızlığı devletlerin ekonomik alanda birlikteliklerine engel olacak bir durum yaratmamıştır. AKÇT'nin başarısı sayesinde 1957'de Roma'da Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) kurulmuştur. Avrupa Ekonomik Topluluğu üye devletler arasında bir Ortak Pazar kurulması amacı ile faaliyete geçmiş ancak günümüzde ulaştığı seviye itibarı ile dünya üzerinde sadece bir tane olarak hayata devam eden ve siyasi birlik olma yolunda ilerleyen Avrupa Birliği'ne dönüşmüştür. Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ise aynı Avrupa Kömür ve Çelik Teşkilatı gibi sektörel bazda bir ortak Pazar kurulmasını ve üye devletlerin EURATOM nezdinde yer alan nükleer ürünlerin üretimi ve ticareti konusunda birbirlerini denetlemelerini ve birbirlerine destek olmalarını sağlamak amacıyla kurulmuştur (Url-9).

Kurulan toplulukların daha etkin çalışmalarını sağlamak adına bu üç topluluğu birleştirip tek bir çatı altında toplamak fikri ile ortaya çıkan Füzyon anlaşması 1965 yılında imzalanmış ve üç topluluk birleşerek Avrupa Toplulukları adını almıştır. Daha sonra Avrupa Topluluğu olarak adlandırılmaya başlamıştır.

Avrupa'daki altı devlet arasındaki bu birliktelik ilerleyen yıllarda özellikle İngiltere'nin çok ilgisini çekmiş ve İngiltere başlangıçta uzak durmak istese de kurulduktan kısa bir süre sonra Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üye olmak istemiştir. İngiltere'nin üyelik başvurusu 1963 ve 1967'de dönemin Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle tarafından veto edilmiştir. Avrupa Topluluğu ilk genişlemesini De Gaulle öldükten sonra İngiltere, Danimarka ve İrlanda'yı 1973 yılında üyeliğe kabul ederek gerçekleştirmiştir. Akabinde demokrasilerinin ve ekonomilerinin birlik normlarına uygunluğunu kabul ettiren Yunanistan 1981'de, İspanya ve Portekiz 1986'da topluluğa üye olmuşlardır. 1987'de Tek Avrupa Senedi imzalanmış ve Tek Pazar oluşturma hedefi ortaya konarak bundan önce yapılan anlaşmalarda ciddi değişikliklere gidilmiştir. 1991'de Maastricht Anlaşması imzalanmış , sözkonusu anlaşma 1993'de yürürlüğe girerek Avrupa Birliği'ni resmen başlatmıştır. 1995'de Finlandiya, İsveç ve Avusturya'nın katılımı ile üye sayısı 15'e yükselmiştir. 01 Ocak

2002’de EURO yürürlüğe girerek ekonomik ve parasal birlik için en önemli adımlardan biri atılmıştır. 1991’de SSCB’nin yıkılması sonucu dağılan Varşova Paketi ülkelerini kazanmak Avrupa devletleri için önem arz etmiştir. Çünkü bu sayede hem doğuda Rusya ile aralarında tampon devletler olmasını sağlayabilecekler, hem de bu yeni ülkeler onlar için yeni pazarlar ve ucuz işgücü sağlayacaklardı. Bu bağlamda 2004 yılında Çekya, Letonya, Estonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Slovenya, Slovakya, Malta ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi üyeliğe kabul edilmiştir. Birliğin tarihsel sürecinde önemli yeri olan Lizbon Anlaşması 2007 yılında imzalanmış ve 2009’da yürürlüğe girmiştir. Aynı zamanda 2007’de ekonomik olarak Avrupa Birliği’nden destek alarak ekonomilerini istenen seviyelere çıkartmış olan Bulgaristan ve Romanya üyeliğe kabul edilmişlerdir. Son olarak Hırvatistan 2013 yılında Avrupa Birliği’nin 28. Üyesi olarak birliğe kabul edilmiştir (*Url-1*).

Kurulduğu günden bu yana genişleyen Avrupa Birliği 2016’da İngiltere’de yapılan ve İngiltere’nin AB’den ayrılması ile sonuçlanan referandum ile ilk kaybını yaşamıştır. Bu süreç her iki taraf için de oldukça sıkıntılı bir süreçtir. Ancak İngiltere alınan kararı uygulamış ve tekrar referandum yapılması, hatta referandum sonucunun yok sayılarak AB üyeliğine devam edilmesi tartışmaları arasında istediği anlaşmaları tam anlamı ile yapamadan 31 Ocak 2020’de birlikten ayrılmıştır.

3.1.1 Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (Paris Antlaşması)

2. Dünya Savaşı, Fransa ve Almanya arasında 1870 ile 1945 yılları arasındaki 75 yılda yapılan 3. savaştır. İlki II. Fransa İmparatorluğu ile Prusya Krallığı arasında 1870-1871 yıllarında, ikincisi 1.Dünya Savaşı esnasında ve üçüncüsü ise 2. Dünya Savaşı esnasında meydana gelen tüm bu savaşlarda Fransa, Almanya tarafından mağdur edilmiştir (Soytürk, 2020, s.313). Fransa artık Almanya’nın güçlenmesine sıcak bakmamaktadır. Zira 1. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Versay Antlaşması Almanya’nın silahsızlanması ve sınırlı ordu sahibi olması maddelerine sahip olsa da Nazi Almanya’sı tarafından tek taraflı fesh edilmiş ve Almanya gizlice silahlanmıştır (Armaoğlu, 1992, s.245). 2. Dünya Savaşı’nda Almanların gizlice silahlanıp ordularını kuvvetlendirmeleri sonucunda meydana gelen olaylar ve kayıplardan Fransa kendi adına yeterli dersi çıkarmıştır. Bu yüzden Almanya’nın kontrol edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu aşamada gerek Almanya’nın kontrol edilmesi gerekse kıta Avrupasında barış ve refahın sürdürülebilir hale getirilmesi amacı ile 09 Mayıs

1950’de Fransa Dışışleri Bakanı Robert Schuman’ın ilan ettiğı Schuman Deklarasyonu Avrupada birlik savunucuları açısından bir başlangıç sayılmaktadır. Bu belgenin ilan edildiğı tarih de 09 Mayıs Avrupa Günü olarak kutlanmaktadır (Akman,2020, s.39). Schuman Planı Milletler Cemiyeti teşkilatında Genel Sekreterlik görevinde bulunmuş bir isim olan Jean Monnet’in tasarısına dayandırılarak hazırlanmış ve Fransa ile Almanya arasında yıllardır süren çekişmenin son bulmasına olanak sağlamak amacı ile savaşın iki önemli hammaddesi için bir ortak Pazar kurulmasını öngörmüştür. Kurulacak olan topluluğa üye devletler yetki devri yapıp kömür ve çelik üretimi ile ilgili kararların uluslar üstü bir toplulukta alınmasını sağlayacaklardı. Bu sayede hem kömür ve çelik üretimi konusunda birbirlerini kontrol edebilecekler hem de kurulacak ortak pazarın nimetlerinden faydalanabileceklerdi.

Fransa’nın bu topluluk konusunda öncü olması Almanya’nın güçlenmesini istememesi amacına dayanmaktadır. Ancak Almanya’nın da bu topluluk konusunda hevesli ve gönüllü olduğı literatürde belirtilmiştir. Almanya’nın bu topluluğa destek olması, o süreçte savaştan yenik çıkmanın yarattığı sıkıntıları aşmak, uluslararası arenada tanınırlığını güçlendirmek ve savaş sebebi ile ödemesi gereken tazminatları karşılamak için üretim yapmaya olan ihtiyacından kaynaklanmaktaydı (Akman, 2020, s.39) (*Url-1*).

AKÇT 1951’de imzalanan Paris Anlaşması ile kurulmuş ve 1952’de resmen yürürlüğe girmiştir. 1965 yılında imzalanan Füzyon Anlaşması ile AKÇT, AET ve AAET ile birleştirilerek Avrupa kurumları arasındaki işleyiş hantal bürokratik yapıdan kurtarılmaya çalışılmıştır.

Türkiye – AB Gümrük Birliği’nin 01 Ocak 1996’da resmen yürürlüğe girmesinden sonra Türkiye AKÇT ile 25 Temmuz 1996’da Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır. Böylece Türkiye ile topluluk menşeli kömür ve çelik ürünleri için bir serbest ticaret alanı kurulmuştur.

AKÇT barışın sağlanması amacı ile kurulmuş olsa da ekonomik refaha da hizmet eden bir oluşumdur. Kurucu anlaşmanın 2. maddesinde “Üye Devletlerde, ekonomik genişlemeye, istihdam ve yaşam standardının yükselmesine katkıda bulunmaktadır.” ifadesi bu amacı net bir şekilde ortaya koymaktadır. Yine de kurucu 6 devlet AKÇT ile yetinmemişler ve 1957’de Roma’da imzaladıkları anlaşma ile Avrupa Ekonomik Topluluğu’nu kurmuşlardır.

3.1.2 Roma Antlaşması

Avrupa’da sadece kömür ve çelik sektörlerinde başlayan işbirliği önemli sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır. Bunun sonucunda AKÇT’nin kurucu altı üye devlet arasındaki işbirliği diğer alanlara da yayılmak istenmiştir. Bu sebeple 25 Mart 1957’de Roma’da toplanan zirveye katılan Fransa, Batı Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg başbakanları ve dışişleri bakanları arasında imzalanan Roma Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu kurulmuştur. Aynı zirvede Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu da kurulmuştur.

3.1.3 Avrupa Ekonomik Topluluğu

1951 Paris Antlaşması ile kurulan AKÇT’nin kuruluş amacı barışı tesis etmeye yardımcı olmak kadar Avrupa devletlerini ekonomik anlamda bir refah seviyesine taşıyabilmektir. AKÇT’nin başarılı olmasının ardından üye devletler kömür ve çelik sektöründe kurulan ortak pazar ve ekonomik birlikteliği diğer sektörlerle de taşımaya karar vermişler ve bu sebeple de malların, hizmetlerin ve işgücünün serbest olarak dolaşabileceği bir ekonomik topluluk kurmuşlardır. Avrupa Ekonomik Topluluğu bugün dünya üzerinde eşi olmayan bir birlik olan Avrupa Birliği’nin altyapısını oluşturması bakımından önemlidir. Avrupa Ekonomik Topluluğu’nu kuran antlaşmanın 2. Maddesinde topluluğun görevi tanımlanmıştır. Bu tanıma göre topluluk AKÇT aşamasında olduğu gibi üye ülkeler arasındaki yakınlaşmayı ekonomik birliktelik ile sağlamayı amaçlamaktadır. Ortak bir Avrupa pazarının kurulması, topluluğa üye devletlerin iktisadi politikalarının birbirine yaklaştırılması yolu ile topluluk genelinde ekonomik faaliyetlerin birbirine uyumlu bir şekilde gelişmesinin sağlanması, üyelerin daha istikrarlı ekonomilere sahip olmaları, üye ülke vatandaşlarının yaşam standartlarının yükseltilmesi ve topluluk üyesi devletlerin kendi aralarında daha kuvvetli ilişkiler kurmalarını sağlamak amacı AET’nin kurucu anlaşmasında yapılan tanımda geçen koşullardır (*Url-9*). Bu tanım Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun kuruluşunda kurucu altı devlet tarafından topluluğa biçilen görevi göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim süreç planlandığı gibi işlemiş ve AET üyeleri arasında Gümrük Birliği 01 Temmuz 1968’de yürürlüğe girmiştir. Böylece birinci adım olan malların serbest dolaşımı başlamıştır. AET üyesi altı devletin Topluluğunun hedefleri kapsamında ortak yürütmeye karar verdikleri Ortak Tarım Politikası gibi bazı ortak politikalar 1960’ların sonlarına doğru oturmaya başlamıştır.

AKÇT ve devamında AET'nin başarılı işleyişleri kurucu altı devlet dışında kalan diğer devletlerin ilgisini çekmiş ve topluluk 1973 yılında ilk genişlemesini gerçekleştirmiştir. 1963'den beri topluluğa girmek isteyen ancak Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle'nin vetosu sebebi ile başarılı olamayan İngiltere, De Gaulle'ün iktidardan uzaklaşması ve onun yerine geçen Sosyalistlerin İngiltere'nin üyeliğine karşı çıkmamaları sayesinde İrlanda ve Danimarka ile birlikte AET'nin 1973'deki ilk genişlemesi ile topluluğa üye olmuştur. Böylece topluluk üye sayısı 6'dan 9'a yükselmiştir (Soytürk, 2020, s.319).

AET'nin genişlemesi 1970'lerde biraz yavaşlamıştır. Bunda 1970'lerde yaşanan OPEC kaynaklı Petrol Krizinin çok büyük etkisi olmuştur (Aslantürk ve Firidin, 2011, s.79). 1980'lerin başında Yunanistan, ortasında ise İspanya ve Portekiz topluluğa üye olmuşlar ve üye sayısı 12'ye yükselmiştir. Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in üyeliklerinin kabulü topluluk demokrasi, insan hakları ve ekonomi normlarına uygun olup olmadıklarının kontrol ve teyit edilmesinden sonra gerçekleşmiştir. Zira bu üç ülkede de topluluğa üye olmadan önceki dönemlerde otoriter rejimler iktidarda yer almaktadır (Soytürk, 2020, s.314). Tüm bu gelişmeler olmadan önce 1965 yılında ayrı konsey ve komitelere sahip AKÇT, AET ve AAET'nin birleştirilmesi amacı bir füzyon anlaşması imzalanmıştır.

3.1.4 EURATOM ve Füzyon Anlaşması

AKÇT'nin başarısı ekonomik anlamda AET'nin kurulmasına önayak olmuştur. Aynı şekilde gelişen teknoloji ve silahlanma stratejilerine uygun olarak nükleer enerjinin üretim ve ticaretinin kontrollü bir şekilde yapılmasını sağlamak istemişlerdir. Üye devletlerde nükleer enerji üretimi ile ilgili gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamak ve gerektiğinde teknoloji transferi marifeti ile topluluk üyelerinin gelişmesine katkıda bulunmak amacı ile kısa adı EURATOM olan Avrupa Atom Enerjisi Topluluğunu kurmuşlardır. EURATOM da AET gibi 1957 Roma zirvesinde imzalanmış ve yürürlüğe girmiştir.

1951 Paris ve 1957 Roma Antlaşmaları ile yürürlüğe giren AKÇT, AET ve AAET'nin kendilerine ait konseyleri ve komisyonları bulunmaktaydı. Aynı devletlerin üye olduğu ve sonuçta aynı amaca hizmet eden üç farklı topluluk, bu üç topluluğa ait konseyler ve komisyonlar bir karmaşa yaratmıştır (Soytürk, 2020, s.314). Bu nedenle

1965 yılında sözkonusu bu üç topluluk Füzyon Anlaşması da adı verilen bir anlaşmayı Belçika'nın Brüksel kentinde imzalamışlardır. 1965 yılında imzalanan bu anlaşma 1967 yılında yürürlüğe girmiştir. Böylece Avrupa Toplulukları adını almışlardır. Ve işler tek bir konsey ile komisyon altında toplanmıştır. İlerleyen yıllarda Avrupa Toplulukları söylemi yerini Avrupa Topluluğu'na bırakmıştır.

1980'lerin ortasında 12 üyeye ulaşan AET'de 1980'lerin başında Avrupa'da başlayan karamsar havanın dağıtılması 1985'de Jacques Delors başkanlığındaki komisyonun hazırladığı Beyaz Kitap'a dayanarak bir ortak pazar kurma hedefi ile gerçekleşmiştir (Url-1) .

3.1.5 Avrupa Tek Senedi ile Avrupa Ortak Pazarı'nın oluşumu

1968'de başlayan gümrük birliği sürecinin sona ermesi ve malların serbest dolaşımından sonra hizmetler ve işgücünün de serbest dolaşıma katılmasını sağlayacak olan Ortak Pazar oluşumu 1985'de Delors başkanlığındaki komisyonun yayınladığı Beyaz Kitap'a dayanarak başlamıştır.

Topluluk bu doğrultuda, 01 Ocak 1993 tarihine kadar ortak pazarın kurulmasını hedeflemiştir. Avrupa Tek Senedi, 17 Şubat 1986'da Fransa, Almanya, İngiltere, Belçika, Hollanda, İrlanda, Portekiz, İspanya ve Lüksemburg tarafından imzalanmıştır. İtalya, Yunanistan ve Danimarka ise 28 Şubat 1986'da imzalamışlardır.

Bütün üyelerin imzalamasının ardından 1987'de yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi, toplulukları kuran antlaşmaları ciddi biçimde değişikliğe uğratmıştır. Avrupa Tek Senedi, kurulması düşünülen Ortak Pazar'ın yolunu açarak 1980'lerin başında dünyada yaşanan küreselleşme hareketlerine topluluğun verdiği bir tepki gibiydi. Topluluk bu Ortak Pazar sayesinde rekabet gücünü korumayı planlamıştır. Avrupa Tek Senedi'nin topluluk uygulamalarına getirdiği en büyük yenilik Avrupa Konseyi'nin karar alma sürecini revize etmesi ve karar almasındaki sıkışıklığı ortadan kaldırmasıdır. Bu sayede Tek Pazar mevzuatı daha kolay bir şekilde yürürlüğe girebilmiştir (Aslantürk ve Firidin, 2011, s.82).

Ortak pazar kurulması ile eş zamanlı süreçlerde üye devletler kişilerin serbest dolaşımı konusunda çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Avrupa ülkeleri bu konuda çok eskiden beri bir çalışma içerisindeydi. 1957 yılında Türkiye'nin de aralarında bulunduğu Avrupa

Konseyi'ne üye devletlerin büyük çoğunluğunun karşılıklı birbirlerine vize uygulamasını sona erdirdiği “Avrupa Konseyi Üyesi Ülkeler Arasında Şahısların Serbest Dolaşımı Anlaşması” imzalanmıştır (Url-5). Bundan ayrı olarak beş Avrupa ülkesi arasında vatandaşların serbest dolaşımı için 1985 yılında Lüksemburg'un Schengen kasabasında bir serbest dolaşım anlaşması imzalanmıştır. Başlangıçta Avrupa Topluluğu hukukundan ayrı tutulan bu anlaşma, zamanla diğer ülkelerin anlaşmaya taraf olması ve ortak pazar şartlarını yerine getirmek konusunda sağladığı kolaylıklar sebebi ile 1997 yılında Avrupa Topluluğu mevzuatına dahil edilmiştir. Bugün sadece AB üyesi ülkeler arasında değil AB dışından ülkelerin de dahil olduğu bir Schengen Bölgesi uygulaması mevcuttur. Türk vatandaşlarının bu bölgedeki vize muafiyetinden yararlanması için hükümetimiz çalışmalarına devam etmektedir. En son 16 Aralık 2013 yılında AB ile Vize Serbestisi Diyalogu Mutabakat Zaptı ve Geri Kabul Anlaşması imzalanmıştır. Bu çalışmanın hedefi Türk vatandaşlarına AB üyesi ülkeler tarafından uygulanan Schengen vizesinin uygulamasının kaldırılması ve vize muafiyeti sürecinin resmen başlatılmasıdır.

3.1.6 Maastrich Anlaşması ve Avrupa Birliği süreci

1951'den beri süregelen birleşme hareketleri ve yapılan anlaşmalar her ne kadar üye ülkelerin iyi niyeti altında yapılmışsa da, üye sayısının artması ve üye devlet profiline çeşitlenmesi sebebi ile topluluğu oluşturan anlaşmalarda kapsamlı reformlara ihtiyaç ortaya çıkmıştır (Kaya VD, 2017, s.383). Bu ihtiyacın giderilmesi ve topluluk kapsamında üye devletler arasında sosyal ve ekonomik birliktelik kurallarını ortaya koymak için Maastricht Zirvesi 1991'de toplanmış ve zirvede imzalanan anlaşma, diğer adı ile Avrupa Birliği Anlaşması 01 Kasım 1993'de yürürlüğe girmiştir.

Maastricht Anlaşması ile ortaya konan kriterlere yine Maastricht Kriterleri adı verilmiştir. Üye devletlerin yada üyeliğe aday devletlerin bu kriterleri karşılamaları birlik kapsamındaki Avrupa Para Sistemine dahil olabilmelerini sağlamaktadır. Avrupa Para Sistemi AB'nin ekonomik entegrasyon sürecinin en kapsamlı ve son aşaması olarak nitelendirilebilen ekonomik ve parasal birliğin bir parçasıdır. EPB, malların, sermayenin, üretim faktörlerinin ve hizmetlerin serbest dolaşımının yanısıra topluluğa üye devletlerin milli para birimlerinin arasında sabitlenmiş kurlar ve son olarak tek para biriminin kabulü anlamına gelmektedir. Bunlarla birlikte EPB'nin üye ülkelerin milli para politikaları alanındaki yetkilerini uluslar üstü konumda

oluşturulacak bir Avrupa Merkez Bankası'na devretmeleri anlamına da gelmektedir (Tunçsiper ve Yakut, 1998, s.102).

Avrupa Ekonomik Topluluğu özü itibarı ile ortak pazar niteliklerini taşıyan bir birliktir. Topluluk düzeyinde alınan ve yürütülen kararlar üye devletlerin ekonomi politikalarını yürütürken birbirlerine danışmalarını ve ulusal ekonomi politikalarını koordineli bir şekilde yürütme zorunluluğu getirmektedir. Ancak üye devletler pratikte bu kararlar ile girdikleri taahhütleri yerine getirememekte ve bunlar bir niyet beyanı şeklinde kalmaktaydı. Üye devletler fiyat istikrarı gibi konularda iç dinamiklerindeki farklılıklara göre kendi önceliklerini belirlemekteydi. Bu farklılıklar birliğin ekonomik yapısında uyumsuzluklara ve ekonomik yapıların farklılaşmasına neden olmuştur.

Avrupa Birliği'nin üye sayısının artmaya başlaması ve üye devletler arasındaki uyumsuzluk, birliğin bazı kriterleri oluşturmasını ve bu kriterlere uyum konusunda üye devletleri zorlaması hatta uymadıklarında cezalandırması durumunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Maastricht Anlaşmasının, ki diğer adıyla Avrupa Birliği Anlaşması olarak da bilinir, yürürlüğe girdiği 1993 yılından sonra 1999 yılına kadar ki süreçte hedefi, Avrupa Topluluğu'nu aşamalı bir şekilde öncelikle ekonomik ve parasal birlik akabinde de siyasal birlik haline getirmektir. Avrupa Birliği'ne üye olan ülkeler arasında bulunan ekonomik, kültürel, politik ve sosyal farklılıklar topluluk içinde bir çeşitlilik yaratırken ekonomik, idari ve politik entegrasyonda sorunların çıkmasına sebep olmakta ve entegrasyon sürecini olumsuz etkilemekteydi (Özkan-Günay, 2007, s.92).

1957'de imzalanan Roma Antlaşmasına göre topluluğa üye olmanın şartı sadece Avrupa devleti olmak iken, geçen yıllarda yaşanan genişlemeler üye olmanın ve üye olarak kalmanın kriterlerinin belirlenmesini ve kuralların daha net olarak ortaya konmasını zorunlu kılmıştır. Özellikle 1991'de SSCB'nin yıkılmasının ardından özgürleşen ve bağımsızlıklarını ilan eden merkez ve doğu Avrupa devletlerinin tekrar komünist sistem tarafından kontrol altına alınmalarını engellemek adına topluluğa dahil edilmeleri öngörülmekteydi (Özkan-Günay, 2007, s.93). Yeni üye olmak isteyen devletler için Maastricht Antlaşmasının akabinde yapılan zirvelerle başkaca kriterler belirlenmişti. Kopenhag kriterleri olarak adlandırılan bu kriterler 3 ana başlık altında

toplanmıştı. Bu başlıklar; siyasi kriterler, ekonomik kriterler ve topluluk muktesebatının kabulüdür.

Avrupa Birliği'ne üye olabilmenin şartları, 1957'de imzalanan Roma Antlaşması ile, Roma Antlaşmasını değiştiren 1993'de yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ve son olarak 1997'de imzalanan Amsterdam Antlaşması ile belirlenmiş ve AB Antlaşması çerçevesinde yer almıştır. 1993'de yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile oluşturulan kriterler Yakınlaşma Kriterleri olarak da bilinirler ve bu kriterlerin belirlenmesindeki nihai gaye; Avrupa Topluluğu'nun ileriki safhalarında kurulması planlanan ortak para birimi uygulamasına geçecek devletlerin iktisadi ve mali yönden birbirleri ile uyumlu hale getirilmesidir. Maastricht Kriterleri üye devletlerin ekonomilerinin uyumlu olmasını böylece ekonomik ve parasal Birlik içinde ülkelerin ekonomilerinin istikrarlı bir profil çizmelerini sağlamak amacıyla.

3.1.6.1 Maastricht Kriterleri

Avrupa Birliği Anlaşması da denilen Maastricht Anlaşması ile ortaya konan kriterleri başlıklar olarak ele aldığımızda kriterler; enflasyon kriteri, faiz oranı kriteri, para politikası kriteri, bütçe açığı kriteri, devlet borcu kriteri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Enflasyon kriteri; Avrupa Topluluğu'nu oluşturan devletler arasında en düşük enflasyona sahip olan üç üye devletin yıllık enflasyon oranlarının ortalaması alınmakta ve kriterlere uyumu denetlenen devletin enflasyonunun bu ortalamanın en fazla % 1,5 puan üzerinde olmasına izin verilmektedir. Eğer üye devletin enflasyonu en düşük 3 devletin yıllık enflasyonunun ortalamasından %1,5 puandan fazla ise o zaman kriterlere uyumsuzluk söz konusu olmaktadır.

Faiz oranı kriteri; Avrupa Topluluğu'na üye bir devlette uygulanan uzun vadeli faiz oranları yıllık dönem itibarı ile fiyat istikrarı alanında en iyi performansı gösteren 3 üye devletin faiz oranını 2 puandan fazla aşmamasıdır.

Para politikası kriteri (döviz kuru kriteri) ise; üye ülkelerin paraları 1979'da kurulmuş olan Avrupa Para Sistemi Döviz Kuru Mekanizması içinde olmalı ve son 2 yıllık süre içerisinde üye ülke parası bir diğer üye devlet parası karşısında devalüe edilmemiş olmasıdır.

Bütçe açığı kriteri; üye devlet ekonomisinde bütçe açığının GSYİH'sının %3'ünü geçmemesi gerekmektedir.

Devlet borcu kriteri; üye devlete ait borçlarının GSYİH'sının %60'ını geçmemesi gerekmektedir. (Kaya VD,2017, s.385, İnan, 2005, s.74, Oğuz VD, 2020, s.20)

Maastricht Anlaşması ile belirlenen bu kriterler daha önce de belirtildiği gibi üye devletler arasındaki uyumu sağlamlaştırmak ve oluşturulmak istenen ekonomik ve parasal birlik sürecine sağlıklı bir işleyiş sağlamak amacını gütmektedir. Hatta antlaşma çerçevesinde bu kriterlere uyum sağlamayan devletlere uygulanmak üzere bazı yaptırımlar üzerinde karara varılmıştır. Nitelikli oy çoğunluğu ile bu yaptırımlardan biri ya da hepsi kriterlere uyum sağlamayan devlete uygulanabilecekti. Bu yaptırımlar (Atik, 1992, s.161):

- Üye ülkenin ihraç ettiği bonolarının sağlıklı durumda olduğu yönünde bildiri yayınlanması,
- Avrupa Yatırım Bankası'nın bu üye devlete borç vermemesi,
- Avrupa Topluluğu'na faizsiz bir depozito yatırılması,
- Para cezası verilmesidir.

Maastricht Antlaşmasından önce bu tip kriterler topluluk kapsamında olmadığı için böyle bir yaptırım uygulaması da bulunmamaktadır. Maastricht kriterleri iki ana başlık altında toplanabilen, parasal ve mali istikrar sağlamak adına oluşturulmuş kriterlerdir. Maastricht kriterlerinde üye devletlerin GSYİH'lerinin ne kadar olması gerektiği ya da kişi başı milli gelirin ne olması gerektiği değil ama enflasyon oranının ne olması gerektiği, faiz oranının ne olması gerektiği gibi kriterler bulunmaktadır. Çünkü enflasyonu, devlet borcunu, bütçe açığını, faiz oranını belli bir seviyede tutabilmek hem bir istikrar unsuru hem de ancak güçlü ve köklü ekonomilerin bu istikrarı koruyabilecek kuvvetlerinin bir göstergesidir.

Maastricht Antlaşması ile sadece ekonomik değil siyasi ve hukuki kriterler de getirilmiştir. Üye devletlerin yürürlükteki yasalarının Avrupa Topluluğu müktesebatına uyumlaştırılması, hukuki ve siyasi birlik aşamasında önem arz etmektedir. Siyasi olarak da demokratik olmak, insan haklarına saygılı olmak gibi genel kabul görmüş kriterleri tüm üye devletlerin eksiksiz uygulaması beklenmektedir.

Maastricht Antlaşmasından sonra toplanan Kopenhag Zirvesinde üyeliğe aday ülkelerin hangi kriterleri taşıması gerektiği konusunda bir çalışma yapılmış ve Kopenhag Kriterleri ortaya çıkarılmıştır.

3.1.6.2 Kopenhag kriterleri

Avrupa Topluluğu üyesi ülkelerin 1991’de Maastricht Antlaşmasını imzalamaları sonrasında sadece üye devletlerin uymaları gereken kriterler değil, aynı zamanda üyeliğe aday ülkelerin de bazı ekonomik ve siyasi kriterleri karşılamaları gereği oluşmuştur. Roma Antlaşması ile başlayan süreçte üye olmak için Avrupa Devleti olmak yeterli olurken, artık genişleyen coğrafya ve değişkenlik gösteren ekonomik ve sosyo-kültürel yapılar sebebi ile bazı kriterlerin konması ve takip edilmesi zorunlu hale gelmiştir.

Kopenhag zirvesinde kabul edilen kriterler aşağıdaki gibidir (Akçay, 2008, s.13):

- **Siyasi Kriterler:** Avrupa Birliği’ne üye olmak isteyen aday ülkenin hukuk devleti konusunda, insan hakları konusunda, azınlıklara saygı gösterilmesi ve azınlıkların korunması konusunda ve demokratik işleyişi garanti altına alabilecek kurumsal istikrarın gerçekleştirilmesi konusunda konan kriterleri karşılaması gerekmektedir.
- **Ekonomik Kriterler:** Avrupa Birliği’ne üye olmak isteyen aday ülkenin işleyen bir piyasa ekonomisine sahip olması ve Birlik içerisinde bulunan piyasa güçleri ve mevcut rekabet ile başa çıkacak bir kapasiteye sahip olması gerekmektedir.
- **Uyum Kriteri:** Avrupa Birliği’ne üye olmak isteyen ülkenin siyasi birlik ile ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına bağlı kalacağını gösterebilecek, üyelik yükümlülüklerini üstlenebilecek güce sahip olması gerekmektedir.

Ekonomik kriterler iki ana başlık altında değerlendirilmektedir. Bunlar, aday ülkenin işleyen bir piyasa ekonomisine sahip olması ve birlik içindeki mevcut rekabet ile başa çıkabilecek bir kapasiteye sahip olmasıdır. Birlik içerisindeki kurumlarda üye devletler ekonomik kriter bazında değerlendirilirken bu ana başlıkların alt faktörleri ile değerlendirmeye alınmaktadırlar.

Kopenhag kriterlerini yerine getiren aday ülkeler çeşitli aşamalardan sonra birliğe aday olmayı başardıklarında bu sefer de Avrupa Birliği’nin nihai hedefi olan siyasi birlike

doğru giden yolda Maastricht Kriterlerine göre denetlenmekte ve bu denetlemelerden aldıkları sonuçlara göre ekonomik ve parasal birliğe dahil olup olmayacakları belirlenmektedir.

3.1.6.2.1 Piyasa ekonomisinin işletilmesi

Kopenhag ekonomi kriterlerinden biri olan işleyen piyasa ekonomisine sahip olmak kriteri, aday ülke için hazırlanan ilerleme raporlarında makroekonomik istikrar, yasal sistem, gelişmiş mali piyasaların varlığı, piyasaya giriş ve çıkış şartlarındaki serbestlik ve piyasa güçlerinin karşılıklı etkileşimi başlıkları altında değerlendirilmektedir.

Makroekonomik istikrarın temin edilmesi, o ülkedeki iktisadi faaliyetleri büyük oranda etkileyen temel ekonomik göstergelerin olumlu bir şekilde ve tahmin edilebilir bir şekilde değişimleri olarak açıklanabilmektedir. Ekonomik istikrar, ülkedeki ekonomik faaliyetlerde bütün paydaşların ekonomik faaliyetleri doğru ve iyi idare edilip yürütebilmesi ve bu sayede ülkenin ekonomik refahının artması bakımından oldukça önemlidir (Akçay, 2008, s.16).

Sözleşme serbestisini ve mülkiyet haklarını temin eden bir hukuk sisteminin mevcut olması, serbest bir piyasanın ilk şartı olan özel mülkiyet haklarını temin eden ve bu hakları koruyan bir hukuk sistemini ifade etmektedir. Ayrıca serbest piyasa şartlarında iş yapabilmek için gereken sözleşmelerin kişiler arasında serbest piyasa dinamiklerine göre düzenlenebilmesini sağlamak için sözleşme serbestisini temin eden ve koruyan bir hukuk sistemi ve kurumsal yapı, işleyen bir piyasa ekonomisinde büyük önem arz etmektedir (Morgil, 2006, s.95).

Gelişmiş mali piyasalar, serbest piyasa ekonomisinde tasarruf sahiplerinin tasarruflarını yatırımlara dönüştürebilmesini sağlamak amacı ile kurulan yapılardır. Mali piyasaların kontrolü genel olarak bankalar tarafından yapılmaktadır. Başta merkez bankası olmak üzere piyasadaki bankaların güçlü yapılara sahip olması bu açıdan önemlidir. Türkiye’de bankacılık sektörü tasarrufları verimli yatırımlara aktarmak işlevinden çok, kamu sektörünün açıklarını finanse etmek işine odaklanmıştır. Özellikle kamu bankaları sahip oldukları mevduat ve görev zararları bakımından piyasanın kendiliğinden dengeye gelmesine engel olmaktadır. Bağımsız bir kurum olan BDDK, AB’ye üye ülkelerdeki bankaların tabi oldukları

Basel standartlarına Türk bankalarının uyum sağlaması amacı ile kurulmuştur (Emirhan ve Gün, 2001, s.51-52).

Piyasaların liberasyonunun sağlanması, piyasadaki fiyat mekanizmasının arz ve talep şartlarında bağlı olarak serbest bir piyasa içinde belirlenmesi anlamına gelmektedir. Aynı zamanda piyasalara giriş ve çıkış şartlarının serbest bir şekilde işlemesi gerekmektedir (Morgil, 2006, s.93).

Piyasa güçlerinin karşılıklı etkileşimi kriteri ise, devletin ekonomiye müdahalesini dikkate almaktadır. Türkiye’de devletin ekonomik hayattaki gücü ve etkisi özellikle 1980’lerden sonra giderek azalmıştır. 2001 yılından beri siyasi müdahalelerin eskiye göre azalmış olması, gerekli hukuki çerçevenin oluşturulmuş olması ile çok önemli ilerlemeler sağlanmış ve devletin ekonomik hayattaki rolü azalmıştır. Bunun sonucu olarak devletin piyasada fiyatın oluşumuna olan etkisi de giderek azalmıştır (Akçay, 2008, s.19).

3.1.6.2.2 Rekabet kapasitesine sahip olmak

Kopenhag ekonomi kriterlerinin ikincisi üye ülkenin ekonomisinin birlik içerisinde bulunan mevcut rekabetle başa çıkacak kapasiteye sahip olmasıdır. Bir ekonominin rekabet gücü ise o ülkenin ekonomisinin makroekonomik istikrara sahip olup olmadığı, üretimin etkinliğinin ve verimliliğinin artıp artmadığı, sağlam altyapı olanaklarına sahip olup olunmadığı, rekabeti kaldıracak seviyede beşeri ve fiziksel sermayenin o ekonomide bulunup bulunmadığı, devletin ekonomideki etkisinin az ya da çok olması, özel sermayenin ekonomideki etkin üretim yapacak ve ekonomiyi güçlendirecek yatırımlar yapıp yapmadığı ve gerektiğinde bu yatırımlar için yurtdışından fon teminin kolaylıkla sağlanıp sağlanmadığı ile doğrudan ilgilidir. Rekabet gücü yüksek bir ekonomide makroekonomik istikrar mevcut, üretimde verimlilik yüksek, altyapı olanakları sağlam, beşeri ve fiziksel sermaye yeteri kadar mevcut, devletin ekonomideki etkisi zayıf, özel girişimciler ekonomide verimli ve etkin yatırımlar yapmış, gereken fonlar ise kolaylıkla temin edilmiş durumdadır. Kısacası o ülkenin ekonomisi güçlü bir mali sisteme sahiptir ve özel girişimcileri yenilikçi yapıları ile ekonominin büyümesini sürdürebilir kılmaktadırlar (Akçay,2008, s.21).

İkinci kriterin alt başlıkları ise fiziki ve beşeri sermayeye sahip olmak, ekonomik kurumların gerektiğinde rasyonel kararlar alabilmelerine olanak sağlayacak bir ortamın varlığı, devletin ekonomi politikaları üzerindeki rolü, AB ile uyum derecesi ve ticari bütünleşmedir.

Fiziki ve beşeri altyapı sermayesine sahip olmak ile fiziki altyapı sermayesi ile ülkenin sahip olduğu ulaşım altyapısı, elektrik ve diğer kaynaklar bakımından mevcut altyapı anlatılmak istenmiştir. Beşeri altyapı sermayesi ise gelişmiş işgücü olarak tanımlanabilmektedir (Morgil, 2006, s.99).

Ekonomik kurumların gerektiğinde rasyonel kararlar alabilmelerine olanak sağlayacak bir ortamın varlığı, serbest bir piyasada tüzel yada gerçek kişilerin yatırım ve üretim konularında rasyonel kararlar verebilmeleri rekabetin gelişmesini sağlamaktadır. Bunun için en temel ihtiyaç, o ekonomideki istikrardır. Belirsizliğin azalması, piyasanın kişilere güven vermesinin temin edilmesi gerekmektedir (Morgil, 2006, s. 100). Gerek ulusal gerekse uluslararası ekonomik krizler sebebi ile yaşanan istikrarsızlıklar ve mali sistemde yaşanan aksaklıklar yüzünden Türkiye’de yatırımlar olması gerekenden düşük seviyededir. Rekabetçi bir sanayi yapısının meydana gelebilmesi için yatırımlara daha fazla önem verilmeli ve kaynak aktarılmalıdır. Özellikle sanayi yatırımları bu anlamda oldukça önemlidir (Emirhan ve Gün, 2001, s.54).

Devletin ekonomi politikaları üzerindeki rolünün seviyesi ise, o ekonomideki tekeli yapılarının bir göstergesidir. Ekonomide rekabetin güçlenmesi için o ekonomide devletin ve dolayısı ile kamu iktisadi teşekküllerinin rolünün minimize edilmesi gereklidir. Devletin ekonomideki rolünü azaltmanın en doğru yolu özelleştirmelerden geçmektedir (Morgil, 2006, s.101).

AB ile uyum derecesi ve ticari bütünleşme iki farklı şekilde ele alınabilmektedir. Uyum derecesi, birliğe aday olan ülkenin AB’nin iç pazar kurallarının ne kadarlık bölümünü kendi piyasalarında uygulamaya koyduğunu göstermektedir. Ticari bütünleşme ise birliğe aday ülkenin birlik üyesi ülkelerle olan ticari hacmini ve ticarete konu olan mal ve hizmetlerin çeşitliliğini anlatmak için kullanılan bir ifadedir (Morgil, 2006, s.101). Bir ülkenin, bir birlik ile ekonomik ilişkisi ne kadar fazla ve derin olursa o ülkenin birliğe adaylığı aşamasında uyum süreci o kadar kolay geçmektedir. Bu

bağlamda Türkiye'nin AB ile kurduğu gümrük birliği Türkiye'nin AB'ye uyum süreci konusunda oldukça önemli bir etkidir (Emirhan ve Gün, 2001, s.53). Türkiye'nin uluslararası ticaretinin TUIK'in verilerine göre %31'lik bölümü AB ile gerçekleşmektedir. Bu oran Türkiye'nin uluslararası ticaretinde en önemli grubun AB olduğunu göstermektedir. Ticari bütünleşme kriteri açısından bu oran oldukça önemlidir.

3.1.6.3 Ekonomik ve Parasal Birlik ve Avrupa Merkez Bankası

1991'de imzalanan ve 1993'de yürürlüğe giren Maastricht Antlaşmasının imzalandığı zirvede, topluluk üyeleri Avrupa Birliği'nin kurulmasına karar aldıkları için imzalanan antlaşmaya Avrupa Birliği Antlaşması da denilmektedir. 1991'de gerçekleşen Maastricht zirvesinde imzalanan anlaşma ile üye ülkeler Ekonomik ve Parasal Birliğin kurulmasına da karar vermişler ve siyasal birlik konusunda da kararlar almışlardır (Atik,1992, s.160).

Maastricht Kriterleri olarak da anılan kriterler ekonomik ve parasal Birlik sürecinde üye devletlerin ekonomik olarak birbirlerine yaklaşmasını sağlamak amacı ile kabul edilmiş ve uygulanmış maddelerdir (İnan, 2005, s.74). Ekonomik ve Parasal Birlik'in temelleri 1979'da Avrupa Para Sistemi'nin kurulması ile atılmıştır. Genel olarak bir parasal birlik kurulması için bazı aşamaların birbirini takip eder şekilde ilerlemesi ve başarılı bir şekilde sonuçlandırılması gerekmektedir. Bunlar, döviz kuru birliği, kredi mekanizmasının bulunması ve borç tasfiye sistemi, konvertibilite, ekonomi politikalarının koordinasyonu, ortak merkez bankası, ortak para birimidir.

Avrupa Birliği'nde de ekonomik ve parasal birlik süreci 1988'de Delors'un başkanlığını yaptığı komitenin hazırladığı ve kabul gören rapora göre 3 aşamada tamamlanması planlanmıştı. 01 Temmuz 1990'da başlayan ilk safhada topluluğa üye ülkelerin ekonomileri birbirlerine yaklaştırılacak ve topluluğun ekonomik performansı bir bütün olarak yükseltilecekti. 31 Aralık 1993'de bitmesi planlanan ilk aşama yüzdeyüz başarılı olamasa da 01 Ocak 1994 itibarı ile Avrupa Birliği ikinci aşamaya başlamıştır. Bu aşamada Maastricht Kriterlerinden mali kriterlerin üye ülkeler tarafından benimsenmesi, Avrupa Merkez Bankasına temel teşkil edecek bir Avrupa Para Enstitüsünün kurulması ve üye devletlerin ulusal merkez bankalarının bağımsızlaştırılmasının bitirilmesi planlanan adımlardı. 01 Ocak 1999'da başlayacak

olan ve en önemli adımların atılacağı üçüncü aşamada artık ortak para biriminin geri dönülemez şekilde yürürlüğe girmesi, üye devletlerin EPB için kamu politikalarının daha sıkı ve yakından denetlenmesi, uyum kriterleri konusunda istisna verilmiş ülkelerin durumlarının senede iki defa incelenmesi, Avrupa Merkez Bankası'nın kurulması, Avrupa Merkez Bankaları sisteminin kurulması, Finansal ve Ekonomik bir komitenin kurulması hedeflenmişti (Tunçsiper ve Yakut, 1998, s. 102-108).

01 Temmuz 1998 itibarı ile resmen görevine başlayan Avrupa Merkez Bankası , 01 Ocak 1999'da EPB'nin üçüncü aşamasına geçilmesi ile üye ülkelerin merkez bankalarından para politikası ile ilgili yetkilerini devralmış ve uluslararası bir kurum olarak çalışmaya başlamıştır. Böylece Avrupa Merkez Bankası EURO alanında para politikası konusunda tek yetkili merci olmuştur. Üye devletlerin ulusal merkez bankaları Avrupa Merkez Bankası'nın direktiflerine göre para politikalarını yönetmişlerdir. Birlik dışındaki ülkelerle koordinasyonun sağlanması için ise Avrupa Merkez Bankası ve üye devletlerin ulusal merkez bankalarının yer aldığı bir Avrupa Merkez Bankası Sistemi kurulmuştur. Avrupa Merkez Bankası ve Avrupa Merkez Bankaları Sisteminin birincil amacı fiyat istikrarını temin etmektir (*Url-7*).

Avrupa Birliği'nde artık bir Merkez Bankası da var ise ortak paraya geçmenin aşamalarının çoğu tamamlanmış oluyordu. Ve öyle de oldu. Üçüncü ve son aşama 01 Ocak 2002'de EURO'nun kağıt ve madeni para olarak mevcut ulusal paralarla birlikte kullanılmaya başlaması ile yürürlüğe girmiş oldu. 01 Temmuz 2002'de EURO piyasadaki tek para birimi olarak Avrupa Birliği'nin büyük kısmında ortak para birimi olarak kullanılmaya başlanmıştır (Özkan-Günay, 2007,s.96).

Ekonomik ve Parasal Birlik'in son aşaması olan ortak para birimine geçişte o dönemki üyelerden İngiltere, Danimarka ve İsveç bu birliğe dahil olmak istemedikleri için ekonomik ve parasal birlik içinde olmadılar. Son genişlemeler ve İngiltere'nin ayrılmasından sonra 27 üyesi olan Avrupa Birliği'nde Avrupa Birliği internet sitesindeki güncel bilgilere göre 18 üye ülke EURO bölgesi üyesidir. Danimarka ve İsveç en başında istemedikleri için dahil olmamışlardır. EURO bölgesinde ortak para biriminin kullanılması ile bölgeye dahil olan ülkeler için aktif büyüme, arbitraj karından arınma, döviz kuru riski ve faiz oranlarında düşüş gibi ekonomik hedefler belirlenmiştir. Ortak para birimi olarak EURO'nun kullanımı ile ekonomik ve parasal birlik anlamında büyük bir başarı elde edilmiş, nihai hedef olan siyasi birlik için de

çok önemli bir aşama katedilmiştir. Avrupa Birliği üyesi devletler ekonomik ve ticari anlamda birçok yetkilerini Avrupa Birliği'nin uluslararası kurumlarına devretmelerine rağmen ortak bir anayasanın hazırlanması ve kabul edilmesi sürecinde bazı sıkıntılar yaşamışlardır.

3.1.6.4 Avrupa Anayasası ve Lizbon Anlaşması

Ekonomik ve parasal birlik aşamasını tamamlayan ve üyelerinin büyük çoğunluğu ortak para birimi kullanan, ortak bir pazarda ticaret yapan ve ticari konularda birlik dışındaki ülkelere karşı ortak hareket eden Avrupa Birliği devletleri konu ortak anayasa olunca beklenildiği kadar başarılı olamamışlardır. Anayasa yapma çalışmaları yine kurucu üyeler tarafından yapılan referandumlarla engellenmiştir.

Bu konuda ilk ciddi çalışma 2000 yılında Fransa'nın Nice kentinde toplanan zirvede devlet ve hükümet başkanlarının Avrupa Birliği kurucu antlaşmaları konusunda gerekli güncellemelerin yapılması konusunda bir karara varması ve bunun için "Avrupa Birliği'nin Geleceğine İlişkin Deklarasyonu" açıklamaları ile başlamıştır. Bu deklarasyonda Avrupa Birliği'nin daha etkin ve saydam olması ve Avrupa ülkelerinin yurttaşları için bir Anayasa hazırlanması için karar alınmıştır (Özcan, 2005, s. 208).

Nice zirvesinde alınan karara uygun olarak 14-15 Aralık 2001 tarihlerinde Belçika'nın Brüksel şehrinde bulunan Laeken'de toplanan zirvede anayasa konusunda çalışmak üzere bir kurultay oluşturulmuş ve başkanlığına Fransa'nın eski cumhurbaşkanı d'Estaing getirilmiştir. Kurultayın çalışmaları sonucunda AET antlaşmalarının imzalandığı Roma'da 2004 yılında bir zirve toplanmış ve AB Anayasası imzalanmıştır. Anayasanın onaylanması konusunda her devletin kendi kanunlarına göre bir yol izlemesi durumu söz konusu idi. Fransa eski Cumhurbaşkanı'nın başındaki kurultayın hazırladığı anayasa taslağı Fransa'da 29 Mayıs 2005'de yapılan referandum sonucunda % 55 olumsuz oy almıştır. Akabinde Hollanda'da 01 Haziran 2005'deki referandum'dan da % 61,6 olumsuz oy alıp daha taslak halinde iken geçersiz olmuştur (Embel, 2005, s.275).

Yapılan çalışmalar anayasa konusunda halkın yeteri kadar bilgilendirilmediğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca ülkelerin içinde bulundukları ekonomik sorunlar ve diğer global sorunların anayasa taslağının rededilmesinde önemli olduğunu ortaya koymuştur.

Buna müteakip Avrupa Birliği üyesi devletler 2007 yılında anayasa taslağının onaylanma sürecini durdurmuşlar ve yeni bir metin üzerinde çalışma kararı almışlardır. Teknik olarak bir anayasa olmayan ve adında da anayasa kelimesi geçmeyen bir reform antlaşması hazırlanmış ve 18-19 Ekim 2007’de Portekiz’in Lizbon şehrinde Avrupa Birliği Antlaşması’nı Değiştiren Taslak Antlaşma ya da diğer adı ile Reform Antlaşması imzalanmış ve hükümet başkanları tarafından kabul edilmiştir. Bir önce AB Anayasası metnine göre daha kısa olan ve bir devlette olması gereken bayrak , marş gibi öğelere yer vermeyen ancak AB kurumlarına meşrutiyet kazandıran hükümlere sahip bir antlaşma olarak yürürlüğe girmiştir (Büyükcicek, 2016 s. 321-323).

Sonuç olarak AB günümüzde kendisine özgü özellikleri bulunan bir örgüt olarak işleyişine devam etmektedir. AB üyesi devletler birçok yetkilerini AB’nin uluslar üstü kurumlarına devretmiş durumda olsalar da, hala bazı egemenlik yetkilerinin devri konusunda tartışmalar üye devletlerin parlamentolarında devam etmektedir. AB, kurulan ekonomik ve parasal birlik ile birçok üyesinin ortak para birimi kullandığı, 3. ülkelerle ticaretinde ortak hareket eden, Ortak Tarım Politikası ile üye devletler vatandaşlarının beslenmesini garanti altına almış, uluslar üstü kurumlarının hukuki durumunu Lizbon anlaşması ile meşrulaştırmış bir örgüt olarak hayatına devam etmektedir.

4. LİTERATÜR TARAMASI

Dünyanın varolulundan beri bir arada yaşama güdüsü içinde olan insanoğlu, 1. Dünya Savaşı ile başlayan ve akabinde Büyük Buhran ile devam eden ve nihayet 2. Dünya Savaşı ile son bulan ve tüm dünya uluslarının hayata yaklaşımlarının değişmesine sebep uzun ve zorlu bir süreci tamamlamıştır. 2. Dünya Savaşı sonrasında küresel ekonomik sistemin oluşumu için önemli adımlar atılmıştır. İki kutuplu bir dünyanın ortaya çıkması ile birlikte, ülkeler ekonomik olarak birbirlerine yakınlaşmaya ve bu yakınlaşmadan çıkar elde etmeye çalışmışlardır. Bu süreçte önemli birçok ekonomik birleşmelerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Ekonomik Entegrasyon teorileri konusunda çalışmalar 1950 yılında Jacob Viner ile başlamıştır. Viner ekonomik entegrasyonların statik etkilerini ele almış, ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri işlerken talep unsurunu çalışmasına katmamıştır (Yıldırım ve Dura, 2007, s.143). Ticaret yaratıcı etkinin dünya refahına olumlu etki yaptığı, ticaret saptırıcı etkinin ise olumsuz etki yaptığı varsayımı hakimdir. Ticaret yaratıcı etki, entegrasyon sayesinde içeride daha pahalı üretilen bir ürünün entegrasyona dahil olan başka bir ülkeden daha düşük bir fiyatla temin edilebilmesi durumudur. Ticaret yaratıcı etki sonucunda entegrasyona dahil ülkeler arasında gümrük tarifelerinin kaldırılmasının ticaretin hacmini de arttıracakı öngörülmüştür (Aynagöz, 2002, s.5). Ticaret saptırıcı etki ise en düşük maliyetli üreticinin entegrasyon dışında kalması durumunda ortaya çıkmaktadır. Entegrasyona dahil olan ancak en düşük maliyetli üretici olmayan ülkenin malın üreticisi olması durumudur. Bu durumda kaynakların verimsiz kullanımı söz konusudur.

Viner'i 1955'te yaptığı çalışma ile Meade takip etmiş ve Viner'in çalışmasını tüketim etkisini de dikkate alarak geliştirmiştir. Meade'nin ardından 1960'da Lipsey de Viner'in teorisine tüketim etkilerini dahil etmiş ve teorinin gelişimine katkıda bulunmaya devam etmiştir.

Meade (1955)'ye göre Viner'in teorisi elastik olmayan bir talep durumu ve tamamen elastik olan bir tedarik durumunda geçerli olmaktadır. Meade (1955)'nin teorisine göre ticaret saptırıcı etki olsa da ticaret hacmi büyüyebilmektedir. Meade (1955) bu durumu "ticaret genişlemesi" kavramı ile açıklamaktadır. Ticaret saptırıcı etki ve ticaret yaratıcı etkinin yanına ticaret genişletici etkinin de dahil edilmesi gerektiğini ifade etmiş ve ticaret genişletici etki olması durumunda ticaret saptırıcı etkinin olumsuz bir

durum yaratmayacağını ifade etmiştir (Hosny, 2013, s.4). Çünkü ekonomik entegrasyonların asıl amacı bölgesel olarak ticaretin gelişmesi ve ticaret hacminin artmasıdır (Seyidoğlu, 2022, s.231; Becker vd, 2016,s.41).

Lipseý (1960) ise Viner (1955)'in teorisine sadece üretimi dikkate alarak yorum yaptığı için eleştiri getirmiş ve ekonomik refah kavramı içinde üretim olgusunun etkili olduğu kadar tüketim olgusunun da bulunması gerektiğini dile getirmiştir. Ekonomik entegrasyonun kurulması sonucu Viner (1955)'in ortaya koyduğu gibi üretim sürecinde entegrasyonun etkileri olduğu gibi, üyeler arasında gümrük tarifelerinin ortadan kalkması sonucunda üye ülkelerin vatandaşlarının birlik üyesi ülkelerin mallarına daha ucuza ulaşabilmeleri sonucu bir tüketim etkisi de ortaya çıkmaktadır. Lipsey (1960)'e göre Viner (1955)'in ekonomik entegrasyonların ekonomik refaha etkileri üzerinde yaptığı analiz sonucu ortaya çıkan ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler, olayın üretim tarafında geçerli olsa da, bir ekonomik entegrasyonun ekonomik refaha etkisini anlayabilmek için tüketim etkisinin de analize dahil edilmesi ve dikkate alınması gerekmektedir (Hosny, 2013, s.4).

Gümrük Birliği ve ekonomik entegrasyonlar hakkında yapılan çalışmalar entegrasyonların üye ülkeler ve üye olmayan ülkeler için etkilerinin nasıl olacağı üzerine varsayımlar ve ampirik çalışmalardan oluşmaktadır. 1962'de Balassa çalışmasında, ekonomik entegrasyonların tanımını yapmış ve evrelerini anlatmıştır. Takip eden birçok kişi tarafından referans alınan bu derecelendirme serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik birlik ve tam ekonomik entegrasyon şeklinde gerçekleştirilmiştir (Balassa, 1962, s.2). Balassa (1962)'nin entegrasyonları derecelendirmesinde yer vermediği siyasal birlik ise Seyidoğlu (2020) tarafından iktisadi birleşmelerin son noktası olarak açıklanmaya çalışılmıştır (Seyidoğlu, 2020, s.253). Günümüzdeki en etkili ve en ileri düzeydeki ekonomik entegrasyon olan Avrupa Birliği'nde ekonomik ve parasal birlik kurulmuş olmakla birlikte henüz siyasi birlik aşaması gerçekleştirilememiştir. Dünya üzerinde siyasi birlik seviyesine ilerleyebilmiş bir ekonomik entegrasyon örneği bugün için bulunmamaktadır.

Gümrük Birliği ve ekonomik entegrasyonlar üzerine teorisyenlerin yaptıkları çalışmaların yanında günümüzde birçok araştırmacı özellikle Türkiye-AB arasında oluşturulmuş Gümrük Birliği'nin uluslararası ticarete etkileri üzerine çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmalarda çekim modeli, panel veri analizi, eşbütünleşme

analizi, nedensellik testleri, grafiksel ve istatistiklerle anlatım, regresyon analizi, karşılaştırmalı üstünlükler endeksi, varyans testi gibi yöntemler kullanılmıştır.

Türkiye-AB arasındaki gümrük birliğinin genel gümrük birliği tanımına göre ayırt edici özelliği tarım ürünlerinin önemli bir kısmının gümrük birliği kapsamı dışında tutulmasıdır. Tarım potansiyeli yüksek bir ülke olan Türkiye'nin AB'nin Ortak Tarım Politikası kapsamında olmamasının bir sonucu olan bu kararın Türkiye-AB arasındaki tarım ürünleri ticaretine etkilerini inceleyen Şakı ve Eruygur (2021) çalışmalarında Armington modelini kullanarak kapsam dışı ürünlerin gümrük birliği kapsamında olması durumunda bu durumun yaratacağı statik etkiyi araştırmışlar ve sonuçta seçtikleri ürünleri gümrük birliğine dahil edilmesi durumunda Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatının %25,4 oranında artacağını buna rağmen Türkiye'nin AB'den ithalatının %63 oranında artacağını tespit etmişlerdir. Bununla birlikte tarım ürünleri konusunda bir çalışma yapan Terin ve diğ. (2012), regresyon analizi ile Türkiye ve AB arasındaki tarım ürünleri ticaretini incelemişlerdir. Tarım ürünleri dış ticaretinin bağımsız değişken ve AB ile olan uluslararası ticaretin bağımlı değişken olarak ele alındığı çalışmada, AB ile yapılan Gümrük Birliği anlaşmasının tarım ürünleri ticaretinde ihracatta yapısal değişikliklere sebep olurken ithalatta olmadığı sonucuna varmışlardır. Gümrük birliğinin Türkiye ile AB arasındaki tarım ticaretini genel olarak olumsuz yönde etkilediğini bildirmişlerdir. Tarım ürünleri açısından Gümrük Birliği'ni değerlendiren bir diğer çalışmayı Saraçoğlu (2015) yapmıştır ve uluslararası rekabet endeksleri açısından konuyu değerlendirmiştir. Balassa endeksi ile yaptığı analiz sonucunda Türkiye'nin diğer ülkelere kıyasla çok yüksek bir düzeyde rekabet gücüne sahip olduğunu ancak Gümrük Birliği anlaşması ile bu rekabet gücünü kaybettiğini tespit etmiştir. Türkiye'nin tarım ürünlerindeki tekel olma durumunun Gümrük Birliği anlaşması sonrası kaybedilmesi de bu tespiti güçlendirmektedir.

Türkiye'nin AB ile olan ticaretindeki yoğunlaşma üzerine çalışma yapan Soyyiğit ve Doğan aynı konu üzerinde iki farklı (2011 ve 2019) çalışma yapmışlar ve çalışmalarında yoğunlaşma oranı ile Herfindahl endeksini kullanmışlardır. 2019'daki çalışmalarında ilave olarak Gini-Hirschmann İndeksini de analize dahil etmişlerdir. Doğan ve Soyyiğit (2011) çalışmalarında Türkiye'den Avrupa Birliği ülkelerine yapılan ihracatta yapısal olarak bir değişim takip edilirken, Avrupa Birliği ülkelerinden yapılan ithalatta Türkiye'nin birliğe bağımlılığının azalması şeklinde yapısal bir değişim gözlenmediği sonucuna ulaşmışlardır. Soyyiğit ve Doğan (2019) ikinci

alışmalarında Türkiye'nin ihracatının ülke, ürün çeşitliliği ve nitelik açısından geliřitēi ancak Türkiye'ye yapılan ithalatın eşitlemesinde sınırlı kalındığını tespit etmişlerdir. Aynı konuda çalışma yapan Seymen (2009), çalışmasında ticaret entropi endeksi, Herfindahl-Hirshman yoğunlaşma endeksi ve ikili ticaret yoğunlaşma endeksi gibi çeşitli endekslerden yararlanmıştır. Çalışma sonucunda, Avrupa Birliği ye lkelerinin Avrupa Birliği'ne yeliklerinin, Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ticaretin hem hacmi hem de ülke yoğunlaşması üzerinde daha etkili sonuçlar doğurduğunu ortaya koymuştur. Yoğunlaşma zerine bir çalışma yapan Yazgan (2011), yoğunlaşmanın ekonomik entegrasyonlarla olan ilişkisini Türkiye-AB Gümrük Birliği özelinde değil genel olarak ele almıştır ve yoğunlaşmanın ekonomik entegrasyonun kurulması sonrasındaki yıllarda yüksek olacağını, bazı bölgelerde üretim artacağını, ekonomik entegrasyonun ilerleyen zamanlarında ise bölgeler arasında bir denge oluşacağını tespit etmiştir.

Avrupa Birliği'ndeki entegrasyon sürecinin Avrupa kelerinde sanayileşme açısından bir yığılmaya sebep olup olmadığını inceleyen Köse ve şarkneşi (2019) alışmalarında dinamik panel veri analizi vasıtası ile bir analiz yapmışlardır. Yaptıkları analizin sonucunda oluşan entegrasyonun Avrupa lkelerindeki sanayilerin dağılımı üzerinde etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Ancak yine aynı çalışmada, bu yığılma süreçlerinin entegrasyonun etkisi ile hızının düştüğünü ve özellikle orta Avrupa lkelerinin Avrupa Birliği'ne ye oldukları yıllardan başlayarak, dahil oldukları entegrasyonun etkisi ile kıta Avrupa'sının merkezinden doğusuna ve güneyine doğru bir yayılma olduğunu tespit etmişlerdir.

Karşılaştırmalı stnlkler endeksini Türkiye'nin uluslararası ticaretinin serbest ticaret anlaşması yaptığı ülkelerle analizi için kullanan Kalaycı (2017) alışmasında, Türkiye'nin serbest ticaret anlaşması yaptığı ülkelerle olan uluslararası ticaretinin 2012-2016 yılları arasındaki dönemini incelemiş ve çalışmasının sonucunda Türkiye'nin bazı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe bazı mal gruplarında ise dezavantaja sahip olduğunu tespit etmiştir. Aynı endeksi kullanan Gzr (2016) alışmasında, Türkiye'nin uluslararası ticaretinin yaşanan ekonomik şokların kalıcı bir etkisinin olup olmadığını incelemiştir. Türkiye'nin en büyük 10 dış ticaret ortağının 1996-2015 yılları arasındaki dış ticaret verileri üzerinden yapılan çalışmada dış ekonomik şokların ticari ortaklara karşı yapılan hesaplama ile mukayeseli üstünlük indeksleri arasındaki yatay kesit bağımlılığının varlığını kanıtlamıştır. Bu bağımlılığı

dikkate alan panel birim kök test sonucu ise çalışılan dönem sürecinde meydana gelen ekonomik şokların Türkiye'nin ekonomik rekabet gücü üzerinde geçiçi değil kalıcı etkileri olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca 18 sektör ile imalat sanayi üzerinde yaptığı ampirik analiz ile emek verimliliğinde meydana gelecek %1'lik artışın ülkenin ihracat performansında %3,5'lik artışa sebep olduğunu bulmuştur. Bu sonuçlar ile Türkiye imalat sanayi açısından Ricardo'nun "mukayeseli üstünlük" modelinin geçerliliği teyit edilmiştir.

Türkiye'nin AB ile yaptığı Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisi açısından etkisini çalışan bir diğer isim olan Tunç (2017 (a)) çalışmasında 1996-2016 yılları arasındaki ekonomik büyüme ile uluslararası ticaret karşılaştırmasında Sperman korelasyon yardımı ile %95 güven aralığında yönü pozitif, kuvvetli bir ilişki olduğunu saptamıştır. AB ile yapılan gümrük birliği Türkiye'nin kalkınmasında pozitif etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı çalışmada likert ölçeğinde bir anket çalışması yapmış ve Türk halkının gümrük birliğine olan bakışını incelemiştir. Yapılan çalışma sonucunda Türk halkının Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin kalkınması açısından olumlu olacağını düşündüğünü ve kişilerin medeni durumu, mesleği ve yaş aralığı ile Türkiye'nin Avrupa Birliği ile gümrük birliğine girmesinin ülkede refah seviyesini arttıracak ve kişilerin gelirini arttıracak beklentisi arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık tespit etmiştir.

Türkiye ile AB arasındaki gümrük birliğinin Türkiye ekonomisine ve dış ticaretine etkileri için farklı dönemlerde gerçekleştirilen çeşitli çalışmalarda farklı modeller ve metodlar kullanılmıştır. Bu çalışmalardan bir tanesi Akça ve diğ. (2016) tarafından yapılmış ve eşbütünleşme testi yardımı ile gümrük birliğinin Türkiye'nin dış ticaretine etkisi incelenmiştir. Çalışmanın sonucuna göre, gümrük birliğinin Türkiye'nin AB ile olan ticaretini olumlu etkilediği ancak katsayıların küçük olması sebebi ile pozitif etkinin küçük olduğu sonucuna varmışlardır. Bir diğer sonuç da gümrük birliğinin Türkiye'nin ihracatında ticaret saptırıcı bir etki yaratmadığı şeklindedir.

Benzer şekilde gümrük birliğinin Türkiye'nin net ihracatı üzerine etkilerini ekonometrik bir model ile inceleyip en küçük kareler metodu ile tahminlemeye çalışan bir diğer çalışma ise Temiz (2019)'e aittir. Çalışmada gümrük birliğinin statik ve dinamik etkilerini dış ticaret verileri üzerinden yorumlamıştır. Çalışma sonucunda gümrük birliğinden sonra Türkiye-AB ticaretinde bir artış olmuş ancak net ihracatta düşüş gözlemlendiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda gümrük birliğinin 1996'dan

sonraki dönemde statik etkilerinin Türkiye lehine ya da aleyhine olduğunu net olarak ifade edebilmenin çok zor olduğu ifade edilmiştir. Dinamik etkiler açısından ise gümrük birliğinin uzun vadede Türkiye'nin lehine olacağı belirtilmiştir.

Panel veri analizi gerçekleştiren Kalaycı ve Artan (2010) çalışmalarında, 1996 yılında yürürlüğe giren Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin ekonomisi üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. Çalışmanın amacının gümrük birliğinin Türkiye'nin ekonomisi için olumlu olup olmadığı tartışmalarına katkı yapmaya çalışmak olarak belirlenmiştir. Çalışmada Türkiye'nin AB(15)'e olan ihracatı üzerine odaklanılmış ve 2000-2007 yılları arasındaki verilerle analiz yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, gümrük birliğinin Türkiye'nin AB üyelerine olan ihracatını arttırdığını ve birlik dışındaki ülkelere yapılan ithalatın artmasına sebep olduğunu tespit etmişlerdir. Çalışmalarında model olarak genelleştirilmiş çekim modelini kullanmışlardır. Nart (2010) da panel veri analizi ile Türkiye'nin AB ile olan gümrük birliğinin uluslararası ticaret hacmi üzerindeki etkilerini araştırmaya çalışmıştır. Göreli fiyat ve gelir bağımsız değişkenlerinin ithalat ve ihracat bağımlı değişkenlerine etkilerini görmek için 1990-2007 yılları arasında 21'i AB üyesi, 14'ü AB dışı toplam 35 ülkenin verisini kullanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, gümrük birliğinin Türkiye'nin ticaret hacmi üzerinde hacim arttırıcı bir etkisi olduğunu bulmuştur. Gümrük birliğinin gerçekleştiği 1996 yılından sonra ithalattaki hızlı artışı 1971 Katma Protokolü ile Türkiye'nin AB'ye ihraç ettiği sanayi ürünlerinin gümrük vergisi sıfırlanırken, Türkiye'nin AB'den ithal ettiği ürünlerde vergilerin 1996'da sıfırlanmasına bağlamıştır. Buna rağmen Gümrük Birliği'nin Türkiye-AB ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranını %66'lardan %77'lere arttırdığını belirtmiştir. Ampirik bulgulara göre gümrük birliği ile Türkiye'nin dış ticaretinde yapısal bazı değişikliklerin olduğunu, gümrük birliğinin Avrupa Birliği ile ticarete ticaret yaratıcı etkisi olduğunu, gümrük birliğinin yapılan ticareti Avrupa Birliği üyesi olmayan ülkelere doğru saptırdığını tespit etmiştir.

Gölge değişkenli ekonometrik model kullanan Kızıltan ve arkadaşları (2008) çalışmalarında Türkiye-AB gümrük birliğinin Türkiye'nin AB(12) ile olan uluslararası ticaretine etkisini analiz etmişlerdir. 1985-2005 yıllarını kapsayan çalışmanın sonucunda, gümrük birliğinin AB(12) ile olan ticareti arttırıcı bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Türkiye'nin AB(15) ile olan uluslararası ticaretine 1996 yılında başlayan gümrük birliğinin etkisini inceleyen Gündüz ve Esengün (2007)

alışmalarında Chow testini kullanmışlardır. Bu alışma için 1987-2003 yılları arasındaki verileri zaman serisi analizi kullanarak çeşitli istatistiki testler uygulamışlardır. Kukla değişken kullanarak yaptıkları regresyon analizine göre, gümrük birliğinin Türkiye'nin uluslararası ticaretinde ithalat değerlerinin ihracata göre daha fazla arttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Aysun ve diğ. (2012) ve Kotil (2019) de Türkiye ile AB arasındaki uluslararası ticareti çekim modeli vasıtasıyla incelemişlerdir. Aysun ve diğ. (2012) alışmalarında, çekim modeli vasıtasıyla Türkiye ile 15 AB yesi ülke arasında 1980-2009 döneminde uluslararası ticaret verileri ile panel çekim modeli kullanarak gümrük birliğinin Türkiye'nin uluslararası ticareti üzerindeki etkileri analiz etmişlerdir. Sonuç olarak, gümrük birliğinin Türkiye'nin AB(15)'den olan ithalatını arttırdığı ancak ihracatı üzerinde çok büyük bir etki yaratmadığını tespit etmişlerdir. Ayrıca alışmalarında Türkiye'nin ve AB(15)'nin milli gelirlerinin ihracat ve ithalat üzerinde etkisinde gümrük birliği anlaşmasından dolayı yapısal olarak bir değişiklik olup olmadığını araştırmışlar ve sonuçta; ihracatta milli gelirin hem Türkiye hem de Birlik yesi ülkeler açısından yapısal olarak etkilendiği ancak ithalatta sadece birlik yesi ülkelerin gelirinde yapısal olarak bir etkinin ortaya çıktığını tespit etmişlerdir. Kotil'in (2019) alışmasında, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne olan ihracatının 2002-2018 yılları arasındaki verilerle çekim modeli yolu ile analizi yapılmıştır. Çalışmada Türkiye'den AB ülkelerine yapılan ihracat ye ülkelerin GSYİH'ları, mesafeler, nüfuslar, vatandaşlık bağı ve reel döviz kuru ile araştırılmıştır. Çalışma sonucunda mesafe ve nüfus değişkenleri istatistiki olarak anlamsız bulunmuştur. Vatandaşlık bağı değişkeninin ticareti pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Reel kur endeksi de Türkiye'nin AB ile olan ticaretinde grel fiyatların önemini anlatmaktadır. Çalışmada lke nüfuslarının anlamsız çıkması aslında beklentiye uygun düşmemektedir. Kotil çalışmanın sonunda nüfusun sadece ülke büyüklüğünün bir göstergesi değil aynı zamanda gelir dağılımı ve gelir düzeyi ile de ilişkili olduğu dşnlmelidir tespitini paylaşmıştır.

Türkiye'nin AB lkeleri ile uluslararası ticareti üzerine gerçekleştirilen bir diğer çalışma da şentürk (2014)'e aittir. Araştırma sonuçlarına göre, Türkiye'nin AB ile olan ticaretinde gümrük birliğinin başladığı 1996 yılına göre bir azalma olduğunu tespit etmiştir. Türkiye AB'ye yapamadığı ihracatı Yakın ve Orta Doğu pazarına gerçekleştirdiği belirtilmiştir. Ayrıca enerji ithalatı sebebi ile Rusya ve İran ile olan

ticaretin tutarları hala çok yüksek seviyelerde devam ettiği ortaya koyulmuştur. Kuşat (2015) statik etkileri incelediği çalışmasında, gümrük birliğinin Türkiye'nin uluslararası ticaretine etkilerini incelemiştir. Bu bağlamda gümrük birliğinin imzalandığı 1996 öncesi süreci 1980-1995 yılları arasında ve sonrasındaki süreci 1996-2013 yıllarını dikkate alarak çalışmıştır. Çalışma sonucunda, gümrük birliği süreci ile Türkiye'nin ihracatında artış olduğu ancak miktar olarak artış olmasına rağmen oransal olarak azalış olmasının gümrük birliğinin ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerinin zayıf gerçekleşmesine bağlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin toplam dış ticaret hadlerine nazaran gümrük birliği ile olan dış ticaret hadlerinin daha yüksek olmasının Türkiye'nin gümrük birliğinden olumlu sonuçlar aldığı şeklinde ortaya koyulmuştur.

Türkiye'nin AB ile olan ticareti hakkında yapılan bir diğer çalışma da Morgil (2000)'in yaptığı çalışmadır. Çalışmasında sonucunda, Türkiye-AB gümrük birliğinin AB için sınırlı bir saptırıcı etki yarattığı tespit edilmiştir. Ticaret yaratma etkisinin daha çok AB lehine olduğu belirtilmiştir. Türkiye ekonomisinin gümrük birliğinin dinamik etkilerinden olumlu faydalandığı ve artık daha rekabetçi olduğunu tespit etmiştir. Hobikoğlu (2007) gümrük birliklerinin ekonomiler üzerinde yarattığı etkileri dinamik etkiler ve statik etkiler bağlamında Türkiye-AB gümrük birliğinin Türkiye ekonomisine etkilerini incelemiştir. Elde ettiği sonuçlara göre, gümrük birliğinin Türkiye'deki ekonomik yapı üzerinde özellikle kurumsal ve hukuki altyapıda olumlu etkileri olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'nin AB ile olan uluslararası ticaretinin artmış olması sayesinde Rusya ve Orta Doğu merkezli ekonomik krizlerden daha az etkilendiği ifade edilmektedir. Gümrük birliği sayesinde Türkiye'nin uluslararası ticareti artmış olsa da Türkiye'nin beklediği seviyede bir refah artışı yaşayamadığı belirtilmiştir. Gümrük birliği sebebi ile Türkiye üçüncü ülkelere karşı alması gereken tedbirleri alamamakta ve bu da ithalatı ve vergi gelirlerini olumsuz etkilemektedir. Gümrük birliği ile Türkiye'nin AB'ye olan ihracatında ciddi bir artış meydana gelmemiş ancak AB'den ithalatında ciddi anlamda bir artış ortaya çıkmıştır. Güllü'nün (2015a, 2015b) Türkiye'nin AB ile ticaretini gümrük birliği kapsamında değerlendirdiği iki çalışması bulunmaktadır. Bunların ilkinde Türkiye'nin AB ile yaptığı gümrük birliğini uluslararası ticaret ve ekonomik entegrasyon teorileri kapsamında incelemiştir. İkincisinde ise gümrük birliğinin Türkiye ile AB arasındaki uluslararası ticarete olan etkilerini zaman serileri analizi ile değerlendirmiştir. İlk

alışmasının sonucunda Türkiye'nin AB ile yaptığı gümrük birliğinde sıkıntılar yaşıadığını, AB'ye tam ye olmaması sebebi ile Türkiye'nin ekonomik entegrasyon teorileri kapsamında ortaya koyulan kazanımları elde edemediği ifade edilmektedir. Türkiye'nin AB ile tam üyelik müzakerelerini en hızlı şekilde tamamlaması, kendi içinde kurumsal ve hukuki yapısında düzenlemeler yapması ve gümrük birliğinin koşullarını lehine olacak şekilde gncelletebilmesi konusunda tavsiyelerde bulunmaktadır.İkinci çalışmasında ise 1980-2013 arasındaki dönemi ele alınmış ve gümrük birliğinin etkileri 1980-1995 ile 1996-2013 dönemleri arasında ayrı ayrı incelemiştir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, gümrük birliğinin Türkiye'nin AB ülkelerine olan ticaretini arttırdığı ancak mevcut gümrük birliği yapısının Türkiye'nin aleyhine olduğu belirtilmiştir. Becker ve diğ. (2016) Türkiye ile AB arasındaki gümrük birliğinin karşılıklı ticarete olan etkisini incelemişlerdir. Gümrük birliğinin Türkiye'nin uluslararası ticaretine olan etkilerini statik ve dinamik etkiler olarak ayrı ayrı incelemişlerdir. Türkiye'nin AB ile olan gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisinin olduğunu çünkü gümrük birliği sonrası süreçte ihracatta ve ithalatta artış olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca 1996 ile 2014 arasında bir ticaret saptırıcı etki olmadığını tespit etmişlerdir. Son olarak Tunç (2017b) gümrük birliğinin Türkiye'nin uluslararası ticaretinde yarattığı etkileri incelemiş, gümrük birliğinin Türkiye'nin uluslararası ticaret hacminde artış meydana getirdiği, ihracattaki artışın ithalattaki artışa göre %38 daha fazla olduğunu tespit etmiştir. Bu anlamda gümrük birliği Türkiye'nin uluslararası ticaretine olumlu katkılar sağladığı sonucuna ulaşmıştır.

Görüldüğü üzere literatürde gerçekleştirilen çalışmalarda ekonomik entegrasyonlar vasıtasıyla dinamik etkiler arasında yer alan teknoloji transferinin incelendiği bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu alışma ile literatüre Türkiye'nin AB lkeleri ile gerçekleştirmiş olduğu Gümrük Birliği anlaşması sonucunda oluşan dinamik etkilerden teknoloji transferinin Türkiye'nin ihracatı üzerindeki etkileri ortaya koyularak literatüre önemli bir katkı sunulmaya çalışılacaktır.

5. EKONOMETRİK ANALİZ

Bu bölümde Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkeleri ile gerçekleştirmiş olduğu Gümrük Birliği anlaşması neticesinde ortaya çıkan dinamik etkilerden teknoloji transferinin Türkiye'nin ihracatı üzerindeki etkileri test edilecektir. Bu doğrultuda ilk olarak ampirik literatür değerlendirilecek, sonrasında ise Türkiye'nin GB anlaşması kapsamında Avrupa Birliği ülkelerine gerçekleştirdiği ihracat üzerinde Türkiye'nin GSYİH'sı, Avrupa Birliği ülkelerinin GSYİH'ları, Türkiye'nin nüfusu, Avrupa Birliği ülkelerinin nüfusu, Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine olan mesafesi, Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerinden doğrudan yabancı yatırımlar ve ithalat yoluyla teknoloji transferinin etkileri panel çekim modeli vasıtasıyla değerlendirilecektir.

5.1. Ampirik Literatür Araştırması

Çalışma kapsamında ampirik analizler çekim modeli vasıtası ile gerçekleştirilecektir. Çekim modeli uluslararası ticaret ile ilgili çalışmalarda ampirik analiz için araştırmacılar tarafından sıkça tercih edilen bir modeldir.

17. Yüzyılda fizik alanında Newton tarafından geliştirilen Evrensel Çekim Yasasının kaynaklık ettiği çekim modeli 19. Yüzyılın sonlarında sosyal bilimlerde kullanılmaya başlanmıştır (Kızıltan ve Şahin, 2020, s.177). Çekim modelinin uluslararası ticarete uyarlanması ise 1962'de yayınlanan “ An Analysis of World Trade Flows” çalışması ile Tinbergen'e aittir. Newton'un Evrensel Çekim Yasasına göre kainatta yer alan cisimler diğer cisimleri kütleleri ile doğru, cisimlerin arasındaki uzaklığın karesi ile ters orantılı bir kuvvetle çekmektedir. Denklem aşağıdaki şekilde oluşturulur (4.1):

$$F_{ij} = G \frac{M_i M_j}{D_{ij}^2} \quad (4.1)$$

F_{ij} iki cisim arasındaki çekim kuvvetini, M_i ve M_j iki cisimlerin kütlelerini, D_{ij} iki cisim arasındaki mesafeyi G ise çekim sabitini ifade etmektedir.

Tinbergen çekim modelinde yer alan prensipleri uluslararası ticarete uyarlamış ve kütleli büyüklükleri ticaret yapan ülkelerin GSMH'leri ile eşleştirmiş ve mesafeyi benzer şekilde korumuştur.

1962'deki çalışmasında denklemi aşağıdaki gibi kurmuştur (4.2):

$$E_{ij} = a_0 Y_i^{a_1} Y_j^{a_2} D_{ij}^{a_3} \quad (4.2)$$

E_{ij} İ ülkesinden J ülkesine olan ihracatı, Y_i İ ülkesindeki GSMH'yi, Y_j J ülkesindeki GSMH'yi, D_{ij} ise İ ve J ülkeleri arasındaki uzaklığı temsil etmektedir. a_1 , a_2 ve a_3 üsleri değişkenler arasında doğrudan orantılılık olmadığını belirtmektedirler. Orantılılık a'ların hepsinin 1 olduğu durumda geçerlidir (Tinbergen, 1962, s. 264).

Pöyhönen (1963) “A Tentative Model for the Volume of Trade Between Countries” isimli çalışması ile Tinbergen'i takip etmiş ve uluslararası ticarete çekim modelini ekonometrik olarak uygulayan ikinci çalışma olarak literatüre geçmiştir. Modelin uluslararası ticaret analizlerinde sağlam temellere oturması ise bu iki yazarı takip eden Linnemann, Anderson ve Bergstrand'ın çalışmaları ile olmuştur (2015, Alper ve Alper, s.2).

Çekim modelinin ampirik çalışmalarda kullanımının artmasından sonra modeli zenginleştirmek amacı ile nüfus, serbest ticaret anlaşmaları, ortak sınır, ortak dil, kültürel benzerlik, ortak ekonomik entegrasyona üyelik gibi kukla değişkenler denkleme ilave edilerek genişletilmiştir (Kotil, 2019, s.169). Çekim modeline bu eklemeler ile modelin açıklayıcılığının artması sağlanmıştır.

Çekim modelini Türkiye-AB uluslararası ticareti analizlerinde kullanan çalışmalar incelendiğinde, Antonucci ve Manzocchi (2006) çekim modelini kullanarak Türkiye ile AB arasında gümrük birliğinin özel bir ticari etki oluşturup oluşturmadığını test etmişler ve sonuçta böyle bir özel ilişkinin Türkiye ile AB arasında olmadığını tespit etmişlerdir.

Nowak-Lehman ve diğ. (2007) gelişmiş çekim modeli kullanarak Türkiye ile AB arasındaki gümrük birliğinin Türkiye'nin ihracatına etkisini sektörel bazda incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, Türkiye'nin özellikle AB'nin Ortak Tarım Politikasına katılması ile Türkiye'nin sebze ihracatının % 21 oranında, meyve ihracatının %18,7 oranında artacağını ileri sürmüşlerdir.

Karagöz ve Karagöz (2009) çalışmalarında çekim modeline kukla değişkenler koyup analizi zenginleştirmişlerdir. Türkiye'nin ticaret yaptığı ülkelerin GSYİH büyüklüklerinden olumlu etkilendiğini, karşı ülkenin nüfusunun büyüklüğünden ve aradaki mesafeden ise olumsuz etkilendiğini tespit etmişlerdir. Türkiye'nin ticaret yaptığı ülke ile kültürel, tarihsel bağları ve ortak dine sahip olması ticareti olumlu etkilemektedir. Aynı zamanda ticaret tarafı ülkenin AB üyesi olması, Karadeniz

Ekonomik İşbirliği Örgütü üyesi olmasının da Türkiye ile olan ticareti arttırıcı etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

2011 yılında Tatlıcı ve Kızıltan'ın yaptıkları çalışmada da çekim modeli kullanılmış ve Türkiye'nin 46 ülke ile 1994-2007 yılları arasındaki ihracat performansı analiz edilmiştir. Bağımlı değişkenin Türkiye'nin ihracatı olan çalışmanın sonucunda Türkiye'nin ve ticaret taraf ülkelerin GSYİH'ları pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Buna karşılık ülkelerin nüfuslarının istatistiki olarak anlamsız, mesafenin ise negatif olarak etkili olduğu tespit edilmiştir. Gümrük birliği ve ortak sınır değişkenleri ise Türkiye'nin ihracatında anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Aysun ve diğ. (2012) çalışmasında Türkiye ile AB arasındaki ticarete gümrük birliği anlaşmasının etkisi panel çekim modeli ile analiz edilmiştir. Çıkan sonuca göre gümrük birliğinin Türkiye'nin ihracatına etkisi olmadığı ancak ithalatına ciddi bir etki yaptığı tespit edilmiştir.

Alper ve Alper (2015) ise çalışmalarında Türkiye'nin AB'ye sanayi malı ihracatının potansiyelini çekim modeli vasıtası ile incelemişlerdir. Yapılan çalışmanın sonucunda mesafenin Türkiye'nin ihracatı üzerinde etkisinin istatistiki olarak pozitif ancak oldukça küçük bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda bilişim ve ulaştırma teknolojilerinde yaşanan ilerleme çok etkili olmuştur. Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkenin milli gelir büyüklükleri, taraf ülkelerdeki ekonomik özgürlük ihracata istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etki yapmaktadır. Türkiye'nin nüfusu da anlamlı ve pozitif etkiye sahipken taraf ülkenin nüfusunun Türkiye'nin ihracatına anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Türkiye ile AB arasındaki ticaret Işık (2015) tarafından çekim modeli ile analiz edilmiş ve Türkiye ile AB ülkelerinin GSYİH'larının ticareti pozitif yönde, mesafenin ise ticareti negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada ayrıca analiz edilen dönemde yaşanan ekonomik krizlerin Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki ticaret akımlarını olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.

Kotil (2019) çalışmasında Türkiye'nin AB'ye ihracatını ülkelerin GSYİH'ları, mesafeler, nüfuslar, vatandaşlık bağı ve reel döviz kuru değişkenlerini de çalışmaya dahil ederek analiz etmiştir. Çalışmanın sonucunda ülkelerin nüfusları istatistiki açıdan anlamsız bulunmuştur. Mesafe değişkeni ise %10 seviyesinde anlamlı

bulunmuş, GSYİH, vatandaşlık bağı ve reel kur endeksi değişkenlerinin ihracat üzerinde pozitif etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

5.2. Araştırma Modeli ve Veri Seti

Çalışmanın bu kısmında Gümrük Birliği anlaşması kapsamında Avrupa Birliği ülkelerinden doğrudan yabancı yatırımlar ve ithalat yoluyla sağlanan teknoloji transferinin Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatı üzerindeki etkileri ekonometrik olarak analiz edilmiştir. Bu kapsamda analizlerde, Gümrük Birliği'ne dahil olan ve verileri temin edilebilen 24 Avrupa Birliği üyesi ülkenin 2005-2021 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır (EK A). Analizler kapsamında Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatı bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Modeldeki bağımsız değişkenler ise Türkiye'nin GSYİH'sı, Avrupa Birliği ülkelerinin GSYİH'ları, Türkiye'nin nüfusu, Avrupa Birliği ülkelerinin nüfusu, Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine olan mesafesi, Türkiye'ye Avrupa Birliği ülkelerinden doğrudan yabancı yatırımlar ve ithalat yoluyla teknoloji transferidir.

Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatı Trade Map veritabanından temin edilirken; Türkiye'nin GSYİH'sı, Avrupa Birliği ülkelerinin GSYİH'ları, Türkiye'nin nüfusu, Avrupa Birliği ülkelerinin nüfusu Dünya Bankası istatistik veri tabanından elde edilmiştir. Türkiye ile Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki mesafeye ilişkin veriler ise CEPII (Centre d'Etudes Prospectives et d'Informations Internationales) istatistik veri tabanından elde edilmiştir. Bununla birlikte, teknoloji transferine ilişkin oluşturulan değişkenlerin hesaplamaları için kullanılan Avrupa Birliği ülkelerinin Türkiye'ye gerçekleştirdiği doğrudan yabancı yatırım verileri TCMB elektronik veri dağıtım sisteminden, Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerinden ithalatı TÜİK'ten temin edilmiştir.

Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin detaylar aşağıda yer almaktadır:

$\ln(ihracat)_{tr}$: Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatı

$\ln(gsyih)_{tr}$: Türkiye'nin gayri safi yurtiçi hasılası

$\ln(gsyih)_{ab}$: Avrupa Birliği ülkelerinin gayri safi yurtiçi hasılası

$\ln(nüfus)_{tr}$: Türkiye'nin nüfusu

$\ln(nüfus)_{ab}$: Avrupa Birliği ülkelerinin nüfusu

$ln(mesafe)$: Türkiye ile Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki mesafe

$ln(dyytrans)$: Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerinden doğrudan yabancı yatırımlar vasıtasıyla teknoloji transferi

$ln(ithtrans)$: Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerinden ithalat vasıtasıyla teknoloji transferi

Ülkeler nihai ürünleri, çeşitli ara malları ve sermaye mallarını bir araya getirerek üretmektedirler. Bu nihai ürünler için gerekli olan hammadde, ara malları ve sermaye malları yerli firmalar tarafından üretildiği gibi, yabancı firmalar tarafından da üretilmektedirler. Teknoloji düzeyi yüksek olan ülkeler ve bu ülkelerdeki firmalar, yeni ara malları ve ürünler geliştirerek piyasaya sunmaktadırlar. Teknoloji üretimi sınırlı olan ülkeler, teknolojiye öncü olan ülkelerin ürettikleri yabancı sermaye mallarındaki yüksek teknolojiyi taklit yoluyla benimseyip geliştirebilmektedirler. Bu doğrultuda, doğrudan yabancı yatırımlar ve ithalat teknoloji transferinin sağlanması açısından önemli araçlardır (Ciruelos ve Wang, 2005, s.440). Bu araçların gelişmekte olan ülkeler için işlevsel olmasını, dinamik etkileri vasıtasıyla ekonomik entegrasyonlar sağlamaktadır.

Ülkelerin sahip oldukları teknolojinin kaynağı Ar-Ge yatırımlarıdır. Teknoloji ve bilginin kaynağı olan Ar-Ge yatırımlarına ilişkin elde edilen sonuçlar, doğrudan yabancı yatırımlar ve ithalat vasıtasıyla gelişmiş ülkelere az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yayılabilmektedir (Şeker, 2018, s.585). Teknolojinin bu şekilde transferi, doğrudan yabancı yatırımları kabul eden ve ithalat gerçekleştiren ülkelerin yatırım ve ticarete açıklıkları ile yakından ilişkilidir. Bu kapsamda, doğrudan yabancı yatırımlar ve ithalat ağırlıklı yabancı Ar-Ge stokunun belirlenmesine ilişkin denklem aşağıda yer almaktadır (4.3, 4.4);

$$dyy_{it} = \sum_{j \neq i} dyy_{ijt} * rd_{jt} \quad (4.3)$$

$$ith_{it} = \sum_{j \neq i} ith_{ijt} * rd_{jt} \quad (4.4)$$

Doğrudan yabancı yatırımlar (4.3) ve ithalat (4.4) ağırlıklı yabancı Ar-Ge stoku az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin teknoloji birikimlerini yükseltmeleri için önemli transfer kanalları olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkelerin Ar-Ge stoklarından yararlanabilmeleri için bu ülkelerin ekonomik açıklık dereceleri de önem arz etmektedir. Bu kapsamda, gelişmiş

ülkelerden az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere Ar-Ge stokunun transfer etkinliğini ortaya koyabilmek için az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlara ve ithalata açıklıklarının dikkate alınması gerekmektedir (Ciruelos ve Wang, 2005, s.440-441; Coe ve Helpman, 1995, s.863).

$$dyytrans_{it} = dyyaçıklık_{it} * dyy_{it} \quad (4.5)$$

$$ithtrans_{it} = ithaçıklık_{it} * ith_{it} \quad (4.6)$$

$dyytrans_{it}$ ve $ithtrans_{it}$ sırasıyla, ülkelerin doğrudan yabancı yatırım ve ithalata olan açıklığın dikkate alınarak doğrudan yabancı yatırımlar (4.5) ve ithalat (4.6) ağırlıklı yabancı Ar-Ge stokunu göstermektedir.

Verilen bilgiler doğrultusunda Gümrük Birliği anlaşması kapsamında Avrupa Birliği ülkelerinden doğrudan yabancı yatırımlar ve ithalat yoluyla sağlanan teknoloji transferinin Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatı üzerindeki etkilerini test etmek amacıyla oluşturulan panel veri modeli aşağıda yer almaktadır (4.7):

$$\begin{aligned} \ln(ihracat)_{ijt} = & \beta_0 + \beta_1 \ln(gsyih)_{tr_{it}} + \beta_2 \ln(gsyih)_{ab_{jt}} + \beta_3 \ln(nüfus)_{tr_{it}} + \\ & \beta_4 \ln(nüfus)_{ab_{jt}} + \beta_5 \ln(mesafe)_{ij} + \beta_6 \ln(dyytrans)_{ijt} + \beta_7 \ln(ithtrans)_{ijt} + \\ & \varepsilon \end{aligned} \quad (4.7)$$

Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatının analiz edildiği çalışma kapsamında i Türkiye'yi, j Türkiye'nin ihracat yaptığı Avrupa Birliği ülkelerini, t zaman kavramını temsil etmektedir. Modelde bulunan β katsayısı ise, gayri safi yurt içi hasıla, nüfus, mesafe, doğrudan yabancı yatırımlar ve ithalat yoluyla sağlanan teknoloji transferinin katsayılarını ifade etmektedir.

Çalışma doğrultusunda oluşturulan hipotezler aşağıda yer almaktadır:

h_1 : Türkiye'nin GSYİH'sı, Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatını istatistiki anlamda anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir.

h_2 : Avrupa Birliği ülkelerinin GSYİH'sı, Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatını istatistiki anlamda anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir.

h_3 : Türkiye'nin nüfus artışı, Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatını istatistiki anlamda anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir.

h4: Avrupa Birliği ÷lkelerinin n÷fus artışı, Türkiye'nin Avrupa Birliği ÷lkelerine ihracatını istatistiki anlamda anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir.

h5: Türkiye ile Avrupa Birliği ÷lkeleri arasındaki mesafe artışı, Türkiye'nin Avrupa Birliği ÷lkelerine ihracatını istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir şekilde etkilemektedir.

h6: Türkiye'nin Avrupa Birliği ÷lkelerinden doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla teknoloji transferi, Türkiye'nin Avrupa Birliği ÷lkelerine ihracatını istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir.

h7: Türkiye'nin Avrupa Birliği ÷lkelerinden ithalat yoluyla teknoloji transferi, Türkiye'nin Avrupa Birliği ÷lkelerine ihracatını istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir.

5.3 Ampirik Bulgular

Analizler kapsamında öncelikle verilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler değerlendirilecektir. Çalışma kapsamında Türkiye'nin Avrupa Birliği ÷lkelerine ihracatı, Türkiye'nin GSYİH'sı, Avrupa Birliği ÷lkelerinin GSYİH'ları, Türkiye'nin nüfusu, Avrupa Birliği ÷lkelerinin nüfusu, Türkiye'nin Avrupa Birliği ÷lkelerine olan mesafesi, Türkiye'nin Avrupa Birliği ÷lkelerinden doğrudan yabancı yatırımlar ve ithalat yoluyla teknoloji transferine ilişkin değişkenler bulunmaktadır. Analizler doğrultusunda değişkenlere ait 384 gözlem yer almaktadır.

Çalışma kapsamında Türkiye'nin Avrupa Birliği ÷lkelerine ihracatı bağımlı değişken olarak analizlere dahil edilirken, diğer değişkenler bağımsız değişken olarak modele dahil edilmiştir. Çizelge 5.1'de gör÷ldüğü üzere, Türkiye'nin Avrupa Birliği ÷lkelerine ihracatı, Avrupa Birliği ÷lkelerinin GSYİH'ları, Türkiye'nin nüfusu, Avrupa Birliği ÷lkelerinin nüfusu, Türkiye'nin Avrupa Birliği ÷lkelerine olan mesafesi, Türkiye'nin Avrupa Birliği ÷lkelerinden doğrudan yabancı yatırımlar ve ithalat yoluyla teknoloji transferine ilişkin serilerin çarpıklık değerinin sıfırdan büyük olması sebebiyle sola çarpık; Türkiye'nin GSYİH'sının çarpıklık değerinin sıfırdan küçük olması nedeniyle ise sağa çarpık olduğu gör÷lmektedir. Bununla birlikte, tüm değişkenlerin basıklık değerinin sıfırdan büyük olması dolayısıyla sivri bir dağılıma sahip olduğu tespit edilmiştir.

Çizelge 5.1: Tanımlayıcı İstatistikler

	$(ihracat)_{tr}$	$(gsyih)_{tr}$	$(gsyih)_{ab}$	$(nüfus)_{tr}$	$(nüfus)_{ab}$	$(mesafe)$	$(dyytrans)$	$(ithtrans)$
Ortalama	2474924	7.76E+11	7.15E+11	75696290	19733114	2150.716	0.246	4.495
Medyan	947341	7.78E+11	2.73E+11	75288250	9828526	2205.440	0.248	4.478
Maksimum	16624070	9.58E+11	3.98E+12	84339067	83160871	3518.372	0.765	6.131
Minimum	19458	5.06E+11	6.42E+09	67903461	403834	776.297	0	2.564
S. Sapma	3435662	1.24E+11	9.92E+11	5288369	24218395	633.107	0.181	0.614
Çarpıklık	2.025	-0.622	1.718	0.144	1.349	0.169	0.372	0.002
Basıklık	6.728	2.628	4.724	1.689	3.329	2.769	2.939	2.709
Jarque-Bera	484.779	26.953	236.429	28.813	118.149	2.687	8.894	1.352
Olasılık	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.261	0.012	0.509
Gözlem	384	384	384	384	384	384	384	384

Panel veri analizi neticesinde daha tutarlı sonuçların elde edilebilmesi için ilk olarak değişkenlerin durağanlığının sınanması gerekmektedir. Analizler kapsamında değişkenlerin birim köklü olması halinde, sahte regresyon sorunu oluşmakta ve panel veri analizi sonuçları hatalı olabilmektedir. Bu sebeple, öncelikle değişkenlerin panel birim kök testleri gerçekleştirilecek, ardından Gümrük Birliği anlaşması kapsamında Avrupa Birliği ülkelerinden doğrudan yabancı yatırımlar ve ithalat yoluyla sağlanan teknoloji transferinin Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatı üzerindeki etkileri ekonometrik olarak analiz edilecektir.

Çizelge 5.2: Panel Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Im, Pesaran & Shin		Levin, Lin & Chu	
	Düzy		Düzy	
	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend
$\ln(ihracat)_{tr}$	-2.558***	-5.074***	-5.213***	-9.618***
$\ln(gsyih)_{tr}$	-6.481***	4.223***	-9.448***	-4.757***
$\ln(gsyih)_{ab}$	-6.194***	-8.878***	-7.061***	-13.015***
$\ln(nüfus)_{tr}$	-7.369***	-5.728***	-18.079***	-14.482***
$\ln(nüfus)_{ab}$	-3.541***	-4.745***	-6.751***	-8.188***
$(dyytrans)$	-5.672***	-7.263***	-8.836***	-10.025***
$(ithtrans)$	-3.846***	-4.981***	-8.815***	-11.679***

Not: ***, ** ve * sırası ile %1, %5 ve %10 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Çizelge 5.2’de Im, Pesaran ve Shin (2003) ile Levin, Lin ve Chu (2002) tarafından ortaya koyulan birim kök testlerine ilişkin sonuçlar yer almaktadır. Sonuçlar doğrultusunda, modelde yer alan tüm değişkenlerin birim köklü olmadığı, başka bir ifade ile düzey değerlerinde durağan oldukları tespit edilmiştir.

5.3.1 Panel Çekim Modeli varsayım testleri

Hata teriminin panel veri testlerinde birimler içerisinde ve arasında homoskedastik (eşit varyansın) olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca, serilerin hata terimlerinde dönemsel ve uzamsal olarak korelasyon olmadığı varsayılmaktadır (Tatoğlu, 2013, s.197). Panel veri analizlerinde tutarlı sonuçlar elde edilebilmesi için belirtilen varsayımların test edilmesi gerekmektedir.

Tesadüfi etkiler modelinde değişen varyans sorunu ile hata terimleri arasında korelasyonun olması durumunda heteroskedasite ve otokorelasyon sorunları oluşabilmektedir. Bu sapmaların yanı sıra, birimler arası korelasyon problemi de ortaya çıkabilmektedir. Bu kapsamda, tesadüfi etkiler modelinde heteroskedasitenin test edilmesi amacıyla Levene (1960), Brown ve Forsythe (1974) testi yapılmıştır. Otokorelasyon probleminin test edilmesi için Bhargava vd.’nin Durbin-Watson (1982), Baltagi ve Wu (1999) ile Lagrange Çarpanı testleri gerçekleştirilmiştir. Birimler arası korelasyon testi için ise Pesaran’ın (2004) analizi yapılmıştır.

Çizelge 5.3: Panel Veri Analizi Varsayım Testleri Sonuçları

Heteroskedasite Test Sonuçları		
	Test İstatistiği	Olasılık
w₀	8.511	0.000
w₅₀	6.754	0.000
w₁₀	8.335	0.000
Otokorelasyon Test Sonuçları		
	Test İstatistiği	Olasılık
Bhargava vd.’nin Durbin-Watson	0.956	*<2
Baltagi-Wu LBI	1.136	*<2
LM(lambda=0)	281.47	0.000
ALM(lambda=0)	7.00	0.008
LM(Var(u)=0,lambda=0)	1643.5	0.000
Birimler Arası Korelasyon Test Sonuçları		
	Test İstatistiği	Olasılık
Pesaran’ın Testi	5.608	0.000

Panel veri analizi kapsamında tutarlı tahmin modelinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen varsayım testlerinin sonuçları Çizelge 5.3'te yer almaktadır. İlk olarak, tesadüfi etkiler modelinde heteroskedasite varlığını test eden Levene (1960), Brown ve Forsythe (1974) testine ilişkin sonuçlar bulunmaktadır. Sonuçlar değerlendirildiğinde, sabit varyansın olduğunu belirten sıfır hipotezi reddedilmektedir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, tesadüfi etkiler modeli ile yapılan tahminlerde heteroskedasite probleminin bulunduğu gözlemlenmiştir.

Panel veri analizleri kapsamında tesadüfi etkiler modelinin bir başka önemli varsayımı, hata terimleri arasında otokorelasyonun bulunmamasıdır. Ekonomiye ilişkin analizlerin gerçekleştirildiği modellerde, ortaya çıkan ekonomik şokların etkileri dolayısıyla hata terimleri arasında korelasyon sorununun oluşması söz konusu olmaktadır. Bu kapsamda, tesadüfi etkiler modellerinin hata terimlerinde zamana göre korelasyon çok sık gözlemlenmektedir (Tatoğlu, 2013, s.225). Bu doğrultuda, tesadüfi etkiler modelinde otokorelasyon sorunu test edilmeli ve var olması halinde tutarlı tahmin tekniklerinin seçilmesi gerekmektedir. Bhargava vd.'nin Durbin-Watson (1982), Baltagi ve Wu (1999) ile Lagrange Çarpımı testlerine ilişkin sonuçlar Çizelge 5.3'te yer almaktadır. Elde edilen bulgulara göre, tesadüfi etkiler modeli için otokorelasyonun olmadığını ifade eden hipotez reddedilmiş ve modelde otokorelasyon bulunduğu görülmüştür.

Panel veri analizlerinde bir başka temel varsayım da hata terimlerinin birbirlerinden bağımsız olmaları hususudur. Bu kapsamda, birimler arası korelasyonun sınanması amacıyla Pesaran (2004)'ın ortaya koyduğu testler yapılmıştır. Çizelge 5.3'te birimler arası korelasyon problemini sınavan Pesaran (2004) CD testinin sonuçları bulunmaktadır. Sonuçlar doğrultusunda, birimler arasında korelasyon sorununun bulunmadığı hipotezi reddedilmiş ve modelde birimler arası korelasyonun bulunduğu ortaya konulmuştur.

5.3.2 Panel Çekim Modeli tahmini

Panel veri analizi öncesinde gerçekleştirilen temel varsayım testleri neticesinde tesadüfi etkiler modelinde heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon sorununun bulunduğu tespit edilmiştir. Panel veri analizlerinde temel varsayımlardan sapmaların bulunması durumunda, analizler sonucunda tutarlı neticelerin alınmasına olanak veren dirençli tahmincilerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Panel veri analizleri kapsamında modelde heteroskedasite, dönemsel ve uzamsal korelasyonu hesaba katarak daha tutarlı sonuçlar veren ve Parks (1967) - Kmenta (1986)'nın ortaya koyduğu esnek genelleştirilmiş en küçük kareler tekniğini temel alan bir tahmin tekniğine başvurulmuştur. Parks-Kmenta dirençli tahmincisi, modelde zaman boyutunun birim boyutundan daha az bulunması durumunda ($T < N$) daha tutarlı sonuçlar elde edilmesine olanak tanımaktadır (Tatoğlu, 2013, s.253). Bu kapsamda, çalışmada tesadüfi etkiler modeli vasıtasıyla gerçekleştirilen analizlerde araştırma modelinde heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon sorunlarının bulunması dolayısıyla, bu sapmalar altında tutarlı tahminler yapılmasını sağlayan Parks-Kmenta dirençli tahmincisi ile analizler gerçekleştirilmiştir.

Çizelge 5.4: Parks-Kmenta Dirençli Tahminci Sonuçları

Bağımlı Değişken: $\ln(ihracat)_{tr}$		
Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	Olasılık
$\ln(gsyih)_{tr}$	0.486	0.000
$\ln(gsyih)_{tr}$	0.457	0.000
$\ln(nüfus)_{tr}$	0.889	0.001
$\ln(nüfus)_{ab}$	0.394	0.000
$\ln(mesafe)$	-0.583	0.000
$(dyytrans)$	0.129	0.000
$(ithtrans)$	0.178	0.000
Sabit	-23.409	0.000
Wald chi2(7)		6487.45
Prob > chi2		0.000

Otokorelasyon, heteroskedasite ve birimler arası korelasyon problemi altında tutarlı sonuçlar üretilmesini sağlayan Parks-Kmenta dirençli tahmincisine ilişkin sonuçlar Çizelge 5.4'te bulunmaktadır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, Türkiye'nin gayrisafi yurtiçi hasılası %1 arttığında Türkiye'nin AB ülkelerine ihracatının %0.49 arttığı, AB ülkelerinin gayrisafi yurtiçi hasılası %1 arttığında ise Türkiye'nin AB ülkelerine ihracatının %0.46 yükseldiği gözlemlenmektedir. Türkiye'nin nüfusunun %1 düzeyinde artması durumunda Türkiye'nin AB ülkelerine ihracatının %0.89 arttığı görülürken, AB ülkelerinin nüfusu %1 arttığında ise Türkiye'nin AB ülkelerine ihracatının %0.39 arttığı görülmüştür. Buna karşılık, Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki mesafenin %1 artması, Türkiye'nin AB ülkelerine ihracatını %0.58 düzeyinde azalttığı tespit edilmiştir. Ayrıca, çalışmanın araştırma değişkenlerinden biri olan Türkiye'nin AB ülkelerinden doğrudan yabancı yatırımlar vasıtasıyla teknoloji tranferindeki %1 artışın Türkiye'nin AB ülkelerine ihracatını %0.13

yükselttiği gör÷lmektedir. Türkiye'nin AB ÷lkelerinden ithalat yoluyla sağladığı teknoloji transferinde %1'lik bir artışın ise Türkiye'nin AB ÷lkelerine ihracatını %0.18 arttırdığı tespit edilmiştir.

6. SONUÇ

2. Dünya Savaşı sonrası dünya siyasetinde küreselleşme ve bölgeselleşme birarada yükselişe geçmiş akımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde ülkelerin kalkınması amacı ile uluslararası ticarete ülkelerin kullandıkları tarifelerin kaldırılması amaçlanmış ve bunu sağlamak için GATT 1947’de kurulmuştur. Daha sonra DTÖ adını alacak bu kurum, ülkeler arasındaki ticarete tarifelerin kaldırılmasını amaçlamış ancak çok fazla üye olması sebebi ile sonuçların zor çıkması sebebi ile işlerliğini tam anlamı ile ortaya koyamamıştır. Ülkelerin ticaret ile kalkınmalarının sağlanması amacı bölgesel anlamda entegrasyonların önünü açmış ve ülkeler ekonomik entegrasyonlar oluşturmaya başlamışlardır. AKÇT, EFTA bu entegrasyonlara verebileceğimiz örneklerdir.

Ekonomik entegrasyonlar konusunda literatürde ilk çalışmalar Jacob Viner ile başlamış ve teoriler günümüze kadar geliştirilerek aktarılmaya devam etmiştir. Ekonomik entegrasyonların üye olan ve olmayan ülkelerin ekonomilerine etkileri literatürde statik etkiler ve dinamik etkiler olarak iki ana başlık altında incelenmektedir. Statik etkiler ticaret yaratıcı etki ve ticaret saptırıcı etki olarak ikiye ayrılırlar ve ülkelerin ekonomilerinde bir defalığına yaratılan etkiler olarak ele alınırlar. Dinamik etkiler ise üye ülkelerin ekonomileri üzerinde daha uzun dönemde ortaya çıkan etkilerdir ve sayıca daha fazladırlar. Rekabet etkisi, ölçek ekonomileri etkisi, yatırım arttırıcı etkiler, kutuplaşma etkisi, dışsal ekonomiler etkisi, döviz rezervlerini arttırma etkisi, kaynak hareketliliği etkisi, kalkınma, büyüme ve sanayileşme etkisi, ticaret hadleri etkisi ve son olarak teknoloji transferi etkisi olarak ele alınmışlardır. Teknoloji transferi etkisi, üye ülke ekonomisine etkisi doğrudan yabancı yatırımlar ve ithalat vasıtası ile mümkün olmaktadır. Gelişmiş ülkelerin ar-ge faaliyetleri ile elde ettiği teknolojik üstünlük bu iki yolla gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere aktarılmaktadır. Gelişmiş ülkeler ürettikleri teknolojik yenilikler sayesinde ekonomide tekelci bir pozisyona sahip olmakta ve yeni teknoloji diğer ülkeler tarafından taklit edilene kadar kar maksimizasyonu sağlamalarına olanak sağlamaktadır. Gelişmekte olan yada az gelişmiş ülkelerin doğrudan yabancı yatırım ya da ithalat yolu ile ülkeye gelen yeni teknolojiyi benimsemeleri ve taklit etmeleri sonucu bu tekelci durum ortadan kalkmaktadır.

Türkiye ile Avrupa Birliği arasında 01 Ocak 1996’dan beri yürürlükte olan Gümrük Birliği anlaşması Türkiye’nin uluslararası ticaretinde etkili olmuştur. Literatürdeki

genel tanıma aykırı olarak bazı ürünlerin gümrük birliği kapsamı dışında tutulmasının Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ticarete olumsuz etkileri olduğu yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur. Gümrük birliği bir geçiş dönemi olması gerekirken tam üyelik konusunda bir gelişme yaşanmaması sebebi ile kalıcı bir hal almıştır. Gümrük birliği anlaşmasının güncellenmesi gerektiği konusunda literatürde oldukça fazla sayıda çalışma bulunmaktadır.

Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki gümrük birliğinin Türkiye'nin uluslararası ticaretine etkileri literatürde önemli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların çoğunda statik etkiler üzerine analizler yapılmıştır. Dinamik etkiler üzerine çalışmalar dinamik etkilerin daha uzun sürede ortaya çıkması sebebi ile sayıca daha azdır.

Bu çalışma ile dinamik etkilerden teknoloji transferi etkisi üzerinde durulmuş ve Gümrük Birliği anlaşmasının Türkiye'nin ihracatına etkisi teknoloji transferi özelinde incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken veriler panel çekim modeli vasıtası ile değerlendirilmiştir. Gümrük Birliği'ne üye olan ve verileri temin edilebilen 24 üye ülkenin 2005-2021 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır. Analizler kapsamında Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatı bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Türkiye'nin GSYH'sı, Avrupa Birliği üyesi ülkelerin GSYH'ları, Türkiye'nin nüfusu, Avrupa Birliği üye ülkelerinin nüfusları, Türkiye ile Avrupa Birliği üye ülkeleri arasındaki mesafeler, Türkiye'ye Avrupa Birliği üye ülkelere gelen doğrudan yabancı yatırımlar ve ithalat yolu ile gelen teknoloji transferi modelde bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.

Panel veri analizi öncesi yapılan temel varsayım testleri neticesinde tesadüfi etkiler modelinde heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon sorununun bulunduğu tespit edilmiştir. Panel veri analizinde temel varsayımlardan sapmaların bulunması durumunda, analizler sonucunda tutarlı neticelerin alınmasına imkan veren dirençli tahmincilerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, çalışmada tesadüfi etkiler modeli vasıtası ile gerçekleştirilen analizlerde araştırma modelinde heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon sorunlarının bulunması dolayısıyla, bu sapmalar altında tutarlı tahminler yapılmasını sağlayan Parks-Kmenta dirençli tahmincisi ile analizler gerçekleştirilmiştir.

Yapılan analizlerin sonuçları doğrultusunda, Türkiye'nin GSYH'ndeki artışın Türkiye'nin AB ülkelerine ihracatına pozitif etkisi olduğu ve istatistiki olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. H_1 hipotezi reddedilememiştir. Türkiye'nin GSYH'sındaki %1'lik büyümeye AB ülkelerine ihracatını %0.49 oranında arttırmaktadır.

AB ülkelerinin GSYH'sındaki artışın Türkiye'nin AB ülkelere olan ihracatına pozitif etkisi olduğu ve istatistiki olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. H₂ hipotezi reddedilemiştir. AB ülkelerinin GSYH'larındaki %1'lik artış Türkiye'nin AB ülkelere olan ihracatını %0,46 oranında arttırmaktadır.

Türkiye'deki nüfus artışının Türkiye'nin AB ülkelere olan ihracatına pozitif etkisi olduğu ve istatistiki olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. H₃ hipotezi reddedilemiştir. Türkiye'nin nüfusunun %1 düzeyinde artması Türkiye'nin AB ülkelere olan ihracatını %0,89 oranında arttırmaktadır.

AB ülkelerindeki nüfus artışının Türkiye'nin AB ülkelere olan ihracatına pozitif etkisi olduğu ve istatistiki olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. H₄ hipotezi reddedilemiştir. AB ülkelerindeki nüfusun %1 düzeyinde artması Türkiye'nin AB ülkelere olan ihracatını %0,39 oranında arttırmaktadır.

Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki mesafenin artışı beklendiği üzere Türkiye'nin AB ülkelere olan ihracatına negatif etkisi olduğu ve istatistiki olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. H₅ hipotezi reddedilemiştir. Mesafe'nin %1 düzeyinde artması Türkiye'nin AB ülkelere olan ihracatını %0,58 oranında azaltmaktadır.

Türkiye'ye AB ülkelerinden yapılan doğrudan yabancı yatırımlar vasıtası ile olan teknoloji transferinin Türkiye'nin AB ülkelere olan ihracatına pozitif etkisi olduğu ve istatistiki olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. H₆ hipotezi reddedilemiştir. Türkiye'ye AB ülkelerinden olan doğrudan yabancı yatırımlardaki %1 seviyesindeki artış Türkiye'nin AB ülkelere olan ihracatını %0,13 oranında arttırmaktadır.

Türkiye'ye ithalat yolu ile gelen teknoloji transferinin Türkiye'nin AB ülkelere olan ihracatına pozitif etkisi olduğu ve istatistiki olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. H₇ hipotezi reddedilemiştir. Türkiye'ye AB ülkelerinden olan ithalatlardaki %1 seviyesindeki artış Türkiye'nin AB ülkelere olan ihracatını %0,18 oranında arttırmaktadır.

Çalışmanın araştırma hipotezleri olan doğrudan yabancı yatırımlar yolu ile olan teknoloji transferi ve ithalat yolu ile olan teknoloji transferi konusunda yapılan analizlerin sonuçları doğrultusunda, Türkiye Avrupa Birliği ülkeleri ile olan gümrük birliği anlaşmasından olumlu sonuçlar elde ettiği görülmektedir. Dinamik etkilerden olan teknoloji transferi etkisi sayesinde Türkiye'nin üyesi olduğu gümrük birliği kapsamında ihracatını arttırdığı ve dolayısı ile ekonomik anlamda olumlu sonuçlar aldığı tespit edilmiştir.

Gümrük Birliği anlaşması sayesinde gerçekleştirilen uluslararası ticaretin Türkiye'nin ekonomik refahına teknoloji transferi vasıtasıyla olumlu etkileri olduğu ortaya koyulmuştur. Türkiye'nin teknoloji transferi noktasında ithal eden değil ihraç eden bir ülke konumuna gelebilmesi, mevcut politikaların Ar-Ge yatırımlarını teşvik etmesi ve sanayi – üniversite işbirliklerinin artması ile mümkün olabilecektir. Türkiye'de halen Ar-Ge merkezi ve teknoloji transfer ofislerinin sayısının olması gerekenin çok altında bulunduğu görölmektedir. Bu merkezlerin sayısının ve niteliklerinin arttırılması ile Türkiye'nin hem teknoloji tranfer eden hem de dışarıya teknoloji ihraç eden bir ülke konumuna gelebileceği ve ekonomik refahının daha fazla artacağı düşünölmektedir.

KAYNAKLAR

- Akça, E.E., Çağlayan, M.H., Bal, H.** (2016). Gümrük Birliği'nin AB-Türkiye DışTicaret Üzerine Etkileri, *IMUCO International Multidisciplinary Conference, Nisan 2016, Antalya, Sayfa: 289-298*
- Akçay, B.** (2008). Avrupa Birliği'nin Ekonomik Kriterleri ve Türkiye, *Maliye Dergisi, Sayı:155, Temmuz – Aralık 2008, Sayfa:11-38*
- Akman, Ü. G.** (2020). Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerinin Sosyokültürel Boyutları, *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi, 2020,4, 36-56*
- Alper, A.E., Alper, F.Ö.** (2015). Çekim Modeli: Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Sanayi Malı İhracat Potansiyelinin İncelenmesi, *IV. Anadolu International Conference in Economics, Haziran 2015, Eskişehir.*
- Antonucci, D., Manzocchi, S.** (2006). Does Turkey Have a Special Trade Relation with the EU? A Gravity Model Approach, *Economic Systems, Cilt:30 (2006), Sayfa:157-169*
- Aras, İ., Günar, A.** (2018). Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden Ayrılma Referandumu: Brexit Süreci ve Sonuçları, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, Cilt:6, Sayı:2, Eylül 2018, ss:90-110*
- Arıkan, Y.** (2019). Teknoloji Transfer Yöntemleri, *Türk İdareciler Derneği,İdarecinin Sesi Dergisi, 192. Sayı, Kasım-Aralık 2019, Sayfa:30-36*
- Armaoğlu,F.** (1992). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 8.Baskı*
- Aslantürk, O., Firidin, E.** (2011). Avrupa Birliği Tarihi, Desmond Dinan, Çeviren:Hale Akay, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:1, Ocak 2011, 71-87*
- Atik, H.** (1992). Avrupa Topluluğu'nun Tek Pazar Hedefi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yıl:1992, Sayfa:145-164*
- Aynagöz, Ö.** (2002). Gümrük Birliği Teorisinin Gelişimi, *Ekonomik Yaklaşım, Ekonomik Yaklaşım Association, Cilt: 13, Sayı: 44, Sayfa: 23-39*
- Aysun, A., Öksüzler, O., Yılğör, M.** (2012) Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkisi: Panel Çekim Modeli Uygulaması, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2012, Cilt:13, Sayı:2, Sayfa:15-26*
- Aytüre, S.** (2018). Türkiye – Avrupa Birliği Tarım İlişkileri ve Geleceği, *4th SCF International Conference on “ Economic and Social Impacts of Globalization” and “ Future of Turkey-EU Relations”, Nevşehir, Nisan 2018, Sayfa:49-62*
- Balassa, B.** (1962). The Theory of Economic Integration, *London George Allen & Unwin Ltd.*
- Baldwin, R.E., Venables, A.J.** (1995). Regional Economic Integration, *Handbook of International Economics, Vol:3, Edited By G. Grossman and K. Rogoff, 1995, Sayfa: 1597 - 1644*
- Baltagi, B.H., Wu, P.X.** (1999). Unequally Spaced Panel Data Regressions with AR(1) Disturbances, *Econometric Theory, 15(6), Sayfa: 814-823*

- Batmaz, N., İrmış, A., Durak, İ.** (2011). Küreselleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler (1980-2010), *Cağ Üniversitesi, Journal of Social Sciences, Cilt: 8, Sayı:1, Haziran 2011, Sayfa:30-63*
- Bayar, F.** (2008). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye, *TC Dışişleri Bakanlığı, Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Sayı: 32, 2008, Sayfa:25-34*
- Becker, K., Baki, İ., Lee, J.W.** (2016). The Customs Union Between The European Union and Turkey and Its Impacts on Turkey's Economy, *Journal Of Asian Finance, Economics and Business, Sayı:3, Cilt:2 (2016) Sayfa:41-49*
- Bhargava, A., Sosa-Escuderi, W., Narendranathan, W.** (1982). Serial Correlation and Fixed Effects Models, *The Review of Economic Studies, 49(4), Sayfa:533-549*
- Brown, M.B., Forsythe, A.B.** (1974).The Small Sample Behaviour of Some Statistics Which Test The Equality of Several Means, *Technometrics, 16(1), Sayfa:129-132*
- Büyükçiçek, M.** (2016). Avrupa Kömür ve Çelik Teşkilatı'ndan Reform Antlaşmasına Entegrasyonun Yönü, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, Yıl:2016, Cilt:19, Sayı:1, sayfa:313-325*
- Candaş, U.** (2010). Çok Taraflılık mı İki Taraflılık mı? Tercihli Ticaret Anlaşmalarının Uluslararası Ticaret Sistemiyle İlişisine Dair Bir Değerlendirme, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi, Cilt:6, Sayı:22 Sayfa: 55-76*
- Chang, H.J.** (2014). Ekonomi Rehberi, *Say Yayınları, İstanbul, 2014*
- Ciruelos, A., Wang, M.** (2005). International Technology Diffusion: Effects of Trade and FDI, *Atlantic Economic Journal, 33, Sayfa:437-449*
- Coe, D.T., Helpman, E.**(1995). International R & D Spillovers, *European Economic Review, 39, Sayfa: 859-887*
- Cooper, C.A., Massell, B.F.** (1965). Toward a General Theory of Customs Union For Developing Countries, *Journal of Political Economy, Cilt:73, Sayı:5, sayfa: 461-476*
- Dilbaz Alacahan, N., Akarsu, Y.** (2017). Avrupa Birliği Ortak Dış Ticaret Politikası'nın Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri, *Journal of Life Economics, Cilt:4, Sayı:1, Sayfa:25-38*
- Doğan, M.** (2015). Avrupa Birliği ve Türkiye Ekonomik İlişkileri, *Marmara Coğrafya Dergisi Sayı:32, Temmuz – 2015, S:306-325*
- Doğan, S., Soyyiğit, S.** (2011). Gümrük Birliği Sonrasında (1996-2009) Türkiye'nin Avrupa Birliği İle Dış Ticaretinin Ülke ve Fasil Bazlı Yoğunlaşma Analizi, *İstanbul Üniversitesi, Ekonometri ve İstatistik Dergisi, Sayı:14, 2011, Sayfa:1-18*
- Embel, E.** (2005). Fransa'da ve Holanda'da Düzenlenen AB Anayasası Referandumları, *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 60-2, Sayfa: 275-282*
- Emirhan, P.N., Gün, Ö. R.,** (2001) Avrupa Birliği'nin Gelişme Perspektifi Açısından Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasi Durumu: Konverjans

(Yakınlaştırma) ve Kopenhag Kriterleri Bazında Makro Göstergelerin Karşılaştırmalı Analizi, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 3, Sayı:3, Sayfa:43 - 60*

- Göçmen, İ.** (2016). Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki Gümrük Birliği'nin Güncellenmesinin Yöntemi ve Usulü: Avrupa Birliği Açısından Bir Bakış, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:15, NO:1 (Yıl:2016), s.85-115*
- Gözgör, G.** (2016). Türkiye Ekonomisinin Rekabetçiliği: Gümrük Birliği Sonrası Dönem için Ampirik Bir Değerlendirme, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:1, Sayı: 2 (2016), Sayfa: 13-34*
- Gözkaman, A.** (2014). Avrupa Savunma Topluluğu'nun Reddi Üzerine bir Analiz, *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Volume 7 (2) 2014, 6-19*
- Güllü, İ.** (2015). (a) Türk Dış Ticaretinin Serbestleştirilmesi Bağlamında Türkiye AB Gümrük Birliği Uygulamasının Rolü: Teorik Bir Bakış, *Niğde Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yıl: Ekim 2015, Cilt-Sayı: 8(4), Sayfa: 159-175*
- Güllü, İ.** (2015). (b) An Application On the Efficiency of Customs Union: Turkey EU Customs Union, *Revista Economica, Lucian Blaga University, Faculty Of Economic Sciences, Vol: 67(6), Pages: 158-177, December*
- Gündüz, O., Esengün, K.** (2007). Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Avrupa Birliği (15) ile Dış Ticareti Üzerine Etkileri, *GOÜ, Ziraat Fakültesi Dergisi, 2007, 24 (1), Sayfa:43-49*
- Güreşçi Pehlivan, G., Utkulu, U.** (2015). Ekonomik Entegrasyon ve Büyüme, *Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2015*
- Hepaktan, C.E., Çınar, S.** (2011). Küreselleşmenin Ekonomik Entegrasyon Üzerine Etkileri, *International Conference on Eurasian Economies, 2011, Sayfa:68-77*
- Hobikoğlu Haykır, E** (2007). Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisi: Gümrük Birliği Yansımaları, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2007, (1), Sayfa: 65-82*
- Hosny, A.S.** (2013). Theories of Economic Integration: A Survey of The Economic and Political Literature, *International Journal of Economy, Management and Social Sciences, Cilt:2, Sayı:5, Mayıs 2013, Sayfa:133-155*
- Im, K.S., Pesaran, M.H., Shin, Y.** (2003). Testing for Unit Roots in Heterogenous Panels, *Journal of Econometrics, 115(1), Sayfa: 53-74*
- Işık, N.** (2015). Avrupa Birliği-Türkiye Dış Ticaret Akımlarının Genişletilmiş Panel Çekim Modeliyle Tahmini, *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, Cilt:23, Sayı:1, Sayfa:49-67*
- İnan, A.** (2005). Avrupa Birliği Ekonomik Yaklaşımı: Lizbon Stratejisi ve Maastricht Kriterleri, *Bankacılar Dergisi, Sayı:52, 2005, Sayfa:67-86*
- İnançlı, S., Çabaş, M.** (2017). Türkiye'de Teknoloji Transferinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri, *International Conference on "Scientific Cooperation for the Future in Economics and Administrative Sciences"Thessaloniki, 6-8 Eylül 2017, Bildiri Kitabı, Sayfa:37-43*

- İncekara, A., Savrul, M.** (2011). Küreselleşme, Büyüme ve Ekonomik Entegrasyonlar: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 61, Sayı: 2, 2011, Sayfa:3-22
- Kalaycı, C.** (2017). Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi Uygulaması, *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, Sayfa: 133-147
- Kalaycı, C. & Artan, S.** (2010). Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri: Panel Veri Analizi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:27, Ağustos 2010, Sayfa:301-314
- Karagöz, K., Karagöz, M.** (2009). Türkiye'nin Küresel Ticaret Potansiyeli: Çekim Modeli Yaklaşımı, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:10, Sayı:2, 2009, Sayfa:127-144
- Karahan, C.B., Kırval, L.** (2018) Clustering Anaalysis of Turkish Maritime Sector, *Journal of Transportation and Logistics*, 3 (2), 2018, Sayfa: 63-80
- Kaya, H., Aydın, M.S., Sezer, O.** (2017). Maastricht Kriterleri, Parasal Birlik ve Türkiye, *Journal of Awareness*, Cilt:2, Sayı:3S, Sayfa:381-394
- Kızıltan, A., Ersungur, M. ve Polat, Ö.** (2008). Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Avrupa Birliği ile İhracat ve İthalatına Etkisi, *Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 22, Sayı:1, 2008, 83-99
- Kızıltan, A., Şahin, H.** (2020). Çekim Modeli Uygulamasında Karşılaşılan Temel Sorunlar ve Ampirik Çözüm Stratejilerine Yönelik Bir Literatür İncelemesi, *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 64, Sayfa: 175-190
- Kmenta, J.** (1986). Elements of Econometrics, *Macmillan*
- Kotil, E.** (2019). Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne İhracatı: Çekim Modeli Analizi, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 15, Yıl:15, Sayı:2,2019, Sayfa: 167-175
- Köse, S., Şarkgüneşi, A.** (2019). Avrupa Birliği Entegrasyon Sürecinin İmalat Sanayisinde Bölgesel Yığılma Etkileri, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:15, Yıl:15, Sayı:3, 2019, sayfa:417 – 436
- Kuşat, N.** (2015). Gümrük Birliğinin Türkiye Dış ticaretine Statik Etkileri: 1980-1995/1996-2013 Karşılaştırmalı Bir Analiz, *Atatürk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:29, Sayı:4, Sayfa:625-644
- Levene, H.** (1960). Robust Tests for Equality of Variances in Olkin, I., Ghurye, G. Hoedding, W., Madow, W.G., Mann, H.B. (eds), Contributions to Probability and Statistics, *Stanford, California, Stanford University Press*, Sayfa:278-292
- Levin, A., Lin, C., Chu, J** (2002). Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties, *Journal of Econometrics*, 108(1), Sayfa: 1-24
- Lipsey, R.G.** (1960). The Theory of Customs Unions: A General Survey, *The Economic Journal*, Sep 1960, Vol:70, No:279 (Sep., 1960), Sayfa: 496-513
- Malatyali, Ö.** (2016). Teknoloji Transferinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği 1989-2014, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Temmuz 2016, Sayı:13, Sayfa: 62-73.

- Meade, J. E.** (1953). *Problems of Economic Union*, Chicago: University of Chicago Press.
- Morgil, O.** (2006). Kopenhag Ekonomik Kriterleri ve Türkiye'nin Uyum Süreci, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt:5, No:2, (Kış:2006), Sayfa:91-102
- Morgil, O.** (2000). The Impact of Trade Liberalization: Turkey's Experience With The Customs Union, *H.U. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:18, Sayı: 2, 2000, Sayfa:189-195
- Nart, E.Ç.** (2010). Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri: Panel Veri Analizi, *Journal of Yasar University*, 2010,17 (5), Sayfa:2874-2885
- Nowak-Lehmann, F., Herzer, D., Martinez-Zarzoso, I., Vollmer, S.** (2007). The Impact of a Customs Union Between Turkey and the EU on Turkey's Exports to the EU, *JCMS 2007 Volume:45, Number:3*, pp719-743
- Oğuz, S., Çetiner, Ö., Yalçıntaş, D.** (2020) Avrupa Birliği'ne Aday ve Potansiyel Ülkelerin Ekonomik Göstergelerinin TOPSIS Yöntemi ile Değerlendirilmesi, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, Sayfa: 17 – 28
- Özcan, M.** (2005). Avrupa Birliği Anayasası'nın AB Kurumsal Yapısı Üzerine Etkileri, *Atatürk Üniversitesi, Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, Yıl:2005, Cilt:IX, Sayı: 1-2, Sayfa: 207-239
- Özdemir, Y., Koç Aytekin, G.** (2016). Avrupa Birliği (AB) Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:5, Sayı:9 (2016) , sayfa: 45 - 59
- Özkan-Günay, E.N.** (2007). Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türkiye'nin Maastricht Kriterlerine Göre Performansı, *Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1, 2007, Sayfa: 83-116
- Parks, R.** (1967). Efficient estimation of a System of Regression Equations When Disturbances are Both Serially and Contemporaneously Correlated, *Journal of The American Statistical Association*, 62(318), Sayfa: 500-509
- Pesaran, M.H.** (2004). General Diagnostic Test For Cross Section Dependence in Panels, *University of Cambridge, Faculty of Economics, Cambridge Working Papers in Economics*, NO:0435
- Ploeckl, F.** (2010). The Zollverein and The Formation of A Customs Union, *University of Oxford, Discussion Papers in Economic and Social History*, Sayı:84, Ağustos 2010,
- Pöyhönen, P.** (1963). A Tentative Model for the Volume of Trade Between Countries, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 1963, Cilt:90, Sayfa:93-100
- Saraçoğlu, S.** (2015). Türkiye Tarım Ürünlerinin Avrupa Birliği Ülkelerinin Tarım Ürünleri Karşısındaki Uluslararası Rekabet Gücü, *EY International Congress on Economics II, "Europe and Global Economic Rebalancing"*, Ankara, November 5-6, 2015
- Seyidoğlu, H.** (2020). Uluslararası İktisat (Teori – Politika – Uygulama), *Gizem Can Yayınları, Geliştirilmiş 22. Baskı, Eylül 2020*

- Seymen, D.** (2009). Gümrük Birliği, Türkiye'nin Avrupa Birliği İle Ticaretinde Ülke Yoğunlaşmasını Değiştirdi mi?, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl:2009, Cilt:14, Sayı:1, Sayfa:199-220
- Solow, R.M.** (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth, *The Quarterly Journal of Economics*, Cilt: 70, Sayı: 1, Şubat 1956, Sayfa: 65-94
- Soytürk, M.** (2020). Avrupa Birliği ve Geleceği, *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi* Cilt: 6, Sayı: 2, 2020, 311-330
- Soyyigit, S., Doğan, S.** (2019). Türkiye'nin Avrupa Birliği Ülkeleri ile Dış Ticaretinin Yapısal Analizi: Artan Rekabet mi Yoksa Yoğunlaşma mı?, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:7,17Sayı:3, Eylül 2019, Sayfa:164-180
- Şakı, M., Eruygur, H.O.** (2021). Gümrük Birliği ve Tarım Ürünleri: Türkiye Üzerine Bir Armington Modeli Analizi, *Fiscaoeconomia*, Cilt:5, Sayı:1, Sayfa: 177 – 194
- Şeker, A.** (2018). Teknoloji Transferinin Teknolojik Gelişim, Üretim ve Yüksek Teknoloji Ürünlerinin İhracatı Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği, *BMIJ*, Cilt:6, Sayı:3, Sayfa: 583-603
- Şentürk, M.** (2014). Gümrük Birliği Üyeliğinden Günümüze Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine bir İnceleme, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Bahar 2014, Cilt:5, Sayı:1 127-142
- Tatlıcı, Ö., Kızıltan, A.** (2011). Çekim Modeli: Türkiye'nin İhracatı Üzerine Bir Uygulama, *Atatürk Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, 2011, Sayfa:287-299
- Tatoğlu, F.Y.** (2013). Panel Veri Ekonometrisi, *İstanbul, Beta Yayıncılık*
- Tekin, Ü.E.** (2019). Tercihli Ticaret Anlaşmalarında Menşe Kurallarının Önemi, *International Journal of Academic Value Studies*, Vol:5, Issue:1 (5th Year Special Issue), Sayfa:12-24
- Temiz, D.** (2009). Gümrük Birliği İle Birlikte Türkiye'nin Dış Ticaretinde Yapısal Değişimler Oldu mu?, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt:8, No:1, (Yıl:2009), Sayfa:115-138
- Terin, M., Keskin, A., Terin, S.** (2012). Gümrük Birliği'nin Türkiye-AB Tarım Ürünleri Dış Ticareti Üzerine Etkileri, *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fak. Dergisi*, Cilt:43, Sayı:2, Sayfa: 133-139, 2012
- Tinbergen, J.** (1962). Shaping The World Economy; Suggestions For an International Economic Policy, *Twentieth Century Fund, New York*
- Tiryakioğlu, M.** (2011). Teknoloji Transferi, Teknoloji Yoksulluğu mu?, *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:66, NO:2, 2011,Sayfa: 169-199
- Tunç, H.** (2017). (a) Ekonomik Kalkınma Sürecinde İktisadi Birleşmelerin Rolü: Bir Alan Araştırması, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl:2017, Cilt:4 , Sayı:2 , Sayfa: 20-27
- Tunç, H.** (2017). (b) Dış Ticaretin Gelişiminde Gümrük Birliği'nin Rolü, Bir Algı Araştırması, *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:2017, Cilt:3 , Sayı:1 , Sayfa: 83 – 99

- Tunçsiper, B., Yakut, Ş.** (1998). Avrupa Birliği'nin Ekonomik Parasal Birlik Hedefi ve Türkiye'nin Uyumu, *Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, Sayfa:100-119*
- Viner, J.** (2014) The Customs Union Issue, Edited and With an Introduction By Paul Oslington, Originally published on 1950 by the Carnegie Endowment for International Peace
- Yazgan, Ş.** (2011). Ekonomik Entegrasyon, Uzmanlaşma ve Endüstrilerin Konumlanması, *Çankaya University Journal of Humanities and Social Sciences, Cilt:8, Sayı:1, Mayıs 2011, Sayfa:57-80*
- Yıldırım, E. & Dura, C.** (2007). Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış, *Erciyes Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 28, Ocak-Haziran 2007, Sayfa:141-177*
- Url-1 T.C. Avrupa Birliği Başkanlığı** (t.y.) *Avrupa Birliği'nin Tarihçesi*, https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-tarihcesi_105html, Erişim tarihi : 23/11/2021
- Url-2 T.C. Avrupa Birliği Başkanlığı** (t.y.) *Katılım Müzakerelerinde Mevcut Durum*, https://www.ab.gov.tr/katilim-muzakerelerinde-mevcut-durum_65.html, Erişim tarihi: 16/12/2021
- Url-3 T.C. Avrupa Birliği Başkanlığı** (t.y.) *Katma Protokol*, https://www.ab.gov.tr/files/ardb/katma_protokol.pdf, Erişim tarihi: 15/12/2021
- Url-4 T.C. Avrupa Birliği Başkanlığı** (t.y.) *Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi*, https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html, Erişim tarihi: 22/03/2021
- Url-5 T.C. Avrupa Birliği Başkanlığı** (t.y.) *Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Önemli Tarihler*, <https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/kronoloji-trkce-ocak2020.pdf> Erişim tarihi : 26/11/2021
- Url-6 T.C. Dışişleri Bakanlığı** (t.y.) *Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında bir Ortaklık Yaratan Anlaşma (Ankara Anlaşması) 12 Eylül 1963*, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ile-avrupa-ekonomik-toplulugu-arasinda-bir-ortaklik-yaratan-anlasma-_ankara-anlasmasi_-12-eylul-1963-.tr.mfa, Erişim tarihi : 23/11/2021
- Url-7 T.C. Merkez Bankası** (t.y.) *Avrupa Merkez Bankası (AMB) ve Ekonomik Parasal Birlik (EPB)*, https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/651890aa-23ae-484a-a5c9-d9e0ce944c3c/AMB_ve_EMU.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTW-ORKSPACE-651890aa-23ae-484a-a5c9-d9e0ce944c3c-m3fBawn, Erişim tarihi : 18/01/2022
- Url-8 T.C. Resmi Gazete** (t.y.) *DTÖ Menşe kuralları anlaşması*, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22213_1.pdf; Erişim tarihi : 08/11/2021
- Url-9 T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı** (t.y.) *Avrupa Topluluklarını Kuran Temel Antlaşmalar (AKÇT, AET, AAET)*, https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Avrupa_T

opluluklarına İlişkin Temel Belgeler Cilt 1 Avrupa Topluluklarını Kuran Temel Antlaşmalar AKCT AET AAET.pdf2, Erişim tarihi: 21/01/2022

Url-10 T.C. Ticaret Bakanlığı (t.y.) *Gümrük Birliğinin Güncellenme Süreci* , <https://www.ticaret.gov.tr/disiliskiler/avrupabirligi/gumruk-birliginin-guncellenme-sureci>, Erişim tarihi : 04/01/2022 ,

Url-11 T.C. Ticaret Bakanlığı (t.y.) *Serbest Ticaret anlaşmaları*, [https://ticaret.gov.tr/disiliskiler/serbest-ticaret anlasmalari/yururlukte-bulunan-stalar](https://ticaret.gov.tr/disiliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/yururlukte-bulunan-stalar), Erişim tarihi : 09/11/2021

Url-12 T.C. Ticaret Bakanlığı (t.y.) *Tercihli ticaret anlaşmaları hakkında*, <https://gumrukrehberi.gov.tr/sayfa/tercihli-ticaretanla%C5%9Fmalar%C4%B1#:~:text=%E2%80%9CTercihli%20ticaret%E2%80%9D%20ne%20demektir%3F,da%20hi%C3%A7%20g%C3%BCmr%C3%BCk%20vergisi%20al%C4%B1nmaz>. Erişim tarihi : 08/11/2021

EK – A

Analize Dahil Edilen Avrupa Birliği Ülkeleri			
Belçika	Fransa	Hollanda	Lüksemburg
Almanya	İtalya	Danimarka	Birleşik Krallık
İrlanda	Yunanistan	Portekiz	İspanya
Avusturya	Finlandiya	İsveç	Çekya
Estonya	Macaristan	Letonya	Litvanya
Malta	Polonya	Slovakya	Slovenya

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad : **Özkan SUNGUR**

Doğum Tarihi ve Yeri :

E-posta :

ÖĞRENİM DURUMU:

- **Lisans** :1997, Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkileri Bölümü

MESLEKİ DENEYİM VE ÖDÜLLER:

- Gemi Acenteliği : 2001 - Günümüze
- Dış Ticaret 1997 – 2001

DİĞER ESERLER, SUNUMLAR VE PATENTLER:

- 4.Ulaştırma ve Lojistik Ulusal Kongresi, “ Türkiye’de Konteyner Ana Aktarma Limanı Oluşturma Potansiyeli ve Ekonomik Etkileri” özet bildirisi